

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE
NÜKLEER MÜZAKERELER: DİPLOMASİNİN ZAFERİ Mİ?**

Hazırlayan
Emrah KARAPINAR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL

OCAK 2018
KIRIKKALE

KABUL/ONAY

Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL danışmanlığında Emrah KARAPINAR tarafından hazırlanan "İran Dış Politikasında Nükleer Program ve Nükleer Müzakereler: Diplomasinin Zaferi mi?" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

23.01.2018

Prof. Dr Nasuh USLU

Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU

Yrd. Doç. Dr. Murat GÜL (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum İran Dış Politikasında Nükleer Program ve Nükleer Müzakereler: Diplomasinin Zaferi mi? adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

23.01.2018

Emrah Karapınar

ÖN SÖZ

Tez yazımım süresince değerli yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Murat Gül'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Anneme, Babama ve Umut'umuza...

ÖZET

Karapınar, Emrah, “İran Dış Politikasında Nükleer Program ve Nükleer Müzakereler: Diplomasinin Zaferi mi?”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Nükleer program, Şah yönetimi döneminde İran’ın önemli önceliklerinden biriydi. İran’da gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında da her ne kadar dini ve ekonomik nedenlerden dolayı nükleer programda kısa süreli bir duraksama yaşanmış olsa da yeniden İran’ın önemli önceliklerinden biri olmuştur. Fakat uluslararası arenada dengelerin kendi aleyhine bozulmasını istemeyen ABD ve müttefikleri nükleer teknolojinin askeri boyutu nedeniyle eski müttefik İran’ın nükleer programını bir tehdit olarak görmüş ve İran’a bu konuda uluslararası baskı uygulamaya başlamıştır. Bu durumun üstesinden gelmek isteyen İran ise gizli nükleer faaliyetlere yönelmiştir. 2002 yılında İran’ın gizli nükleer faaliyetlerin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte İran ve ABD arasında, kısa sürede IAEA, AB, BM, Rusya ve Çin gibi önemli aktörlerin de dahil olduğu, *nükleer kriz* ortaya çıkmıştır. Söz konusu kriz İran için bir beka sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla da İran’ın nükleer programa, nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği politika İslam Devrimi sonrası İran dış politikasının en önemli sınavlarından biri olmuştur. Ayrıca krizle birlikte diplomasinin etkinliğinin gösterilmesi için bir fırsat alanı da oluşmuştur.

Bu çalışma, İran’ın nükleer programını, program nedeniyle ortaya çıkan krizi ve krizin çözümüne yönelik müzakereleri analiz etmektedir. İran’ın nükleer programını geliştirmesindeki en önemli amaçlarından biri dış politikasını güçlendirmektir. İran için bir beka sorunu haline dönüşen kriz ise İran tarafından uluslararası topluma varlığını ve etkinliğini ispat etmek için bir fırsata dönüştürülmüştür. Ayrıca, bu kriz özelinde ortaya çıkan durum da diplomasinin kriz yönetimi ve çözümünde etkili bir alternatif olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: İran, zorlayıcı diplomasi, yaptırım, ABD, AB, nükleer silah, BM Güvenlik Konseyi.

ABSTRACT

Karapınar, Emrah, "The Nuclear Program in Iran's Foreign Policy and Nuclear Negotiations: Victory of Diplomacy?" Master's Thesis, Kırıkkale, 2018.

The nuclear programme was one of Iran's important priorities during the Shah administration. Although there was a short-term hesitation at the nuclear programme because of the economic and religious reasons after the Islamic Revolution, it has become again one of the important priorities of Iran. However, USA and its allies that did not want a change against themselves disturbing the prevailing balance at the international arena, considered the nuclear programme of Iran, an old ally, because of the military dimension as a threat and started to exercise international pressure against Iran on this issue. Iran, which wants to overcome this situation, engaged in secret nuclear activities. With the emergence of Iran's secret nuclear activities in 2002, a nuclear crisis emerged between Iran and USA, and then important actors such as IAEA, EU, UN, Russia and China soon intervened in this crisis. This crisis has been a survival problem for Iran. Therefore Iran's policy towards the nuclear programme, the nuclear crisis and the nuclear negotiation has been the one of the most important exams of Iran's foreign policy after the Islamic Revolution. Moreover, with the crisis, an opportunity field emerged to show up the effectiveness of the diplomacy.

This study analyzes Iran's nuclear programme, the crisis caused by the programme and the negotiations for resolving the crisis. One of the most important aims of Iran in developing its nuclear programme is to strengthen its foreign policy. The crisis that turned into a survival problem for Iran has been returned into an occasion by Iran to prove its existence and its effectiveness to international community. Also, the situation that emerged in this crisis sets forth that diplomacy is an effective alternative to crisis management and solution.

Key Words: Iran, coercive diplomacy, sanction, USA, EU, nuclear weapon, UN Security Council.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEOI	: Atomic Energy Organization of Iran
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
BBC	: British Broadcasting Corporation
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CISADA	: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment
CNN	: Cable News Network
IAEA	: International Atomic Energy Agency
İLSA	: Iran and Libya Sanctions Act
Kg.	: Kilogram
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MW	: Megawat
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NIE	: National Intelligence Estimate
NPT	: Non-Proliferation Treaty
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries

S.	: Sayfa
S.a	: Sayfa Aralığı
SAVAK	: Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TNAR	: Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ABD-İRAN YAKINLAŞMASI VE İRAN'IN NÜKLEER TEKNOLOJİ İLE TANIŞMASI

1.1. İRAN'IN BATI AÇISINDAN ÖNEMİ VE İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ	6
1.2. BARIŞ İÇİN ATOM PROGRAMI VE İRAN	13
1.3. İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ İÇİN ALTYAPI ÇALIŞMALARI	15
1.4.ŞAH YÖNETİMİ GERÇEKTE NE İSTİYORDU?	19

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE YENİ REJİMİN NÜKLEER PROGRAMAMA YAKLAŞIMI

2.1. İRAN İSLAM DEVRİMİ	23
2.2. İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI: NE ŞARK NE GARB.....	25
2.3. İSLAM DEVRİMİ'NİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA YANSIMASI	27
2.4. İRAN TARAFINDAN NÜKLEER PROGRAMIN YENİDEN GÜNDEME ALINMASI	28
2.5.İRAN NÜKLEER PROGRAMININ YENİDEN CANLANMA DÖNEMİ	31

2.5.1. ÇİN İLE İŞBİRLİĞİ ARAYIŞI	31
2.5.2. RUSYA İLE İŞBİRLİĞİ ARAYIŞI.....	34
2.6. İSLAM DEVRİMİ VE NÜKLEER KRİZ ARASI DÖNEMDE İRAN-BATI İLİŞKİLERİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	38
2.6.1. İRAN-ABD İLİŞKİLERİ	38
2.6.2. İRAN-AB/AT İLİŞKİLERİ	44
2.6.2.1. İRAN-AB İlişkilerinin İlk Evresi	44
2.6.2.2. İRAN-AB İlişkilerinin İkinci Evresi.....	45
2.6.2.3. İRAN-AB İlişkilerinin Üçüncü Evresi	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜKLEER KRİZ VE İRAN'IN NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

3.1. NÜKLEER KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI	49
3.2. HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER.....	50
3.2.1. SÜREÇ İÇERİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE İRAN'IN ULUSLARARASI KAMUOYUNU YATIŞTIRMA ÇABASI	51
3.2.2. AB ÜÇLÜSÜ'NÜN KRİZE MÜDAHİL OLMASI	54
3.2.2.1. Tahran Deklarasyonu ve Kısa Süreli Detant Dönemi	56
3.2.2.2. Paris Anlaşması	58
3.2.2.3. Uzun Soluklu Yeni Bir Anlaşma Arayışı	61
3.3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER.....	66
3.3.1. İRAN YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YENİ YAKLAŞIM	66
3.3.2. AB ÜÇLÜSÜ'NÜN YENİ ÖNERİ PAKETİ VE İRAN'IN ÖNERİ PAKETİNE CEVABI	68
3.3.3. DETANT DÖNEMİNİN SONA ERMESİ	68
3.3.4. RUSYA'NIN ÖNERİ PAKETİ	70
3.3.5. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN KRİZE MÜDAHİL OLMASI	71
3.3.5.1. Zorlayıcı Diplomasi.....	72

3.3.6. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 29 MART 2006 TARİHLİ BAŞKANLIK AÇIKLAMASI	76
3.3.7. 5+1 GRUBU'NUN YENİ ÖNERİ PAKETİ.....	77
3.3.8. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1696 SAYILI KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ	78
3.3.9. 5+1 GRUBU'NUN 1 HAZİRAN 2006 TARİHLİ ÖNERİ PAKETİNE İRAN'IN CEVABI	80
3.3.10. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1737 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ	81
3.3.11. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1747 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ	82
3.3.12. İRAN LEHİNE YAŞANAN GELİŞMELER: NIE VE IAEA RAPORLARIN YAYINLANMASI.....	84
3.3.13. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1803 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ	87
3.3.14. 5+1 GRUBU'NUN YENİ ÖNERİ PAKETİ VE İRAN'IN CEVABI	89
3.3.15. CENEVRE TOPLANTISI	89
3.3.16. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1835 SAYILI KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ.....	90
3.3.17. ABD YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: OBAMA DÖNEMİ.....	92
3.3.18. OBAMA'NIN 2009 YILINDAKİ TEKLİFİ.....	93
3.3.18.1. Viyana Anlaşması.....	94
3.3.19. KRİZDE İKİNCİL AKTÖRLER: TÜRKİYE VE BREZİLYA	97
3.3.19.1. Takas Anlaşması: Tahran Deklarasyonu	99
3.3.20. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1929 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ.....	100
3.3.21. ABD VE AB'DEN İRAN'A YÖNELİK EK YAPTIRIM KARARLARI	103
3.3.22. CENEVRE VE I. İSTANBUL GÖRÜŞMELERİ.....	104
3.3.23. IAEA RAPORU	105
3.3.24. II. İSTANBUL GÖRÜŞMELERİ	106
3.3.25. BAĞDAT GÖRÜŞMELERİ	107
3.3.26. MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ	108

3.3.27. ABD VE AB'DEN İRAN'A YÖNELİK YENİ EK YAPTIRIM KARARLARI	109
3.3.28. KAZAKİSTAN GÖRÜŞMELERİ.....	110
3.3.29. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİSİ	111
3.4. RUHANİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER.....	113
3.4.1. İRAN YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: NÜKLEER VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YENİ YAKLAŞIM	113
3.4.2. MÜŞTEREK EYLEM PLANI	115
3.4.3. LOZAN MUTABAKATI	118
3.4.4. NİHAİ ANLAŞMA: KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI.....	118
3.4.5. ANLAŞMANIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ: KİM İÇİN ZAFER? KİM İÇİN YENİLGİ?	121
3.4.6. ANLAŞMA SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER.....	123
3.4.6.1. Trump Yönetiminin Anlaşmaya Yönelik Politikası	124
3.4.6.2. İran'ın Füze Denemeleri.....	126
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	132

GİRİŞ

Kökleri ilk çağa kadar uzanan ve zengin bir devlet geleneğinin yanı sıra kültürel bir mirasa da sahip olan İran, günümüzde uluslararası arenanın önemli aktörlerinden biridir. İran'ı günümüz uluslararası arenasında önemli bir aktör olarak öne çıkartan en önemli unsur ise sahip olduğu, İslam dünyası içerisinde merkez ülke konumuna gelinmesini ve uluslararası arenada söz sahibi olunmasını hedefleyen, bağımsız ve etkin dış politika anlayışıdır. 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında Humeyni ve taraftarlarının ülke yönetimini ele geçirmesiyle şekillenen bu dış politika anlayışı ideolojik bir zemine dayandırılan, fakat özünde pragmatist bir yaklaşımın ürünüdür.

İran yönetimi, güç unsurunun etkili olduğu uluslararası arenada bahsi geçen dış politika anlayışını uygulayabilmek için çeşitli alanlarda ülkenin güçlendirilmesine yönelik birtakım faaliyetlere yönelmiştir. Söz konusu faaliyet alanlarından birini de nükleer alan oluşturmaktadır. Çünkü nükleer teknoloji, sivil boyutuyla sahip ülkeye ekonomik getiri ve uluslararası arenada prestij imkânı sağlarken; askeri boyutuyla da uluslararası arenada çok önemli bir caydırıcılık avantajı kazandıran nükleer silahlara ulaşma imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla sivil ve askeri boyutuyla sağladığı imkânlarla nükleer teknoloji, sahip ülkenin dış politikasının güçlendirilmesinde (daha bağımsız hareket edebilmesi, perspektifinin genişlemesi, hedefe daha kolay ulaşabilmesi) çok önemli bir rol oynamaktadır.

Yalnız, nükleer teknolojinin İran dış politikasındaki rolü İslam Devrimi sonrasında başlamamıştır. Ülkelerini başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetimi, nükleer teknolojinin dış politika dâhil çeşitli alanlarda kendilerine sağlayacağı avantajı görmüş ve ülkelerinin nükleer programını hayata geçirmiştir. İslam Devrimi sonrasında kısa bir duraksama sürecinin ardından ise nükleer program yeni yönetim tarafından, ele alınan saiklerle yeniden hayata geçirilmiş ve nükleer programın daha da geliştirilmesi için deklare edilmiş ve edilmemiş birçok faaliyette bulunulmuştur.

2001 yılında gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetiminin, İran'ı *şer eksen*'nin bir parçası olarak göstermesinin hemen ardından İran'ın yürütmüş olduğu gizli nükleer faaliyetlerin gün yüzüne çıkmasıyla beraber İran ile ABD arasında bir kriz ortaya çıkmıştır. *Nükleer kriz*

olarak adlandırılan bu krize kısa sürede International Atomic Energy Agency (IAEA - Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu), Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM), Rusya ve Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur. Uzun bir süre dünya gündemin ilk sıralarında yer alan nükleer kriz, başta rejim olmak üzere İran'ın bekasını doğrudan ilgilendirecek bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla da İran'ın nükleer programa, nükleer krize ve gerçekleştirilecek olan nükleer müzakerelere yönelik izlemiş olduğu politika İran dış politikasının en önemli sınavlarından biri olmuştur. Ayrıca, nükleer kriz ile birlikte diplomasinin etkinliğinin gösterilmesi için bir fırsat alanı da oluşmuştur. Bunu değerlendirmek isteyen AB krize müdahil olarak, Rusya ve Çin'in de desteğiyle, krizin çözümü için İran'a yönelik *yumuşak politika (soft policy)* izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda, nükleer programı üzerindeki uluslararası kaygıların ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varılması için İran'a havuç olarak teşvik paketleri sunulmuştur. Bu politikadan istenilen sonucun elde edilememesi üzerine konu BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır. Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasıyla birlikte krizin çözümü için İran'a yönelik izlenen politikada değişikliğe gidilmiş ve *zorlayıcı diplomasi (coercive diplomacy)* yöntemine geçilmiştir. İzlenen zorlayıcı diplomasi yöntemi kapsamında, yine İran'a nükleer programı üzerindeki uluslararası kaygıların ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varılması için havuç olarak teşvik paketleri sunulmuştur. Ancak bu sefer önceki izlenen yöntemden farklı olarak, istenilen sonuç elde edilemediğinde sopa olarak İran'a yönelik yaptırım kararları alınmıştır. Nitekim, krizde gelinen nokta itibariyle söz konusu fırsat alanı değerlendirilmiş ve Soğuk Savaş sonrası ilk defa bu kadar büyüklükteki bir uluslararası krizin diplomasi yoluyla çözümüne yaklaşılmıştır. Bu bağlamda, geldiği nokta itibariyle nükleer kriz mevcut ve ileriki dönemlerde uluslararası arenada meydana gelmesi muhtemel krizlerin diplomasi yoluyla yönetimi ve çözümü konusunda önemli ve başarılı bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenlerle nükleer kriz süreci gerek İran dış politikası gerekse dünya siyaseti açısından oldukça önemli ve dikkatle analiz edilmesi gereken bir konudur.

Çalışma konusunun seçilmesinde Türkiye'nin bölgede en önemli rakiplerinden olan İran'ın başta bölge olmak üzere uluslararası arenada giderek artan nüfuzu ve nükleer krizin geldiği nokta itibariyle diplomasinin kriz yönetiminde ve çözümünde önemli ve başarılı bir yöntem olarak kullanıldığına dair bir örnek teşkil etmesi önemli rol oynamıştır.

Çalışmanın iki temel amacı vardır. Bunlardan ilki; başta nükleer program olmak üzere nükleer krizin ve nükleer müzakerelerin İran dış politikasında ne anlam ifade ettiği sorusuna cevap aramaktır. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorunsalı İslam Devrimi öncesi ve sonrası İran'ın, nükleer programı yalnızca bir enerji çeşitliliği olarak mı gördüğü, yoksa enerji çeşitliliğinin yanı sıra dış politikanın güçlendirilmesinde bir araç olarak mı gördüğüdür. Bu nedenle, nükleer programın İslam Devrimi öncesi ve sonrası İran dış politikasındaki yeri ve öneminin yanı sıra İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik yaklaşımı nedenleriyle beraber ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Çalışmanın ikinci temel amacı ise; zorluk derecesine bakılmaksızın herhangi bir uluslararası kriz karşısında diplomasi seçeneğinin krizin yönetimi ve çözümü konusunda etkili bir alternatif olacağının konu örneğinde işlenerek ortaya konulmasıdır. Bu nedenle de çalışma yalnızca İran'ın nükleer krize yönelik yaklaşımı ile sınırlı kalmayacak, ayrıca nükleer kriz süresince yaşanan gelişmeler ve tarafların söz konusu krize yönelik yaklaşımları da ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Çalışmada bilimsel yöntem olarak, ortaya konulan hipotezi çeşitli yollarla test etmeyi amaçlayan *tümevarım* yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın daha iyi analiz edilmesi için ise analiz birimi olarak *aktör düzeyi* temelinde *devlet düzeyi*, açıklama birimi olarak da *aktör düzeyi* temelinde *birey/grup düzeyi* kullanılmıştır.

Belirtmek gerekir ki çalışma konusunun güncel oluşu nedeniyle çalışmada bir zaman dilimi belirlemek mecburi olmuştur. Dolayısıyla, çalışmada ele alınacak zaman dilimi İran ile İran'ın nükleer programının temellerinin atılmasında önemli rol oynayan ABD arasındaki ilişkilerin başlamasına giden süreçten, yani 19. yüzyıldan başlatılmış ve tez çalışmasının son bulduğu 2017 yılının Kasım ayı ile de sonlandırılmıştır.

Yine çalışma konusunun güncel oluşu nedeniyle nükleer krizin son süreci ile ilgili akademik çalışmaların kısıtlı olması çalışmanın en önemli sorunu olmuştur. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için yaşanan gelişmelerin bir kısmı, resmi belgeler haricinde, basın ve yayından takip edilmiş ve buradan elde edilen bilgiler titizlikle bilimsel çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu kapsamda; Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Gazi Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi kütüphanelerinin yanı sıra yine Ankara Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi kütüphanelerinin sunmuş olduğu JSTOR, EBSCO, PROQUEST gibi birçok elektronik veritabanlarından da yararlanılmıştır.

Daha önceki akademik çalışmalar İran'ın nükleer programının tarihini ve nükleer krizi incelemiş, fakat nükleer programın, nükleer krizin ve nükleer müzakerelerin İran dış politikasında ne anlam ifade ettiğini incelememiştir. Bu bağlamda bu çalışma literatürdeki söz konusu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Soğuk Savaş Dönemi İran-ABD Yakınlaşması ve İran'ın Nükleer Teknoloji ile Tanışması” başlıklı birinci bölümünde ilk olarak, Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında İran üzerindeki güç mücadeleleri ve bu mücadeleler kapsamında İran ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişim süreci incelenecektir. Daha sonra ise İran'ın ABD ile kurmuş olduğu ilişki sonucunda hayata geçirdiği nükleer programının gelişim süreci ve Şah yönetiminin nükleer program ile ne hedeflemeye çalıştığı konuları incelenecektir.

Çalışmanın “İran İslam Devrimi ve Yeni Rejimin Nükleer Programa Yaklaşımı” başlıklı ikinci bölümünde ilk olarak, İslam Devrimi ve İslam Devrimi'nin İran dış politikasına yansımaları incelenecektir. Ardından, İslam Devrimi'nin nükleer programa etkileri nedenleriyle beraber analiz edilerek, İran'ın yeniden nükleer programı gündeme alması ve nükleer programı yeniden hayata geçirebilmek için girişimleri incelenecektir. Bu kapsamda; İslam Devrimi ve nükleer kriz arası dönemdeki, İran ile İslam Devrimi sonrası İran'ın nükleer programının yeniden canlandırılmasına önemli rol oynayan ve krizin önemli aktörlerinden Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler nükleer işbirliği çerçevesinde ayrı alt başlıklar altında incelenecektir. Ve son olarak da yaşanan krizin daha iyi analiz edilebilmesi için İslam Devrimi ve nükleer kriz arası dönemdeki, İran ile krizin diğer önemli aktörlerinden ABD ve AB arasındaki ilişkiler incelenecektir.

Çalışmanın “Nükleer Kriz ve İran'ın Nükleer Krize ve Nükleer Müzakerelere Yönelik Dış Politikası” başlıklı üçüncü ve son bölümünde ise ilk olarak, nükleer krizin ortaya çıkışı incelenecektir. Daha sonra ise nükleer kriz süresince İran'da yönetimde olan hükümetlerin nükleer programa, nükleer krize ve nükleer

müzakerelere yönelik dış politika yaklaşımları ayrı başlıklar altında incelenecektir. Yalnız, gerek nükleer programın, nükleer krizin ve nükleer müzakerelerin İran dış politikasında ne anlam ifade ettiğini daha iyi anlayabilmek için gerekse çalışmanın temel amaçlarından biri olan “Zorluk derecesine bakılmaksızın herhangi bir uluslararası kriz karşısında diplomasi seçeneğinin krizin yönetimi ve çözümü konusunda etkili bir alternatif olacağının konu örneğinde işlenerek ortaya konulması” için söz konusu başlıklar altında daha önce değinildiği üzere, nükleer kriz sürecince yaşanan gelişmeler ve tarafların nükleer krize yönelik politikaları da ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ABD-İRAN YAKINLAŞMASI VE İRAN'IN NÜKLEER TEKNOLOJİ İLE TANIŞMASI

1.1. İRAN'IN BATI AÇISINDAN ÖNEMİ VE İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

İran, sahip olduğu jeopolitik konumunun ve zengin hammadde kaynağının yanı sıra oluşturduğu pazar potansiyeli nedeniyle 19. yüzyıl boyunca İngiltere ve Rusya'nın rekabet alanı olmuştur. İran üzerindeki mevcut İngiltere ve Rusya rekabetine 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya da katılmıştır. İran'daki zengin petrol rezervlerinin keşfedilmesiyle ise söz konusu ülkeler arasındaki rekabet daha da artmıştır. Almanya'nın bu rekabet sonucunda İran üzerinde artan nüfuzunu engellemek isteyen İngiltere ve Rusya 1907 yılında işbirliğine giderek İran'ı üç bölgeye ayıran bir anlaşma imzalamıştır.¹ Söz konusu anlaşmaya göre; Benderabbas, Kirman gibi güney bölgeleri ve Afganistan sınırı İngiliz nüfuzuna; İsfahan, Kasr-ı Şirin ve Yezd'i içine alan bölge Rus nüfuzuna ve geriye kalan bölge ise İran'a bırakılmıştır.

İran her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmiş olsa da yine rekabet alanı olmaktan kurtulamamıştır. Nihayetinde, İngiltere ve Rusya 1915 yılında bir kez daha işbirliğine giderek İran'ı savaştan sonra kendi aralarında paylaşma konusunda anlaşmıştır.² Fakat olaylar planlanan şekilde gelişmemiş, gerçekleşen devrim sonrası Rusya savaştan çekilmiştir. Rusya'nın savaştan çekilerek ülke içi meselelerine yönelmesi ve Almanya'nın savaşta ağır bir yenilgi alması sonucunda rakiplerinden bir süreliğine sıyrılan İngiltere, İran'ı nüfuz alanına almak için faaliyetlerine devam etmiştir.³

Rusya'nın yerine kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve uluslararası arenada yeniden güçlü konuma gelmek isteyen Almanya kısa bir süre

¹ Anlaşma için bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Middle East: A Documentary Record: 1535-1914*, Vol: II, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1956, s. 265-267.

² Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 319.

³ Savaşın galip devletlerinden ABD de diğer kıtalarda nüfuz arayışına girmek yerine yalnızcılık politikasını takip etmiştir.

sonra İnan dâhil Orta Doğu'da yeniden nüfuz arayışı içerisine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi modern Almanya'nın yükselişi ise İnan Şahı Rıza Pehlevi'yi⁴ adeta büyülemiştir.⁵ Ayrıca Şah yönetimi tarafından, Almanlar sayesinde ülke üzerindeki İngiltere ve SSCB etkisinin kırılabileceği de düşünölmeye başlanmıştır. İnan bu hayranlığın ve düşüncenin sonucunda türlü mesleklerden binlerce Alman ev sahipliği yapmaya başlamış ve Almanya 1930'larda İnan'ın en büyük ticari partneri konumuna gelmiştir.⁶ Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında İnan her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da Almanya ile kurmuş olduğu bu yakınlık Müttefik ölkelerin dikkatini çekmiştir. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere ve SSCB, Almanların ülkeden çıkarılması için İnan'a uyarılarda bulunmuştur. Ancak bu uyarılar Şah tarafından dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine İnan uyarıların dikkate alınmaması bahanesiyle SSCB'ye yardım ulaştırılmasının yanı sıra sahip olduğu petrolün ve bölgedeki stratejik konumunun Almanya'nın eline geçmesine engel olunması için 1941 yılının Ağustos ayında İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte İnan, 1907 yılında olduğu gibi yeniden işgal bölgelerine ayrılmıştır. İşgal neticesinde Şah, ülke yönetimini oğlu Muhammed Pehlevi'ye devrederek ülkeyi terk etmiştir.⁷

İşgalin ardından İnan, İngiltere ve SSCB arasında Tahran'da yapılan üçlü görüşmeler sonucunda 29 Ocak 1942 tarihinde, İnan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olunduğunun üzerinde durulan bir anlaşma imzalanmıştır.⁸ İşgal güçlerine meşruluk kazandıran bu anlaşmanın 5. maddesi, Müttefiklerin savaşın bittiği tarihten itibaren en geç altı ay içerisinde İnan'daki güçlerini geri çekmelerini öngörüyordu. Kuzey topraklarındaki SSCB faaliyetlerinden rahatsız olan ve söz konusu anlaşmayı güvence altına almak isteyen İnan, ABD'yi de anlaşmaya dahil etmek istemiştir. Fakat ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt her ne kadar self determinasyon fikrini benimsese de İnan'ın bağımsızlığını İngiltere'nin sorunu olarak

⁴ Rıza Pehlevi 1923 yılında Başbakanlık görevini devralmıştır. 1925 yılında ise hazırlanan anayasa ile kendisine Şah unvanı verilmiştir. Böylece İnan'da Kaçar hanedanlığına son verilmiş ve Pehlevi hanedanlığı dönemi başlamıştır.

⁵ Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict between Iran and America*, Random House, New York, 2004, s. 37.

⁶ 1933 ve 1941 yılları arasında Almanya'nın İnan'ın ithalatındaki payı %11'den %43'e, İnan'ın ihracatındaki payı ise %19'dan %47'ye yükselmiştir. (Matthias Küntzel, "Germany and a Nuclear Iran", *Jewish Political Studies Review*, Spring 2014, s. 50.)

⁷ Arı, s. 326-327.

⁸ Anlaşma için bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*, Vol: II, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1956, s. 232-234.

görüyordu. Bu nedenle ABD yönetimi, İran'ın talebi konusunda herhangi bir taahhüt altına girmek istememiş ve bu anlaşmaya imza atmaktan kaçınmıştır.⁹ ABD'nin söz konusu anlaşmaya dahil edilmesi başarılmasa da 1943 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen Tahran Konferansı sonunda Roosevelt, Stalin ve Churchill'in ortak hazırladıkları Tahran Deklarasyonu'nda İran'ın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine saygı duyulduğuna dair açıklama Şah yönetimi tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Böylece İran-ABD müttefiklik ilişkilerine giden ilk önemli adım atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin İran'da ve bölgede sürdürmüş olduğu faaliyetler İran-ABD ilişkilerinin gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. SSCB 1942 yılında varılan anlaşmanın aksine, İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra İran'dan askerlerini geri çekmediği gibi İran'da kendisine bağlı Azeri ve Kürtlerin ayrılıkçı girişimlerini de desteklemiştir.¹⁰ SSCB'nin söz konusu hamlesinden rahatsız olan ABD, İran'a güçlü destek sağlamış ve konu BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nden konunun çözümüne ilişkin bir sonuç alınamayınca İran konuyu SSCB ile görüşme yoluyla çözmeye karar vermiştir. Nihayetinde, konunun çözümüne ilişkin 4 Nisan 1946 tarihinde İran ile SSCB arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır.¹¹ Söz konusu anlaşma, SSCB'nin İran'dan askerlerini çekmesi karşılığında İran petrolünün SSCB ile beraber işletilmesini öngörüyordu.¹² SSCB, varılan anlaşma kapsamında 8 Mayıs 1946 tarihinde İran'dan askerlerini tamamen çekmiştir. Fakat anlaşmanın İran Meclisi'nde onaylanması gerektiğinden söz konusu gizli anlaşma gün yüzüne çıkmıştır. Bunun üzerine ABD ve İngiltere yönetimleri İran'dan anlaşmanın onaylamamasını talep etmişlerdir. Hatta, ABD yönetimi 20 Eylül 1947 tarihinde yaptığı bir açıklama ile İran'a anlaşmayı reddetmesinden dolayı beklenmedik sonuçlarla karşılaşması durumunda İran'ın toprak bütünlüğünü koruyacağına dair teminat vermiştir.¹³ ABD'nin İran'a verdiği destek sonucunda söz konusu anlaşma 22 Ekim 1947 tarihinde İran tarafından reddedilmiştir. SSCB ise ABD ile çatışmayı göze alamadığı için geri adım atmak zorunda kalmıştır. SSCB

⁹ Roham Alvandi, *Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War*, Oxford University Press, New York, 2014, s. 8.

¹⁰ SSCB'nin İran'dan askerlerini çekmemesi Soğuk Savaş başlatan en önemli olaylardan birisidir.

¹¹ Anlaşma için bkz. Hurewitz, Vol. II, s. 263-264.

¹² Anlaşmaya göre, 50 yıllık bir süre için İran-SSCB Petrol Şirketi kurulacaktı. İlk 25 yıl boyunca söz konusu şirketin hisselerinin %51'i SSCB'ye, %49'u ise İran'a ait olacaktı. Diğer 25 yılda ise hisseler eşit şekilde paylaşılacaktı.

¹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915*, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 426.

karşısında alınan bu diplomatik zafer yalnızca İran ve ABD'nin başarısı değil, aynı zamanda İran'ın Soğuk Savaş'ının da başlamasıydı.¹⁴

SSCB bu dönemde üç ana istikamette yayılma çabası içerisine girmişti. İran üzerinden Orta Doğu petroleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na; Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e ve Yunanistan üzerinden yine Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e ulaşmak istiyordu.¹⁵ Bu kapsamda SSCB'nin talepleri yalnız İran'a yönelik değildi. SSCB; Türkiye'den toprak ve üs taleplerinde bulunmuş, Yunanistan üzerinde de hâkimiyet arayışı içerisine girmişti. Yani durum doğrudan Batı çıkarlarına yönelik bir tehdit oluşturuyordu. Bölgenin başat gücü İngiltere'nin ise savaştan yıpranmış bir şekilde çıktığı için SSCB'nin karşısında tek başına duracak gücü bulunmuyordu. Kendi güç kapasitesinin farkında olan İngiltere, ABD'ye Türkiye ve Yunanistan'ın Batı savunması için öneminin altını çizen ve bu nedenle de yardım edilmesi gerektiğini belirten iki muhtıra göndermiştir. Durumun ciddiyetini kavrayan Truman yönetimi, SSCB'yi sınırlandırma politikası izlemeye başlamıştır. Truman, bu politikanın ilk adımı olarak 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de kendi adıyla anılacak olan ve Türkiye ile Yunanistan'a yardım programını kapsayan doktrini açıklamıştır. Truman Doktrini aynı zamanda ABD'nin dış politikasındaki radikal değişimin de başlangıcını teşkil ediyordu.¹⁶ Truman Doktrini'nin ilanı ve Orta Doğu'ya yönelik ABD taahhütlerinin artmasıyla Orta Doğu'daki İngiltere-SSCB rekabeti yerini ABD-SSCB rekabetine bırakmıştır.¹⁷ Fakat İngiltere bölgeden tamamen çekilmemiş, İran'da etkinliğini sürdürmeye, Süveyş Kanalı'nın kontrolünü elinde bulundurmaya ve Basra Körfezi'ndeki dominyonlarını korumaya devam etmiştir. Bu süreçte ABD ve SSCB arasındaki Soğuk Savaş her ne kadar tüm Orta Doğu'yu etkilemiş olsa da bu rekabetin içerisine çekilen ilk bölge devletlerinden biri İran olmuştur.¹⁸ Bu nedenle İran, hâlâ İngiliz nüfuzu altında olduğu için Truman Doktrini'nden umduğu ekonomik yardımı bulamasa da 1946 yılında ABD'den aldığı 3,3 milyon dolarlık ekonomik yardım 1947 yılında 22,5 milyon dolara çıkmıştır.¹⁹

¹⁴ Alvandi, s. 12.

¹⁵ Armaoğlu, s. 441.

¹⁶ Armaoğlu, s. 441.

¹⁷ Arı, s. 240.

¹⁸ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Oxford, 1994, s. 307.

¹⁹ Pollack, s. 49.

1950’li yılların ilk yarısında yaşanan iki önemli gelişme, başta ABD tarafından olmak üzere, Batı’nın çıkarları açısından İran’ın öneminin daha da fark edilmesini sağlamıştır. Bunların ilki; Kızıl Ordu’nun Kore Savaşı’nın başladığı 1950 yılının Haziran ayında İran sınırında manevralar yapmasıdır. İran bu konuda olası bir SSCB saldırısına karşı ikili güvenlik anlaşması için ABD’den resmi bir garanti alamasa da ABD kaynaklarıyla uyumlu yardımı temin edebilmiştir.²⁰

İkinci ve en önemli gelişme ise Muhammed Musaddık’ın İran’da yönetimi devralmasıdır. Yabancı ülkelere verilen imtiyazlar, sosyal ve ekonomik yapıdaki istikrarsızlık nedeniyle İran içerisinde huzursuzluklar mevcuttu. Şah bu huzursuzluk ortamında Meclis’in önerisiyle 28 Nisan 1951 tarihinde, geniş halk desteğini almış olan Ulusal Cephe’nin²¹ lideri Musaddık’ı Başbakan olarak atamıştır.²² Musaddık ise göreve gelir gelmez ilk iş olarak, İran petrol sanayisini millileştirilmesini içeren kanun tasarısını imzalayarak yürürlüğe koymuştur.²³ Böylece İran’da petrol arama konusunda imtiyaz sahibi olan İngiliz şirketi Anglo-Iranian Oil Company’in (AIOC) malvarlığına el konulmuştur. Bunun üzerine İngiltere, olayı Adalet Divanı ve BM Güvenlik Konseyi’ne taşımış, fakat bir sonuç alamamıştır.²⁴ İran’ın petrol sanayisini millileştirme kararı üzerine AIOC de boş durmamış, dünya çapında İran petrolüne yönelik boykot çağrısında bulunmuştur.²⁵ Bu çağrı sonucunda büyük şirketler İran petrolüne boykot uygulamaya başlamıştır. Aslında bu süreçte Musaddık yönetimi gerek Soğuk Savaş şartları gerekse sahip oldukları zengin petrol kaynakları ve jeopolitik konumları nedeniyle ABD’nin kendilerini kolay kolay gözden çıkartamayacağını düşünüyordu. Fakat ABD taraflar arasında arabuluculuk yapma niyetinde gibi görünse de örtülü olarak boykota destek vermiştir. İran petrolüne karşı uygulanan uluslararası boykot sonucunda ise İran’ın petrol gelirlerinde ciddi bir

²⁰ Mustafa Kibaroglu, “Iran’s Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, s. 224.

²¹ Ulusal Cephe, 1949 yılında siyasi parti ve çıkar gruplarının Musaddık önderliğinde bir araya gelmesiyle kurulmuştur.

²² Kibaroglu, s. 224.

²³ Musaddık, petrol sanayisinin millileştirilmesini öngören kanun tasarısını Mart ayında Meclis’e sunmuş ve söz konusu tasarı Meclis tarafından kabul edilmiştir. 28 Nisan’da Başbakanlık görevini devralan Musaddık, kanun tasarısını 1 Mayıs’ta imzalamıştır. (Mark J. Gasiorowski, “The 1953 Coup D’etat in Iran”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 19, Issue: 3, August 1987, s. 262.)

²⁴ İngiltere, soruna uluslararası boykot kazandırmak için konuyu 28 Eylül 1951 tarihinde BM Güvenlik Konseyi’ne taşımıştır. Ancak SSCB ve Yugoslavya’nın karşı tutumu nedeniyle bir sonuç alamamıştır.

²⁵ Cleveland, s. 274.

düşüş yaşanmıştır.²⁶ Bu durum İran ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, dolayısıyla da İran'da işsizliğin ve enflasyonun artmasına neden olmuştur.²⁷ Artan işsizlik ve enflasyon nedeniyle Musaddık arkasındaki halk desteğinin bir bölümünü yitirmiştir.²⁸ Ülkedeki dindar kesimin de Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturacağı korkusuyla Ulusal Cephe'den ayrılması sonucunda Ulusal Cephe dağılmıştır.

Yaşanan gelişmeler sonucunda Musaddık artık SSCB ile yakın ilişki içerisine girmeye ve ülke içerisinde de komünistlere dayanmaya başlamıştır.²⁹ Üstelik SSCB yanlısı komünist parti Tudeh de ülke içerisinde etkinliğini bir hayli arttırmıştır. İran'ın Batı ekseninden çıkarak SSCB eksenine gireceği konusunda kaygısı artan ABD, bu durum karşısında kendisiyle aynı kaygıyı taşıyan İran askerleri ile işbirliğine gitmiştir. Nihayetinde de ABD ve İngiltere'nin desteğiyle yapılan iki darbe girişimi (*Ajax Operasyonu*) sonrasında Musaddık yönetimi 19 Ağustos 1953 tarihinde devrilmiştir. Bunun üzerine Musaddık döneminde ülkeyi terk etmek zorunda kalan Şah, İran'a geri dönerek ülke yönetimini yeniden devralmıştır. Şah'ın ülke yönetimini yeniden devralmasıyla beraber 15 Ağustos 1954 tarihinde, İran petrollerinin işletilmesi için ABD'li şirketlerinin de içerisinde yer aldığı bir konsorsiyum oluşturulmuştur.³⁰ ABD Başkanı Dwight David Eisenhower, konsorsiyum görüşmeleri sürerken 5 Ağustos 1954 tarihinde Şah'a mesaj göndererek anlaşmanın İran'ın istikrarı ve ekonomik ilerlemesinin yeni evresinin başlangıcını işaret ettiğini ve anlaşma sürecinden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Bu mesaj ise

²⁶ Millileştirme denemesi süresince dış yardım alamayan ve ürettiği ürünleri pazarlamakta güçlük çeken İran, ham petrol üretimi ve rafinajını sürdürmekte de güçlüklerle karşılaşmıştır. 1950 yılında yaklaşık 220 milyon varil petrol üreten İran bu nedenle 1953 yılında yaklaşık 9,5 milyon varil petrol üretebilmiştir. (Charles W. Hamilton, *Americans and Oil in the Middle East*, Gulf Publishing Co., Houston, 1962, s. 59.)

²⁷ Arı, s. 337-338.

²⁸ Millileştirmenin ardından ekonomik açıdan çok güç duruma düşen Musaddık yönetimi; ABD'den bir kaç kez yardım istemiş, fakat bu yardımları alamamıştır. Örneğin, Musaddık 1951 yılının sonbaharında ABD ziyareti sırasında ABD'den istediği parasal yardımı alamamıştır. Musaddık'ın ABD'den bir başka yardım isteği millileştirme denemesinin başarısızlığa uğramasından hemen önce 1953 yılının Mayıs ayında gelmiş; Musaddık, Eisenhower'a bir mektup göndererek ya İngiltere'nin kendi önerileri kabul etmeye ikna edilmesini ya da İran'ın bu duruma dayanabilmesi için gerekli maddi yardımın yapılmasını istemiştir. Fakat Eisenhower; İran ile İngiltere'nin tazminat konusunda bir anlaşmaya varamamalarının ABD hükümetinin İran'a yardım etmesini engellediğini belirterek Musaddık'ın isteklerini yine geri çevirmiştir. (Şükrü S. Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 432, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979, s. 86-87.)

²⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 15. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, Mart 2007, s. 262.

³⁰ Söz konusu konsorsiyumdaki ülke payları şöyledir: ABD %40 (Standard Oil of New Jersey %8, Socony-Vacuum Oil %8, Standard Oil of California %8, Gulf Oil Corporation %8, Texaco Company %8), İngiltere %40 (AIOC), Hollanda %14 (Royal Dutch-Shell), Fransa %6 (Compagnie Française des Pétroles). (George W. Stocking, *Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy*, Allen Lane The Penguin Press, London, 1971, s. 157.)

İran-ABD ilişkilerinde yeni bir evrenin başlangıcını işaret ediyordu. Bu durumdan memnun olan Şah da 9 Ağustos 1954 tarihinde, Eisenhower'a söz konusu mesajdan duyduğu memnuniyeti bildiren bir cevap göndermiştir.³¹ Sonuç olarak Mussadık olayı, İran-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Musaddık'ın devrilmesiyle ABD, İran'daki egemen dış güç olarak İngiltere'nin yerini almış ve Şah, ABD'nin Körfez'deki en önemli müttefiklerinden biri olmuştur.³²

Eisenhower, Musaddık iktidarında yaşanan gelişmeler nedeniyle İran'ın bölge içerisinde önemini daha iyi kavramıştı. Ayrıca Musaddık olayı, ABD'ye SSCB yayılmacılığını önleyecek olan sınırlandırmanın eksikliğini de çok net göstermişti. Zaten Nasır-SSCB yakınlaşması yüzünden Mısır'da işler ABD'nin istediği gibi gitmiyordu. Arap-İsrail Savaşları da Arap ülkelerinde ABD'ye karşı bir tepki yaratmıştı. Siyonizm'den nefret eden bölge ülkeleri tarafından ABD ve İngiltere Siyonizm'in besleyicisi olarak görülüyordu.³³ Ve yine bu ülkeler tarafından SSCB tehlikesinden ziyade İsrail tehlikesine öncelik veriliyordu. Bu da SSCB nüfuz alanının Orta Doğu'da genişlemesine yol açıyordu. Söz konusu durum karşısında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 1 Temmuz 1953 tarihinde Ulusal Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, SSCB yayılmasının önüne geçebilmek için öncelikli olarak SSCB'nin sınırdaşlarından oluşacak olan *nothern tier* (kuzey kuşağı) savunma sisteminin kurulmasını önermiştir.³⁴ Bu kapsamda Türkiye ve Irak arasında 1955 yılının Şubat ayında ABD'nin üye olmadığı Bağdat Paktı kurulmuştur.³⁵ Daha sonra Nisan ayında İngiltere'nin, Eylül ayında Pakistan'ın ve Kasım ayında İran'ın katılımıyla Pakt genişletilmiştir. 24 Mart 1959 tarihinde Irak, Pakt'tan çekilince Pakt'ın merkezi Ankara'ya taşınmış ve ismi *Central Treaty Organization* (CENTO – Merkezi Antlaşma Teşkilatı) olarak değiştirilmiştir. CENTO ise daha sonraki

³¹ Eisenhower ve Şah'ın söz konusu mesajlarının tam metni için bkz. Public Papers of the Presidents of The United States, *Dwight D. Eisenhower: Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to December 31, 1954*, Office of the Federal Register National Archives and Records Service General Services Administration, Washington, 1960, s. 688-696.

³² Ali M. Ansari, *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*, Hurst&Company, London, 2006, s. 40.

³³ Julius W. Pratt, *A History of United States Foreign Policy*, 2. Baskı, New Jersey, 1965, s. 514.

³⁴ Dulles, 11-28 Mayıs tarihleri arasında Orta Doğu'ya kapsamlı bir ziyarette bulunmuş ve bölge atmosferinin analizini gerçekleştirmiştir. Dulles'a göre, Araçlar henüz SSCB'nin yarattığı tehdidin farkında değildi. Bu nedenle Orta Doğu'yu SSCB'den koruyacak savunma anlayışı SSCB tehlikesinin farkında olan Türkiye, İran ve Pakistan gibi kuzey ülkelere dayandırılmalıydı. (Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Baghdad Pact (1955-1959)", *The Pursuit Of History International Periodical for History and Social Research*, 2011, Issue: 6, s. 87-88.)

³⁵ Böylece NATO ve SEATO'nun arasındaki mevcut boşluk da tamamlanmış olup SSCB'nin lokomotifliğini yaptığı Doğu Bloku, Batı Avrupa'dan Filipinler'e kadar güneyden çevrelenmiştir.

başlıklar altında ele alınacağı üzere İran'ın nükleer programının hayata geçirilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

1.2. BARIŞ İÇİN ATOM PROGRAMI VE İRAN

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya'nın nükleer silaha sahip olma olasılığına karşı ABD kendi atom araştırmalarının hızlandırılması için *Manhattan Projesi* adı verilen bir proje yürütmüştür. Nihayetinde de ABD, Almanya'dan önce nükleer silah üretmeyi başarmış ve bu silahı Japonya üzerinde kullanarak etkisini daha yakından görebilmiştir. Nükleer silahların etkisini kavrayan ABD yönetimi, nükleer teknolojinin yayılmasını önlemek, dolayısıyla da bu alanda tekel olabilmek için politika yürütmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1946 yılında ABD Kongresi, diğer ülkelere bu alandaki bilgi paylaşımının engellenmesini öngören *McMahon Act*'ı (Atom Enerjisi Yasası) kabul etmiştir. Fakat 1949 yılında SSCB'nin nükleer silah geliştirme kapasitesine ulaşmasıyla birlikte ABD'nin bu konudaki politikası da esnemeye başlamıştır.³⁶ Bu kapsamda ABD, nükleer teknoloji hakkında sahip olduğu bilgileri müttefiki İngiltere ile paylaşmaya başlamıştır.³⁷

İngiltere ve yine daha önceden ABD ile nükleer alanda işbirliğine gitmiş olan Kanada'ya ait firmalar, önlerinde nükleer teknoloji bilgisinin paylaşılmasını ve pazarlanmasını kısıtlayan herhangi bir engel bulunmadığı için bu bilgileri pazarlamaya başlamışlardır. İngiliz ve Kanada firmalarının gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler sonucunda büyük kazançlar elde ettiğini gören ABD yönetimi, bu konuda ABD firmalarının da uluslararası pazarda rekabete girebilmesi için daha önce alınan ABD gizlilik politikasını değiştirme kararı almıştır. Bundan sonra ABD'nin izleyeceği politika nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaştırılması, ama bu yapılırken de nükleer silah üretiminin teşvik edilmemesi

³⁶ SSCB'nin kısa bir süre içerisinde nükleer silah sahibi olmasında *Manhattan Projesi*'nde yer almış olan Klaus Fuchs, Ted Hall gibi bilim insanlarının bu teknolojiyi SSCB'ye ihraç etmesi etkili olmuştur.

³⁷ Aslında ABD'nin İngiltere ile nükleer alanda işbirliği *McMahon Act*'in öncesine dayanıyordu. 1943 yılında ABD ve İngiltere nükleer enerji hakkında bilgilerin karşılıklı olarak paylaşılmasını içeren *Quebec Anlaşması*'ni imzalamışlardı. Ayrıca *Manhattan Projesi*'nde de elli İngiliz bilim insanı yer almıştı. (Pierre Chao, Robin Niblett, "Trusted Partners: Sharing Technology within the U.S.-UK Security Relationship", *CSIS A Working Paper*, May 2016, s. 12.) Bu sayede nükleer birikime sahip olan İngiltere 1952 yılında ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir. 1953 yılının Ekim ayında ise nükleer silaha sahip olan üçüncü ülke olarak yerini almıştır.

ve gerekirse bunu engelleyecek tedbirlerin alınması doğrultusunda³⁸ Bu kapsamda ABD Başkanı Eisenhower, 8 Aralık 1953 tarihinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısı'nda *Barış için Atom* olarak bilinen tarihi konuşmasını gerçekleştirmiş ve söz konusu konuşmayla ABD'nin izleyeceği yeni politika tüm dünya kamuoyuna tanıtılmıştır.³⁹ Ayrıca Eisenhower, söz konusu konuşmasında barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasını destekleyen bir yapının oluşturulması teklifinde de bulunmuştur. Bu teklif IAEA'nın kuruluşuna giden ilk adım olmuştur.

Eisenhower'ın gerçekleştirmiş olduğu konuşma sonrasında ABD Kongresi 1954 yılında, ABD'li firmaların uluslararası piyasaya girmelerine engel olan 1946 tarihli *McMahon Act*'ı nükleer gizliliği azaltacak ve ikili nükleer işbirliğine izin verecek şekilde değiştirmiştir.⁴⁰

ABD bu dönemde nükleer teknoloji konusunda yalnızca Batılı müttefikleriyle uluslararası piyasada yer alma yarışına girmemiş, aynı zamanda siyasi rakibi olan SSCB ile de bir yarış içerisine girmiştir. Bu kapsamda her iki ülke müttefikleri ile bağlarını güçlendirmenin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin karşısında değerlerini arttırmak istemiştir.⁴¹ ABD'nin bu rekabet çerçevesinde nükleer silahlara sahip olmama koşuluyla yaptığı ikili anlaşmalar SSCB'yi çevreleyen dost ve müttefik olarak gördüğü CENTO üyesi olan İran, Türkiye, Pakistan gibi ülkeleri de kapsamıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın bir ürünü olarak başlayan İran nükleer programının günümüze kadar sürecek olan İran dış politikasındaki rolü de başlamıştır.

³⁸ Mustafa Kibaroglu, "İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri", ed., Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, *Kaosa Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 72.

³⁹ Konuşmanın tam metni için bkz. International Atomic Energy Agency, "Atoms for Peace Speech", <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (Erişim: 07.07.2016.)

⁴⁰ Değişen politikaları kapsamında Eisenhower yönetimi, henüz yasa düzenlenmeden savaş zamanı işbirliğinin devamı olarak İngiltere'nin yanı sıra kendilerine nükleer silahlar için uranyum sağlamada önemli rol oynayan Belçika ve Kanada ile nükleer yardımı ve satışı amaçlayan görüşmelere başlamıştır. (David Fisher, *History of the International Atomic Energy Agency: The First Forty Years*, A Fourtieth Anniversay Publication, Vienna, IAEA 1997, s. 29.)

⁴¹ Kaan Ata, *Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012. s. 17.

1.3. İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ İÇİN ALTYAPI ÇALIŞMALARI

1957 yılında İran ile ABD arasında *Barış İçin Atom Programı* çerçevesinde, İranlı öğrencilerin nükleer alanda eğitilmesini de içeren, bir anlaşma imzalanmıştır.⁴² Aynı yıl, CENTO'ya bağlı olan Nükleer Bilim Enstitüsü, Bağdat'dan Tahran Üniversitesine taşınmıştır. 1959 yılına gelindiğinde ise Şah, Tahran Üniversitesinde Tahran Nükleer Araştırma Merkezinin kurulması emrini vermiş ve bu araştırma merkezinde kullanılmak üzere 5 Megawat'lık (MW) nükleer araştırma reaktörünün satın alınması konusunda ABD ile görüşmeler başlatılmıştır.⁴³ Ve nihayetinde 1967 yılında ABD şirketi *American Machine and Founduray* tarafından, 5 MW gücünde ve kendi ihtiyacı olan 600 gram plütonyumu üretme kapasitesine sahip, ilk nükleer araştırma reaktörü Tahran Üniversitesinde kurulmuştur.⁴⁴ Şah yönetimi bu dönem içerisinde ayrıca, nükleer tesislerde çalışacak yerli bilim insanlarını yetiştirmek, dolayısıyla da nükleer alt yapılarını geliştirmek için ABD ve Batı Avrupa ülkelerine eğitim almaları için öğrenci göndermeye de başlamıştır.

İran, imzaya açıldığı gün olan 1 Temmuz 1968 tarihinde *Non-Proliferation Treaty*'i⁴⁵ (NPT - Nükleer Silahların Yayılmasının Önlemesi Anlaşması) imzalamış ve söz konusu anlaşma 1970 yılının Şubat ayında İran Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴⁶ Böylece NPT'nin 4. maddesinin 2. fıkrası uyarınca; barışçıl amaçlı olmak şartıyla İran'ın gerek nükleer enerjinin araştırılması, üretilmesi ve kullanılmasını sağlayacak cihaz, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin alışveriş hakkı gerekse nükleer teknolojilerinin daha da geliştirilmesi için tek başına, başka ülkelerle veya uluslararası örgütlerle birlikte katkıda bulunmak üzere işbirliği yapma hakkı tanınmıştır. Ancak İran da bu anlaşmanın 2. maddesi uyarınca, nükleer silah ve

⁴² The Department of State Bulletin, "Atoms for Peace Agreement with Iran", Washington DC, Vol: 36, 15 Nisan 1957, s. 629.

⁴³ Mohammad Sahimi, "Iran's Nuclear Energy Program-Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure", *Payvand*, 22 Aralık 2004. <http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> (Erişim:10.07.2016)

⁴⁴ Mohammad Sahimi, "Iran's Nuclear Program-Part I: Its History", *Payvand*, 2 Ekim 2003. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (Erişim:10.07.2016)

⁴⁵ NPT, 1968 yılında imzalanmış ve 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. NPT'ye göre, 1 Ocak 1967 tarihine kadar nükleer silah üretmeyi başarmış olan devletler yasal olarak nükleer silah sahibi olabilmektedir. Bu devletler: ABD (1945), SSCB (1949), İngiltere (1952), Fransa (1960) ve Çin (1964).

⁴⁶ Jahangir Amuzegar, "Nuclear Perils and Prospects", *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 2, Summer 2006, s. 91.

nükleer patlayıcı araç temin etmemeyi ve bu konuda arayış içerisinde olmamayı taahhüt etmiştir.⁴⁷

Şah yönetiminin nükleer programını geliştirmesine yönelik çabaları yalnızca ABD ile sınırlı kalmamış, bu konuda diğer ülkelerle de işbirliğine gidilmiştir. Örneğin, İran'ın nükleer programının geliştirilmesi için 7 Ocak 1972 tarihinde Kanada ile her iki ülkenin bilim insanlarının ziyaretlerini de kapsayan bilimsel işbirliği anlaşması imzalanmıştır.⁴⁸

Bu dönemde, Şah yönetiminin etkili bir nükleer enerji politikası yürütebilmesine olanak sağlayacak iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki; ABD'deki yönetim değişikliğidir. Yönetimi Lyndon Baines Johnson'dan devralan Richard Nixon, ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını SSCB tehdidinden korumak için ülkesinin Körfez politikasını değiştirmiş ve caydırıcı güç olarak Şah'ın güçlendirilmesini desteklemiştir.⁴⁹ Bu kapsamda ABD Başkanı Nixon, İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretle İran'ın nükleer alanda ABD ile olan işbirliğine ivme kazandırmıştır.⁵⁰ İkinci önemli gelişme ise petrol fiyatlarındaki önemli artıştır. 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur War) ile petrolü bir silah olarak kullanma kararı alan Organization of Arab Petroleum Exporting Countries (OAPEC - Petrol İhraç eden Arap Ülkeleri Örgütü) üyesi ülkeler 16 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen OAPEC toplantısında petrol fiyatlarını 3 dolardan 5 dolara çıkarmışlardır. Daha sonra söz konusu fiyat artışına diğer petrol ihraç eden ülkeler de dahil olmuş ve petrolün bir silah olarak kullanılması Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) politikası haline gelmiştir. Bu kararın etkisiyle kısa bir süre sonra daha da artan petrol fiyatları petrol ihracatçısı İran'ın gelirini iyice arttırmıştır. Petrol gelirindeki bu artış Şah yönetiminin nükleer enerji alanına yatırımlarını daha da arttırmasına olanak sağlamıştır.

⁴⁷ Anlaşma metni için bkz. International Atomic Energy Agency, "The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", INFCIRC/140, 22 Nisan 1970.

⁴⁸ Sayed Huseyin Mousavian, *The Iranian, Nuclear Crisis A Memoir*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2012, s. 42.

⁴⁹ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, 2009, s. 32.

⁵⁰ Mustafa Kibaroglu, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power", *Middle East Journal*, Spring 2006, Vol: 60, No: 2, Middle East Institute, Washington D.C., s. 213.

Şah yönetimi bu dönemde ülkelerini 1990 yılına kadar 10,000 MW'lık nükleer güç kapasitesine ulaştırmayı hedefliyordu. Fakat ABD merkezli *Stanford Research Institute*'nin 1974 yılında yaptığı araştırma İran'ın 1994 yılına kadar 20,000 MW'lık nükleer güç kapasitesine ihtiyaç duyacağı yönündeydi.⁵¹ Yine bu dönemde, İran'ın nükleer programının genişlemesi konusu yalnızca ABD tarafından değil, İran pazarında yer almak isteyen Batı Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler tarafından da destekleniyordu. Ele alındığı üzere siyasi ve ekonomik ortamın uygunluğu Batılı ülkelerin ilgisiyle birleşince *Stanford Research Institute*'nin yaptığı araştırmanın da etkisiyle hedeflenen nükleer programın kapasitesi ile ilgili Şah yönetiminin fikri değişmiştir. Nitekim Şah, 1974 yılının Mart ayında yaptığı bir açıklama ile 1994 yılına kadar 23,000 MW'lık nükleer güç kapasitene ulaşılmasının hedeflendiğini ilan etmiştir.⁵² Bu hedef doğrultusunda İran'ın nükleer programı dünyadaki en büyük nükleer programlarından biri haline gelmiştir.

Şah yönetimi söz konusu hedefe ulaşılması için 1974 yılının Mart ayında *Atomic Energy Organization of Iran*'ı (AEOI - İran Atom Enerjisi Kurumu) kurmuş ve AEOI'yı nükleer güç kaynağından elektrik üretme, atom araştırmalarını sürdürme, nükleer bilimin ve teknolojinin her aşamasında ihtiyaç duyulan uzmanları yetiştirme, tarım ve tıpta radyoaktivitenin kullanılmasını arttırma, enerji kaynakları alternatiflerinin geliştirilmesi için çalışma ve tavsiyelerde bulunma, nükleer enerji kullanarak deniz suyundan içme suyu elde etme, atom enerjisi ile ilgili konferanslarda İran'ı temsil etme ve atom enerjisi ile ilgili ortak projelere İran'ın katılımını sağlama konularında görevlendirmiştir.⁵³ Kurumun başına ise İsviçre'de eğitim almış olan fizikçi Akbar Etemad getirilmiştir.

Nükleer program hedefinin genişlemesiyle birlikte 1974 yılında Şah yönetimi, Batı Almanya firmalarından *Siemens AG* ve *AEG Telefunken*'in ortak girişimi olan *Kraftwerk Union AG* ile iki adet 1,200 MW'lık hafif su reaktörünün Tahran'ın 470 mil güneyinde yer alan Buşehr şehrinde kurulması için anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre, birinci reaktörün bulunduğu tesisin 1980 yılına kadar; ikinci reaktörün bulunduğu tesisin ise 1981 yılına kadar bitirilmesi planlanmıştır. 1975 yılında da bu tesislerin inşasına başlanmıştır. Yine 1974 yılında Şah yönetimi,

⁵¹ Sahimi, Part V.

⁵² Sahimi, Part V.

⁵³ Department of State Airgram-Amenbassy Tehran, "The Atomic Energy Organization of Iran", 15 Nisan 1976, s. 2.

Fransız firması olan *Framatome* ile Ahvaz şehrinin güneyinde yer alan Darhovin'de iki adet 950 MW'lık basınçlı su reaktörünün kurulması için anlaşma imzalamıştır.⁵⁴ Bunların ise 1982 ve 1984 yıllarında bitirilmesi planlanmıştır. Şah yönetimi ayrıca Fransa ile Fransız yasaları altında *Sofidify* şirketini de kurmuştur. Bu şirketin hisselerinin %60'ı Fransa'ya, kalan %40'ı ise İran'a aitti. Daha sonra Fransız Atom Enerji Kurulu, *Eurodif*'deki %25'lik hissesini *Sofidify*'e satmıştır.⁵⁵ Böylece İran tamamen bir Avrupalı kuruluş olan *Eurodif*'in %10'luk payına sahip olmuştur. Fransa ile yapılan sözleşmeler kapsamında, nükleer alanda eğitim almaları için birçok İranlı bilim insanı, öğrenci ve tekniker de Fransa'ya gönderilmiştir.

Gelecekte nükleer teknoloji konusunda diğer ülkelere bağımlı olmak istemeyen Şah yönetimi her ne kadar nükleer alanda uzman yetiştirmeye önem verse de hâlâ temel problemlerinden biri yerli uzman gücünün yetersiz olmasıydı. Bu durumun üstesinden gelebilmek için 1975 yılında AEOİ ile ABD eğitim kurumu olan *Massachusetts Institute of Technology* arasında İranlı atom mühendislerin master programını öngören 1,4 milyon dolar değerinde bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁶ Bu süreçte yalnızca yurtdışına öğrenci göndermekle kalmayan Şah yönetimi ayrıca ABD, İngiltere, Arjantin ve Pakistan'dan uzmanlar da tedarik etmiştir.⁵⁷

Şah yönetimi, 1994 yılı hedefi için hummalı çalışmalarına devam etmekteydi. Bu kapsamda 3 Mart 1975 tarihinde, İran Finans Bakanı Houshang Ansari ile ABD Dışişleri Bakanı Henry A. Kissinger tarafından toplamda 8,000 MW'lık kapasiteye sahip sekiz nükleer güç reaktörünün inşası ve bu reaktörler için gerekli yakıtın tedarik edilmesi konusunda 15 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁸ 14 Mart 1975 tarihinde ise ABD Başkanı Gerald Rudolph Ford'un emriyle, İran ile ABD arasında kabul edilebilir nükleer ticaret anlaşmasını içeren 219 sayılı Ulusal Güvenlik Çalışma Memorandumu Kissinger tarafından imzalanmıştır.⁵⁹ Ardından 22

⁵⁴ Mohammad Javad Zarif, "Tackling The Iran-U.S. Crisis: The Need for a Paradigm Shift", *Journal of International Affairs*, Spring/Summer 2007, Vol: 60, No: 2, s. 80.

⁵⁵ Eurodif; Fransa, Belçika, İspanya, İtalya ve İsviçre'nin ortak girişimi ile 1973 yılında kurulmuş uranyum zenginleştirme konsorsiyumudur.

⁵⁶ Department of State Airgram-Amenbassy Tehran, s. 7.

⁵⁷ Bu dönemde İran'da yaklaşık 150 nükleer fizik mühendisi bulunmaktaydı. Bu nükleer fizik mühendislerin ise yarısına yakını Arjantin'den getirilmişti.

⁵⁸ Sahimi, Part V.

⁵⁹ National Security Council, "National Security Study Memorandum 219", Washington D.C, 14 Mart 1975. <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0310/nssm219.pdf> (Erişim: 10.08.2016)

Nisan 1975 tarihinde, İran'a nükleer enerji teçhizatını satışını öngören 292 sayılı Ulusal Güvenlik Karar Memorandumu da Kissinger tarafından imzalanmıştır.⁶⁰

Şah yönetimi nükleer enerjiyi yalnızca bir enerji çeşitliliği olarak değil, bir diğer başlık altında da ele alınacağı üzere aynı zamanda dış politikanın güçlendirilmesi için bir araç olarak görüyordu. Bu da doğal olarak AEOİ'ye ayrılan bütçeye yansımıştır. Şah yönetimi 1976 yılında AEOİ'ye ayrılan bütçeyi 80,6 milyon dolardan 1,027 milyar dolara çıkarmıştır.⁶¹ AEOİ çalışanları ise devlet içerisinde yüksek maaşlı personel konumuna gelmiştir.

ABD'de yönetimi devralan Jimmy Carter da İran ile nükleer alanda ilişkilere önem vermeyi sürdürmüştür. Bu kapsamda 12 Nisan 1977 tarihinde, İran ile ABD arasında nükleer teknoloji değişimini ve nükleer güvenlikte işbirliğini amaçlayan bir anlaşma imzalanmıştır.⁶² Ayrıca, Carter 31 Aralık 1977 tarihinde İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi konusunda İran'a *most favoured nations*, yani *en çok gözetilen ulus* statüsü veren yeni bir anlaşma imzalanmıştır.⁶³ 10 Temmuz 1978 tarihinde ise yine İran ile ABD arasında nükleer alanda işbirliğinin geliştirilmesini ve İran'a nükleer programı için gerekli materyallerin ihraç edilmesini kolaylaştıran bir anlaşma daha imzalanmıştır.⁶⁴

1.4. ŞAH YÖNETİMİ GERÇEKTE NE İSTİYORDU?

Nükleer teknolojiyi yalnızca enerji çeşitliliği sağlayacak bir unsur olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü nükleer teknoloji, sivil ve askeri boyutuyla sağladığı avantaj ile sahip ülkenin dış politikasının güçlendirilmesinde de (daha bağımsız hareket edebilmesi, perspektifinin genişlemesi ve hedefe daha kolay ulaşabilmesi) doğrudan rol oynamaktadır. Bu bağlamda nükleer teknoloji sivil boyutuyla, sahip ülkeye enerji ve tıp gibi alanlarda modern seviyeye ulaşma imkânı

⁶⁰ National Security Council, "National Security Study Memorandum 292", Washington D.C, 22 Nisan 1975. <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0310/nsdm292.pdf> (Erişim: 10.08.2016)

⁶¹ Department of State Airgram-Amenbassy Tehran, s. 7.

⁶² Kibaroglu, "Iran's...", s. 230.

⁶³ Kibaroglu, "Iran's...", s. 230.

⁶⁴ Sahimi, Part V.

ve ekonomik getiri sağlarken; askeri boyutuyla da, nükleer silahlara sahip olma imkânı sağlamaktadır. Nükleer enerjinin sahip olmaya imkân sağladığı tahrip gücü çok yüksek olan bu silahı değil kullanmak, bu silaha sahip olmak bile o ülkeye güç unsurunun etkili olduğu uluslararası arenada çok önemli bir güç/avantaj kazandırmakta dolayısıyla da dış politikasının güçlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Ülkelerini başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetimi de nükleer teknolojiyi yalnızca enerji çeşitliliği sağlayacak bir unsur olarak görmemiş, aynı zamanda dış politikanın güçlendirilmesinde temel bir unsur olarak görmüştür. Bu doğrultuda da Şah yönetimi, ülkelerinin nükleer programını hayata geçirmiş ve nükleer programın daha da geliştirilmesi için oldukça istekli adımlar atmıştır. Böylece nükleer program, İran dış politikasının güçlendirilmesinde en önemli dinamiklerden biri haline gelmiştir.

Şah yönetiminin açıklamalarına göre, nükleer teknolojiye sahip olmak istemelerinin nedenleri tamamen nükleer teknolojinin sivil boyutuyla sunduğu avantajlardan kaynaklanıyordu. Ele alındığı üzere, dış politikanın güçlendirilmesi ile doğrudan alakalı olan bu avantajların ilki; nükleer teknolojinin sunduğu ekonomik faydadır. İran, enerji üretiminde kullanılan doğal gaz ve petrol gibi zengin fosil yakıt rezervlerine sahip ülkelerden biri olmasına rağmen ülkenin ihtiyacı için üretilecek enerjide kullanılacak fosil yakıtlardan tasarruf etmek istemiş ve bu doğrultuda alternatif enerji kaynakları arayışına girmişti. Böylece tasarruf edilen fosil yakıtlar ihraç edilebilecek ve ülkeye para akışı sağlanabilecekti. Bu para akışı ise hem ülke ekonomisini güçlendirecek hem de ülke ekonomisinin güçlenmesiyle birlikte ülkenin askeri dâhil diğer alanlarda güçlendirilmesi için kaynak yaratacakti. Böylece Şah yönetimi, ülkelerinin askeri ve ekonomik gücü sayesinde başta bölge olmak üzere uluslararası arenada güçlü bir dış politika izleyebilecek ve ülkelerini etkin bir konuma getirebilecekti. İkinci avantaj ise nükleer teknolojinin sunduğu prestij boyutudur. Şah yönetimi, nükleer teknoloji sayesinde ülkelerini teknoloji açısından modern bir ülke seviyesine ulaştırabilecekti. Bu da yine İran'a uluslararası arenada bir prestij kazandıracak ve güçlü bir dış politika izlenmesinde etkili olacaktı.

Şah ve yönetimindeki yetkililer her ne kadar nükleer teknolojinin İran'ın meşru hakkı olduğunu sürekli olarak dile getirirler de bu teknolojinin askeri boyutundan yararlanmak istediklerini, yani nükleer silah üretmeyi amaçladıklarını direkt olarak beyan etmemişlerdir. Aslında Şah, Fransız gazetesi *Le Monde*'ye verdiği bir röportajda nükleer silaha sahip olma konusundaki soruya “*Kesinlikle ve herkesin tahmin ettiğinden daha kısa bir süre içerisinde*” şeklinde cevap vermişti.⁶⁵ Fakat İranlı yetkililer Şah'ın bu açıklamasını hemen yalanlayarak, nükleer silah üretme niyetinde olmadıkları, ama diğer ülkelerin nükleer silahlara sahip olmaları durumunda kendilerinin de bu konudaki politikalarını yeniden gözden geçireceklerine dair açıklamada bulunmuşlardır. Daha sonra Şah da konuyla ilgili yaptığı açıklamada nükleer silah elde etmeyi amaçlamadıklarını, ama bölgedeki diğer ülkelerin nükleer silahlara sahip olmaları durumunda ulusal çıkarlar gereği tüm ülkelerin aynı şeyi isteyeceğini söylemiştir.⁶⁶

Şah ve yönetimdeki yetkililer nükleer silahlara sahip olma amacıyla olmadıklarına yönelik açıklamalarda bulunmuş olsalar da çoğu kaynaklara göre, yapılan açıklamaların aksine Şah yönetimi nükleer silah sahibi olmayı amaçlıyordu. Bu iddiaların kaynaklarından birini yukarıda ele alındığı üzere Şah'ın *Le Monde* gazetesine verdiği röportaj oluşturmaktadır. Bir diğer kaynak ise İran'da gerçekleşen devrim sonrasında Tahran'da ele geçirildiği söylenen belgelerdir. Bu belgelere göre; Şah yönetimi, nükleer başlık taşıyan füzeler elde etmek için 1970'lerin sonunda İsrail ile müzakereler gerçekleştirmiş ve söz konusu müzakereler bölgede dengelerin bozulmasına izin vermeyecek olan ABD'den gizlenmiştir.⁶⁷

Bölgede özellikle 1970'lerde yaşanan gelişmeler incelendiğinde ülkelerini başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmeyi hedefleyen Şah yönetimini nükleer silahlara sahip olma konusunda motive edebilecek gelişmelerin de yaşandığı görülmektedir. Örneğin, 1971 yılında İngiltere'nin Süveyş'in doğusundan ayrılması ve ABD'nin Vietnam Savaşı'ndan sonra ek güvenlik vaatlerini üstlenmedeki gönülsüzlüğü nedeniyle Körfez'de bir güç

⁶⁵ Department of Defence National Military Command Center, “Interview with Shah”, 24 Haziran 1974.

<http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01a.pdf> (Erişim: 10.08.2016)

⁶⁶ Department of Defence National Military Command Center, “Further Remarks by Shah on Nuclear Weapons”, 25 Haziran 1974.

<http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01b.pdf> (Erişim: 10.08.2016)

⁶⁷ Elaine Sciolino, “The World; Nuclear Ambitions Aren't New for Iran”, *The New York Times*, 22 Haziran 2003.

boşluğu oluşmuştu.⁶⁸ Bu boşluğu doldurmak için Irak ile rekabete giren Şah yönetimi, nükleer silahların ülkelerine vereceği gücü daha yakından hissetmiş olabilir. Yine, komşusu Hindistan'ın 1974 yılında gerçekleştirdiği nükleer silah denemesi de Şah yönetimini bu konuda motive etmiş olabilir. Zaten Hindistan'ın nükleer silah denemesi Şah'ın nükleer program konusundaki aşırı arzusuyla birleşince ABD'nin İran üzerinde, nükleer silah elde etme çabası içerisinde olabileceği şüphesini uyandırmıştır.⁶⁹ Bölgede yaşanan bu gelişmeler daha önce İran'ın zayıflığından dolayı defalarca işgal edilmesinin getirdiği psikolojik durum ve ülkelerini başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetiminin bu hedef doğrultusunda İran'ı konvansiyonel silah deposu haline getirmesi gerçeğiyle birleşince Şah yönetiminin uluslararası arenada çok büyük bir caydırıcı niteliği bulunan ve güçlü bir dış politika izlenmesine olanak sağlayan nükleer silahlara sahip olmak istediğine yönelik iddialar daha da güçlenmektedir.

⁶⁸ The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, ed., Gary Samore, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005, s. 9.

⁶⁹ İran her ne kadar Körfez'de ABD'nin önemli bir müttefiki olsa da ABD bölgede dengelerin bozulmaması için nükleer silahların yaygınlaşmasının karşısında yer alıyordu. Dolayısıyla da ABD, İran'ın nükleer silah sahibi olmasına sıcak bakmıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE YENİ REJİMİN NÜKLEER PROGRAMAYA YAKLAŞIMI

2.1. İRAN İSLAM DEVRİMİ

İran'ın içerisinde bulunduğu ekonomik büyümeye rağmen gelir dağılımındaki dengesizlik, Şah'ın tek parti sistemini ilan etmesi, yabancı karşıtlığı -özellikle ABD karşıtlığı-, Şah'ın gizli polis servisi olan Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar'a (SAVAK) olan tepki ve sosyo-kültürel durum farklı fikirlerden birçok grubu Şah'ı devirme gayesinde bir araya getirmiştir.⁷⁰ Bu atmosfer içerisinde Şah, 1978 yılının Ocak ayında Ayetullah Ruhullah Musa Humeyni aleyhinde küçük düşürücü açıklamalarda bulunmuştur. Şah'ın bu açıklamaları üzerine Kum şehrinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Gösterilerde polislerin göstericilere ateş açması sonucu birçok kişi yaşamını yitirirken birçok kişi de yaralanmış ve tutuklanmıştır.⁷¹ Böylece İran'da devrime giden süreç başlamıştır.

Artan gösterileri durdurmak isteyen Şah, Aralık ayında son bir hamle yaparak Ulusal Cephe üyesi Şahpur Bahtiyar'ı Başbakanlık görevine getirmiştir.⁷² Bahtiyar, halk desteğini kazanmak için ABD'den silah alımını durdurmuş, siyasi mahkûmları serbest bırakmış, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını açıklamış ve SAVAK'ı dağıtmıştır. Fakat Bahtiyar'ın bu hamleleri işe yaramamış ve 16 Ocak 1979 tarihinde Şah tatil gerekçesiyle ülkeyi terk etmiştir. Bunun üzerine, devrimin sembol isimlerinden ve liderlerinden Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde Paris'ten İran'a dönmüştür.⁷³ Humeyni ülkeye dönüşünün hemen ardından 5 Şubat'ta Mehdi Bazargan'ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁷⁴ Bu atmosfer içerisinde İran ordusu 11 Şubat'ta, Şah ve muhalefet arasında yaşanan çatışmada tarafsızlığını ilan ederken;

⁷⁰ Sosyo-kültürel durum özellikle muhafazakâr çevreler tarafından eleştiriliyordu.

⁷¹ Arı, s. 349.

⁷² Bahtiyar, Şah ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle daha sonra Ulusal Cephe'den atılmıştır.

⁷³ Humeyni 1964 yılında sürgün edilmişti.

⁷⁴ R. K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal*, Spring 1989, Vol: 43, No: 2, s. 204.

Bazargan da resmen yeni hükümetin Başbakanı olmuştur.⁷⁵ 1979 yılının Mart ayında ise İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için referanduma gidilmiş ve % 99'luk oy oranı ile İslam Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edilmiştir.⁷⁶ Nihayetinde 1 Nisan 1979 tarihinde monarşiye son verilerek İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir.

Bu dönemde geçici Bazargan hükümeti bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Ancak devrimim hemen ardından Humeyni yanlısı radikal İslami grupla yolları ayrılmaya başlayan diğer muhalif gruplar çeşitli nedenlerden dolayı bu anayasa taslağına karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine seçimle ulemadan oluşacak Kurucu Meclis'in (Konsey) oluşturulmasına ve yeni bir anayasa taslağı hazırlanmasına karar verilmiştir. Önemli muhalif gruplardan Mücahidin ve Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin yanı sıra diğer bazı küçük grupların, eşit şartlarda yapılmadığı gerekçesiyle Kurucu Meclis'i oluşturacak seçimleri boykot etmeleri üzerine Humeyni yanlısı radikal İslami grup, Kurucu Meclis'teki 73 sandalyenin 50'sini kazanmıştır.⁷⁷ Böylece Humeyni yanlısı radikal İslami grup, Kurucu Meclis'te çoğunluğu elde etmiştir. Ve nihayetinde de Kurucu Meclis tarafından yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Söz konusu anayasaya taslağına göre, bir dini lider (fakih) tarafından atanacak kuruldaki oluşacak olan en üst organ durumundaki Ulema Kurulu, tüm yönetim ve yargı mekanizmalarının üstünde bir konuma sahip oluyor ve Yüksek Yargı Konseyi adı verilen bu kurula tüm yasal konuları onaylama ve reddetme yetkisi veriliyordu.⁷⁸ Humeyni yanlısı radikal İslami grup hariç bütün muhalif grupların karşı çıktığı söz konusu anayasa taslağı 1979 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen referandumda oyların %99,5'ini alarak kabul edilmiştir.⁷⁹

1980 yılına gelindiğinde ise İran'da Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimlerine gidilmiştir. Ancak ülkedeki tüm güçleri ele geçirmeye çalışan Humeyni, kendisine göre çok daha ılımlı olan ve anayasa taslağının muhalifi olan din adamı Muhammed Kazım Şeriatmedari'nin velayet'i fakih'e muhalefetini de göz önünde bulundurarak, ulemanın Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmasını engellemiş ve tarafsız kimliğiyle tanınan Ebu'l Hasan Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır. Gerçekleştirilen Meclis seçimlerinde de Humeyni yanlısı radikal İslami grup

⁷⁵ Arı, s. 352.

⁷⁶ Arı, s. 352.

⁷⁷ Arı, s. 353.

⁷⁸ Arı, s. 353.

⁷⁹ M. Mohsen Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic* Westview Press, 1988, s. 150.

tarafından kurulmuş olan İslam Cumhuriyeti Partisi 234 sandalyeden 130'unu kazanarak Meclis'te çoğunluğu sağlamıştır.⁸⁰ Ardından Humeyni yanlıları kısa bir süre içerisinde ülkedeki bütün güçleri ele geçirmeye başlamış ve ülkede tek egemen güç konumuna gelmiştir.

2.2. İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI: NE ŞARK NE GARB

Daha önce de ele alındığı üzere İran, Şah Muhammed Pehlevi'nin 1941 yılında tahta geçmesinden, özellikle de Musaddık'ın devrilmesinden sonra, devrimin gerçekleştiği 1979 yılına kadarki süreçte başta ABD olmak üzere Batı Bloku'nun yanında konumlandırılmış ve buna uygun olarak da dış politika yürütülmüştü. Bu süreçte konvansiyonel silahlanma ve nükleer program konusunda Batı tarafından desteklenen İran; Soğuk Savaş boyunca Basra Körfezi, Orta Doğu ve Avrasya coğrafyasında SSCB ve Doğu Bloku'na karşı *cephe ülke* işlevi görmüş, ABD ve Batı Bloku'nun bölgedeki *karakolu* rolünü üstlenmiştir.⁸¹ Ancak İran'da gerçekleşen devrim sonrasında söz konusu dış politika anlayışında köklü değişikliklere gidilmiştir.

Devrim, Şah karşıtı farklı fikirlerden oluşan gruplar tarafından gerçekleştiği için Şah'ın devrilmesinden sonra başlangıçta iç ve dış politika konusunda uygulanacak ortak bir politika bulunmuyordu. Bu nedenle, Bazargan'ın Başbakan olmasıyla birlikte ilk olarak Bazargan'ın benimsediği *bağlantısızlık*'ı temel alan dış politika anlayışı uygulamaya konulmuştur.⁸² Uygulamaya konulan *bağlantısızlık* politikası doğrultusunda Bazargan yönetimi tarafından ilk iş olarak, ABD ile doğal müttefiklik konumuna son verilmiş ve ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütüleceği açıklanmıştır. Yine, uygulamaya konulan *bağlantısızlık* politikası doğrultusunda 12 Mart 1979 tarihinde CENTO'dan ayrılma kararı açıklanmıştır. Bu kararı 3 Kasım 1979 tarihinde hem ABD ile imzalanmış olan 1959 tarihli Savunma Anlaşması'nın feshedildiğine hem de SSCB ile imzalanmış olan

⁸⁰ Arı, s. 354-355.

⁸¹ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", s. 423. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (Erişim: 09.09.2016)

⁸² İran'ın büyük güçlere karşı politikasının Musaddık'ın politikası ile aynı olması gerektiğini savunan Bazargan, Musaddık'ın ülke üzerindeki İngiliz egemenliğine son vermek istemesine benzer şekilde kendisi de ülke üzerindeki ABD egemenliğine son vermek istemiştir. (Ramazani, s. 204.)

1921 tarihli Dostluk Anlaşması'nın 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiğine dair yapılan açıklama takip etmiştir.⁸³ Böylece İran, Bazargan yönetimi tarafından Batı ekseninden çıkartılmıştır. Yalnız, belirtmek gerekir ki Bazargan yönetimi sert bir dış politika izlemekten ziyade, İran'ın; Arap dünyası, ABD, SSCB ve Avrupa ile dengeli ilişkiler içerisinde olması politikasını savunuyordu.⁸⁴

Bu süreçte ABD tarafından Şah'a sığınma hakkı verilmesi nedeniyle yaşanan gelişmeler, Bazargan'ın izlemiş olduğu dış politika anlayışının sonlandırılmasına neden olmuştur. ABD'nin Şah'a sığınma hakkı vermesini protesto eden İranlı öğrenciler 4 Kasım 1979 tarihinde ABD elçiliğini basarak 62 ABD vatandaşını rehin almıştır.⁸⁵ Böylece İran'ın başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri ile ilişkilerinde asıl kopmaya neden olan *rehine krizi* başlamıştır.⁸⁶ Krize yönelik izlenecek politika ülke içerisindeki fikir ayrılığının iyice artmasına neden olmuştur. Humeyni, öğrencilerin gerçekleştirmiş olduğu bu eylemi desteklerken; Bazargan ise rehinelere koşulsuz olarak serbest bırakılmasını istemiştir. İsteği kabul edilmeyen Bazargan 6 Kasım 1979 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Bazargan'ın istifası Humeyni'nin ülke içerisinde var olan gücünün daha da artmasını sağlamıştır.⁸⁷ Cumhurbaşkanı Beni Sadr da rehine krizine ilişkin Humeyni'nin görüşünün aksi yönünde bir tutum benimsemiştir. Bu durum Beni Sadr'ın devrime ihanet etmekle suçlanmasına ve nihayetinde de ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.

Bazargan ve Beni Sadr'ın görevlerinden ayrılmasıyla Humeyni yanlısı radikal İslami grup ülkenin kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Böylece İran dış politikasındaki çok seslilik de sona ermiştir. Bundan sonra İran'ın izleyeceği dış politikanın çerçevesini *ne şark ne garb* sloganı oluşturmaya başlamıştır. Bu sloganla İran ve büyük siyasi güçlerin stratejik çıkarları arasına mesafe koyuluyor ve bağımsız bir dış politika hedefleniyordu. İran dış politikasının temelini ise *devrim ihracı*

⁸³ Ramazani, s. 205.

⁸⁴ Arı, s. 359.

⁸⁵ Carter, Şah'ın ABD'ye gelmesinin İran'daki ABD elçiliğine olası bir saldırıyı tetikleyebileceğine yönelik istihbarat uyarılarına rağmen Şah'ın ABD'ye gelmesini onaylamış ve Şah'a sağlık gerekçesiyle sığınma hakkı vermiştir. (Bruce Riedel, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Lomming Dangers", *The Brown Journal of World Affairs*, Fall/Winter 2008, Vol: 15, Issue: 1, s. 102-103.)

⁸⁶ ABD'nin İran'a ait 12 milyar dolarlık malvarlığını dondurması ve Irak ile gelecekte bir savaşın yaklaştığının anlaşılması gibi nedenlerle 21 Ocak 1981 tarihinde rehinelere serbest bırakılmıştır. Böylece 444 gün süren rehine krizi sona ermiştir.

⁸⁷ Michael Eisenstadt, "Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?", *Institute for National Strategic Studies*, April 2011, s. 4.

politikası oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda İran dış politikasının en önemli amacı devrimin diğer ülkelere yayılmasıyla İran'ı bölgedeki tek egemen güç ve İslam dünyasının en güçlü üssü haline getirmektir.⁸⁸ Yani İran'ı merkez alan yeni bir eksen yaratılması amaçlanıyordu. Ancak İran 1980 yılının Eylül ayında Irak'ın kendisine saldırması sonucunda Irak ile sekiz yıl sürecek bir savaşın içerisine girmiştir. Söz konusu savaş nedeniyle Humeyni izlemek istediği dış politika anlayışını uygulama konusunda fazla fırsat bulamamıştır.

2.3. İSLAM DEVRİMİ'NİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA YANSIMASI

Şah'ın devrilmesinden sonra İran dış politikasında yaşanmaya başlayan köklü değişiklik Şah yönetimi tarafından dış politikanın güçlendirilmesinde önemli dinamiklerinden biri olarak görülen nükleer programa da direkt olarak yansımıştır. İran'ın yeni yöneticileri tarafından nükleer program maliyeti nedeniyle dış ülkelere bağımlılık yaratacağı, dolayısıyla da ülkenin bağımsızlığını zedeleyeceği şeklinde algılanmıştır. Nükleer silah üretme konusunda ise dini engel bulunuyordu. Çünkü, İslam Devrimi'nin lideri Humeyni nükleer silahların masum insanları ayırt etmeden öldürebilecek niteliğe sahip olmasına dikkat çekiyor, bu nedenle de nükleer silahlara sahip olma fikrine dini açıdan sıcak bakmıyordu.

Şah'ın devrildiği 1979 yılının Şubat ayına kadar altı adet nükleer reaktörün alımı konusu kontrata bağlanmış; Batı Almanya, Fransa ve ABD'den toplam on iki adet reaktör alımı için girişimler başlatılmış ve Fransa tarafından Darhovin'de kurulacak olan 950 MW'lık reaktörler için arazi hazırlıklarına başlanmıştı.⁸⁹ Ayrıca Buşehr-1'deki tesislerin %90'ı tamamlanmış ve ekipmanının %60'ı yerleştirilmiş; Buşehr-2'deki tesislerin ise %50'si tamamlanmıştı.⁹⁰ Fakat bahsi geçen nedenlerden dolayı devrimin ilk zamanlarında İran yönetimi yarım kalan nükleer tesislerin bitirilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bu kapsamda Başbakan

⁸⁸ İran dış politikasında değişen tutum yalnızca ABD'ye yönelik değildi. İslam Devrimi'nin lideri Humeyni tarafından ABD *büyük şeytan*, SSCB *küçük şeytan* ve diğer Körfez ülkeleri ise *minik şeytanlar* olarak nitelendiriliyordu.

⁸⁹ Namira Negm, *Transfer of Nuclear Technology under International Law: Case Study of Iraq, Iran, Israel*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2009, s. 189-190.

⁹⁰ Sahimi, Part I.

Bazargan, İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığı ve yüksek maliyeti gerekçesiyle Buşehr'deki çalışmaları durdurmuş ve Fransız şirketi *Framatome* ile yapılan Darhovin'de iki güç reaktörünün inşasını öngören anlaşmayı iptal etmiştir.⁹¹ Ayrıca İran devrimden aylar sonra *Eurodif*'ten de çekilmiştir.⁹²

2.4. İRAN TARAFINDAN NÜKLEER PROGRAMIN YENİDEN GÜNDEME ALINMASI

İslam Devrimi'nin hemen ardından Irak ile yaşanan savaş, İran yönetiminin nükleer programı yeniden gündeme almasına neden olmuştur. Savaş nedeniyle ülkenin iktisadi durumu iyice kötüye gitmişti. Üstelik İran'ın gerek savaşta zarar gören altyapısı gerekse artan nüfusu nedeniyle elektrik enerjisine olan ihtiyacı da bir hayli artmıştı. Bu ihtiyacın fosil yakıtla karşılanması ise fosil yakıt ihracatının azalmasına neden oluyordu. Dolayısıyla da ekonomik bunalım içerisinde olan ülkeye para akışı sağlanamıyordu. Eğer ülkenin elektrik ihtiyacı fosil kaynaklar yerine nükleer teknoloji ile sağlanabilirse elektrik enerjisi üretimi için harcanan fosil yakıtların ihraç edilmesinin önü açılacak, böylece ihtiyaç duyulan paranın ülkeye akışı sağlanabilecekti. Ayrıca savaş sırasında Irak, İran'a karşı kimyasal ve biyolojik silah kullanmıştı. İran yönetimi bu silahları dini açıdan ahlaki olarak görmüyordu, ama bu silahların gücünü yaşayarak çok yakından görmüştü. Bunun sonucunda İran yöneticilerinin ve kamuoyunun bir kısmı, nükleer silahlar dâhil, bu tür teknolojilere sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu anlamıştı. Çünkü daha önce ele alındığı üzere kullanılmasa bile bu silahlara sahip olmak o ülkeye uluslararası arenada çok önemli bir caydırıcı güce sahip olma olanağı veriyordu. Bu da İran'a müdahale edecek veya İran'ın aleyhine politika yürütecek devletlerin bir kez daha düşünmesini sağlamakla kalmayacak, ayrıca İslam Devrimi sonrası temel alınan iddialı dış politikanın uygulanmasında da çok önemli kazanım sağlayacaktı. Üstelik savaştan yıpranmış bir şekilde çıkmış İran batıdan İsrail; doğudan Pakistan, Hindistan ve Çin; kuzeyden ise Rusya gibi nükleer silah sahibi ülkelerle çevrilmiş durumdaydı.

Nükleer programın yeniden hayata geçirilmesini savunan yöneticilerin başında ise daha sonra Cumhurbaşkanlığı görevini devralacak olan İran İslami Şura

⁹¹ Sahimi, Part I.

⁹² Samore, s. 12.

Meclisi Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani geliyordu. Her ne kadar daha sonra aksi yönde demeçler vermiş olsa da 1988 yılında verdiği demeçteki: “*Biz kimyasal, bakteriyel ve radyolojik silahların savunma ve saldırıda kullanılmasında kendimizi tamamen donatmalıyız.*” cümlesi Rafsancani’nin nükleer silah elde etme konusunda da istekli olduğunu açıkça gösteriyordu.⁹³

Humeyni’nin üzerinde büyük bir etkisi olan Rafsancani’nin girişimleri sonucunda Humeyni ve diğer mollalar nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi konusunda ikna edilmiştir. Böylece İran dış politikasının güçlendirilmesinde tekrar en önemli dinamiklerden biri olacak olan nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi konusunda önemli engellerden biri ortadan kalkmıştır.

Ele alındığı üzere nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi konusunda her ne kadar Humeyni engeli aşılmış olsa da bu konuda İran’ın önünde hâlâ iki temel engel bulunuyordu. Bunlardan ilki; İran’ın nükleer altyapısının oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamış olan ABD’ydi. Çünkü müttefiklikten çıkmış ve bölgede ABD ve müttefiklerinin çıkarlarını hedef alan İran’ın güçlenmesi ABD’nin aleyhine bir durumdu. İran’ın nükleer silaha sahip olması ise ABD ve müttefiklerinin yalnızca bölgedeki çıkarlarını zedelemekle kalmayacak, aynı zamanda doğrudan kendi güvenliklerine yönelik bir tehdidi de beraberinde getirecekti. Bu nedenle İran’ın nükleer alandaki faaliyetlerine ABD tarafından göz yumulamazdı. ABD bu fikir doğrultusunda İran’ın nükleer alandaki faaliyetlerini engellemek için uluslararası kampanya yürütmeye başlamıştır. İran’ın önündeki ikinci engel ise nükleer alanda uzman önemli bilim insanlarının devrim sonrası ülkeyi terk etmiş olmasıydı. Bu göç bir bakıma nükleer alanda uzmanlaşmış teknik elemanların yeniden yetiştirilmesi ve ihraç edilmesi anlamına geliyordu. Fakat bu İran açısından kısa sürede üstesinden gelinebilecek bir durum gibi görünmüyordu.

Nükleer programın yeniden hayata geçirilmesinin önündeki engellere rağmen bazı çalışmalara kaldığı yerden devam edilmiştir. Örneğin, İran-İrak Savaşı’nın ortasında Fransız şirketinin yardımıyla İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezinde uranyum dönüşümü (1983’te tamamlandı) ve yakıt imalatı (1985’te tamamlandı) için laboratuvarlar kurulmuştur.⁹⁴ İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezinin açılması İran’ın

⁹³ Elaina Sciolino, “Report Says Iran Seeks Atomic Arms”, *The New York Times*, 31 Ekim 1991.

⁹⁴ Samore, s. 12.

bu konudaki kararlılığını da göstermiştir.⁹⁵ Ayrıca İran yönetimi, yarım kalan Buşehr Nükleer Tesislerinin tamamlamaları için Batı Almanya'dan *Kraftwerk Union AG* firmasına izin verilmesi talebinde bulunmuştur.⁹⁶ Fakat bu talep İran'ın nükleer alanda elde edebileceği kazanımlardan kaygı duyan ABD'nin, Batı Almanya'ya uyguladığı baskı neticesinde Batı Almanya tarafından, Irak'ın tesislere olası bir hava saldırısının oluşturduğu güvenlik riski bahanesiyle kabul edilmemiştir. Daha sonra İran yönetimi, Alman şirketinden reaktör parçalarının ve teknik dokümanların kendilerine gönderilmesini istemişse de İran yönetiminin bu talebi de Batı Almanya tarafından kabul edilmemiştir.⁹⁷

İran yönetimi, ABD ile işbirliği içerisinde olan Batı ülkelerinin gerek Irak ile yaşanan savaşta kendilerine karşı aldıkları pozisyon nedeniyle gerekse nükleer teknoloji alanında işbirliğini de kapsayan olumsuz ortak tutumları nedeniyle nükleer tesislerin tamamlanması dâhil nükleer işbirliği konusunda yeni müttefikler arayışı içerisine girmek zorunda kalmıştır. İşbirliği aranan ülkelerin başında ise Çekoslovakya, Brezilya, Arjantin, Pakistan, İspanya, Çin ve Humeyni tarafından küçük şeytan olarak nitelendirilen SSCB gelmiştir.

Nükleer alanda işbirliği arayışında olan İran, Arjantin şirketi *Investigación Aplicada* ile 4 Mayıs 1987 tarihinde bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma İranlı teknikerlerin *Jose Balaserio Nükleer Enstitüsü*'nde eğitilmesinin yanı sıra Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü (TNAR) için 5,5 milyon dolar değerinde %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum satışını içeriyordu.⁹⁸ İran yine 1987 yılında Pakistan ile nükleer alanda uzman İranlı otuz dokuz bilim insanı ve teknikerin yeteneklerini Pakistan'ın nükleer tesislerinde ve laboratuvarlarında ilerletebilmeleri için anlaşma imzalamıştır.⁹⁹ Buşehr Nükleer Tesislerinin tamamlanması için yardım arayışını sürdüren İran; İsveç ve Hindistan gibi ekonomik ilişkilerinin iyi olduğu ülkelerle de işbirliği arayışı içerisine girmiştir. Fakat söz konusu tesislerin tamamlanması için bu

⁹⁵ Kibaroglu, "Good...", s. 12.

⁹⁶ Buşehr Nükleer Tesisleri; İran-Irak Savaşı'nda Irak tarafından 1984 Mart, 1985 Şubat, 1985 Mart, 1986 Temmuz ve iki kez de 1987 Kasım'da olmak üzere toplamda altı kez bombalanmıştır.

⁹⁷ Sahimi, Part I.

⁹⁸ Negm, s. 191.

⁹⁹ Kibaroglu, "Iran's...", s. 235.

Ülkelerin Őirketleriyle bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu nedenle İnan yönünü Çin'e ve Rusya'ya çevirmiştir.¹⁰⁰

2.5. İNAN NÜKLEER PROGRAMININ YENİDEN CANLANMA DÖNEMİ

1988 ve 1989 yıllarında İnan'nın nükleer programının hızlanmasında etkili olacak önemli gelişmeler yaşanmıştır. İnan-Irak Savaşı 1988 yılının Ağustos ayında imzalanan ateşkes ile sona ermiş ve İnan toparlanma sürecine girmiştir. 3 Haziran 1989 tarihinde ise dini lider Humeyni yaşamını yitirmiş ve yerine nükleer programa sıcak bakan Ayetullah Ali Hamaney gelmiştir. Böylece, her ne kadar nükleer programın yeniden hayata geçirilmesine gönülsüz olarak izin vermiş olsa da ülke içerisindeki nükleer karşıtı en büyük engel ortadan kalkmıştır. Ayrıca 3 Ağustos 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevine pragmatist anlayışın daha ön plana çıktığı bir dış politika yürütecek olan ve daha önce de ele alındığı üzere nükleer programın en büyük destekçilerinden biri olan Rafsancani gelmiştir.¹⁰¹

Artık, İnan'nın nükleer programında devrim sonrası asıl canlanmanın yaşanacağı ve dış politikanın güçlendirilmesinde nükleer programın yeniden en önemli dinamiklerden biri haline geleceğı süreç başlamıştır. Bu dönemde İnan'nın, nükleer programını geliştirmeye yönelik deklare edilmiş ve edilmemiş faaliyetleri önemli derecede artmıştır.

2.5.1. ÇİN İLE İŞBİRLİĞİ ARAYIŞI

İslam Devrimi sonrası İnan'nın nükleer programına katkı sağlayan en önemli ülkelerden biri Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin yönetimi gerek petrol ihtiyacı

¹⁰⁰ İnan yarım kalan Buşehr Nükleer Tesislerinin tamamlanması için Çin'e de teklifte bulunmuştur. Ancak İnan bu teklife olumlu bir cevap alamamıştır.

¹⁰¹ Rafsancani, İnan yönetimini devralmasıyla birlikte savaşın getirdiğı yıkımların da etkisiyle Humeyni'den daha farklı bir politika izleyerek iç politikada ncelliğı ülkenin yeniden imarı ve iktisadi kalkınmasının sağlanmasına verirken; dış politikada ise yine Humeyni'den farklı bir politika izleyerek radikal söylem ve uzlaşmaz bir tutum sergilemekten ziyade diplomasiye öncelik vermeyi tercih etmiş ve izole edilen ülkesini yeniden uluslararası sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Böylece Humeyni yönetiminin yaklaşımı olan *Ne Doğu Ne Batı* sloganı terk edilmiş ve onun yerini *Hem Doğu Hem Batı, Hem Kuzey Hem Güney* sloganı almıştır.

açısından gerekse bölgedeki güçlerin dengelenmesi açısından İran'la ilişkilerine önem vermiş ve İran-Irak Savaşı'nda İran'ın konvansiyonel silah kaynağı olmuştur. Bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Daha sonra iki ülkenin mevcut ilişkilerine nükleer alan da eklenmiştir. Bu kapsamda İran ile Çin arasında 1985 yılında nükleer reaktörler konusunda bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰² 1988-1992 yılları arasında ise İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezinden yaklaşık on beş İranlı atom mühendisi Çinliler tarafından eğitilmiştir.¹⁰³

Nükleer alanda yardım alma konusunda ABD baskısı nedeniyle fazla bir seçeneği bulunmayan Rafsancani yönetimi de iki ülke arasında sağlanan bu ilişkiler sayesinde Çin'i nükleer teknolojilerinin geliştirilmesinde hayati kaynak olarak görmüştür. Bu doğrultuda İran Savunma Bakanı 21 Aralık 1990 tarihinde Çin'e ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında taraflar arasında İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezinde 27 MW'lık plütonyum üretim tesisinin inşası konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁴ Söz konusu anlaşma İran'ın nükleer programı üzerinde kuşkuları bulunan ABD yönetimi tarafından endişeyle karşılanmıştır.¹⁰⁵ Bu nedenle anlaşmanın iptali konusunda ABD tarafından Çin' baskı uygulanmaya başlanmıştır.

İran'a 27 MW'lık reaktör sağlayacak anlaşma üzerinde tartışmalar sürerken İran ile Çin arasında nükleer alandaki işbirliği devam ediyordu. Bu kapsamda Çin, 1991 yılında İran'a uranyum zenginleştirmede kullanılan heksaflorid sağlamıştır.¹⁰⁶ Yine iki ülke arasındaki işbirliği kapsamında Rafsancani, 1992 yılının Eylül ayında Pekin'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette iki ülke arasında iki adet 300 MW'lık ağır su reaktörünün satışı konusunda prensipte anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma gizli tutulmamış, söz konusu reaktörlerin barışçıl amaçlarla kullanılacağına dair İran ve Çin yönetimleri tarafından açıklama yapılmıştır.¹⁰⁷ Fakat bu açıklama ABD'yi ikna etmede yeterli olmamış ve ABD bu anlaşmanın iptali için de Çin'e baskı uygulamaya başlamıştır. ABD baskıları sonucunda 1992 yılının Ekim ayında Çin yönetimi, 27 MW'lık nükleer reaktörün satışını içeren anlaşmayı teknik sebepler ileri

¹⁰² Bu anlaşma Çin yönetimi tarafından resmi olarak kabul edilmemiştir. (Bates Gill, "Chinese Arms Export to Iran", *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 2, No: 2, May-1988, s. 62.)

¹⁰³ Gill, s. 63.

¹⁰⁴ David Patrikarakos, *Nuclear Iran: The Birth of an Atomic State*, I.B. Tauris&Co Ltd, New York, 2012, s. 135.

¹⁰⁵ ABD'li uzmanlara göre, bu reaktör yılda 6 kilogram'a (kg) kadar plütonyum üretebilecekti; ama bu miktar IAEA tarafından, nükleer silah üretmek için yeterli miktar olarak görülmüyordu. (Gill, s. 63.)

¹⁰⁶ Sahimi, Part I.

¹⁰⁷ Gill, s. 63- 64.

sürerek iptal etmiştir.¹⁰⁸ Ardından yine ABD baskıları sonucunda 300 MW'lık iki reaktör satışını öngören anlaşma ertelenmiştir.

4 Temmuz 1994 tarihinde İran ve Çin yönetimleri, Çin tarafından Tahran yakınlarında 300 MW'lık bir reaktörün inşası konusunda anlaşmaya vardıklarını duyurmuşlardır.¹⁰⁹ Fakat ABD baskıları sonucu bu anlaşma da iptal edilmiştir. Ayrıca ABD ile Çin yönetimleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Çin 11 Mayıs 1996 tarihinde, İran'ın IAEA altında olmayan nükleer tesislerine yardımda bulunmayacağına dair teminat vermiştir.¹¹⁰

ABD baskısı her ne kadar İran ile Çin arasında bulunan nükleer alandaki işbirliğinde etkisini gösterse de Çin bu dönemde İran'ın en büyük nükleer ticari partnerlerinden biri olmuştur. Bu kapsamda, İran bu dönemde Çin'den yılda 60 milyon dolardan fazla nükleer donanım satın almıştır.¹¹¹ Fakat iddiaya göre, daha sonra İran'ın bu önemli partneri kendilerine ABD firmalarından sivil nükleer teknoloji satın alınmasına izin verilmesi için İran ile nükleer işbirliğinin son bulması konusunda ABD ile anlaşmaya varmıştır.¹¹² Söz konusu anlaşmaya göre; Çin, İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezindeki dönüşüm projesini sona erdirecek ve gelecekte İran ile nükleer alanda işbirliği yapmaktan sakınacaktı. Ancak Çin, İran'ın nükleer programına desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Öyle ki 15 Mart 1998 tarihinde İran tarafından, Çin'in nükleer işbirliğini durdurduğuna dair iddiaları reddeden bir açıklama yapılmış ve ABD'nin bu konudaki iddiaları *asılsız propaganda* olarak nitelendirilmiştir. Çin yönetimi, yaşanan nükleer kriz sürecinde de İran'ın barışçıl amaçlı olmak şartıyla nükleer teknolojiye sahip olma hakkını savunmuş ve özellikle de BM Güvenlik Konseyi'nde bu doğrultuda İran lehine politika izlemiştir.

¹⁰⁸ Gill, s. 63.

¹⁰⁹ Anthony H. Cordesman, "Iran and Nuclear Weapon", *Center for Strategic and International Studies*, 24 March 2000, s. 9.

¹¹⁰ Cordesman, s. 9.

¹¹¹ Patrikarakos, s. 136.

¹¹² Jonathan S. Landay, "China to Halt Nuclear Deal with Iran, US Officials Say White House Sees Better Ties Ahead with Beijing and Fewer Arms to Middle East", *The Christian Science Monitor*, 19 Aralık 1996. <http://www.csmonitor.com/1996/1219/121996.us.us.4.html> (Erişim: 15.09.2016)

2.5.2. RUSYA İLE İŞBİRLİĞİ ARAYIŞI

İslam Devrimi sonrası İran'ın nükleer programına katkı sağlayan en önemli ülkelerden bir diğeri SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu'dur. Özellikle nükleer alandaki bu işbirliği iki ülke arasında günümüze kadar sürmekte olan stratejik ilişkilerin doğmasında da çok önemli bir rol oynamıştır. Fakat İslam Devrimi sonrası İran ve SSCB/Rusya arasındaki ilişkiler hemen başlamamış, aşağıda ele alınacağı üzere ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin önündeki engellerin kalkmasıyla başlayabilmiştir.

İslam Devrimi'nin hemen ardından, İslam Devrimi'nin ABD karşıtlığı nedeniyle yeni İran rejimi ile SSCB arasında sıcak ilişkiler kurulacağı düşünülse de bu düşünce fazla uzun sürmemiştir. Şah yönetimi tarafından askeri düşman olarak algılanmış olan SSCB, sahip olduğu sosyalist rejim nedeniyle yeni İran rejimi tarafından da ideolojik düşman olarak algılanmaya başlanmıştır. Üstelik kısa bir süre içerisinde SSCB de ABD ve İsrail gibi İran'da gerçekleştirilen mitinglerin hedefi haline gelmiştir.¹¹³ Öyle ki Humeyni kendisine yöneltilen yeni İran karşıtlarının kimler olduğu ve nasıl sınıflandırılacağı sorusuna “*ABD İngiltere'den kötü, İngiltere ABD'den kötü, SSCB ise her ikisinden kötü*” şeklinde cevap vermiştir.¹¹⁴

1988 ve 1989 yıllarına gelindiğinde İran ile SSCB arasındaki ilişkilerin iyileşmesinde etkili olacak gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, SSCB'yi küçük şeytan olarak niteleyen dini lider Humeyni yaşamını yitirmiş ve daha önce de ele alındığı üzere pragmatist anlayışın daha ön planda olduğu bir dış politika yürütecek olan Rafsancani Cumhurbaşkanlığı görevini devralmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine engel olarak görülen konulardan biri olan SSCB'nin Afganistan'ı işgali de 1989 yılında sona ermiştir.¹¹⁵

¹¹³ İran yönetiminin SSCB'ye yönelik olumsuz tutumu nedeniyle 1981 yılında SSCB, İran ile savaş halinde olan Irak'a yeniden silah ve askeri malzeme satışına başlamıştır. Nitekim SSCB, Irak'ın 1980'li yıllar boyunca toplam silah ihracatının %53'ünü oluşturmuş ve yaklaşık 13 milyar dolar tutan miktar ile Irak bu dönemde SSCB'nin en çok silah sattığı ikinci ülke olmuştur. (Fatih Özbay, “Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri”, ed., Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165.) SSCB ve Irak arasındaki bu ilişki politik ilişkiyle birleşince SSCB, İran'ın en önemli düşmanlarından biri haline gelmiştir.

¹¹⁴ Özbay, s. 165.

¹¹⁵ SSCB'nin Afganistan'dan çekilme süreci 1988 yılının Mayıs ayında başlamış ve 1989 yılının Şubat ayında tamamlanmıştır.

İran ve SSCB yönetimleri, ilişkilerinin önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte nükleer alanı da içeren ileri seviyelerde işbirliği arayışı içerisine girmiştir. Bu kapsamda İran Cumhurbaşkanı Rafsancani 1989 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Gayet olumlu geçen bu ziyarette iki ülke arasında, silah ve askeri malzemelerin İran'a satışını ve en önemlisi de nükleer alanda işbirliğini içeren bir takım anlaşmalara varılmıştır. Fakat Doğu Bloku'nun dağılmasıyla oluşan atmosferin Doğu Bloku'nun lokomotifi SSCB'yi de içerisine alması sonucunda bu işbirliği ertelenmek zorunda kalmıştır.

1989 yılında İran ile SSCB arasında sağlanan işbirliği SSCB'nin dağılmasından çok kısa bir süre sonra İran ile SSCB'nin halefi Rusya arasında kaldığı yerden devam etmiştir. Bu kapsamda 25 Ağustos 1992 tarihinde, İran ile Rusya arasında nükleer tesis inşasını içeren nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ayrıca İran'a nükleer yakıt sağlanmasını, araştırma reaktörlerinin tedarik edilmesini, kullanılmış yakıtların yeniden işlenmesini, bilimsel ve medikal araştırmalar için gerekli olan maddelerin üretimini ve İranlı nükleer bilimcilerin Moskova Mühendislik ve Fizik Enstitüsü'nde eğitilmesini içeriyordu.¹¹⁶

İran ve Rusya arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 8 Ocak 1995 tarihinde iki ülke arasında daha kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır.¹¹⁷ Bu anlaşma Alman firmasının yarım bıraktığı Buşehr Nükleer Tesisinin 1 No'lu bloğunun Rus firması *Zarubezhatomenergostroy* tarafından dört yıl içerisinde tamamlanmasını ve bu tesiste VVER-1000 MW model bir hafif su reaktörünün inşasını öngörüyordu.¹¹⁸ Anlaşma ayrıca yılda on-yirmi kişilik İranlı yüksek lisans ve doktora öğrencisinin Rus akademik kurumlarında nükleer bilim konusunda eğitimini de içeriyordu. Söz konusu anlaşmanın tutarı 800 milyon dolar değerindeydi, ama anlaşma yalnızca bununla sınırlı kalmıyor 2,7 milyar dolar değerinde yedi yıllık bir işbirliği öngörüyordu.

¹¹⁶ Vladimir A. Orlov and Alexander Vinnikov, "The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue", *The Washington Quarterly*, Vol: 28, No: 2, 2005, s. 50.

¹¹⁷ Anlaşma için bkz. Michael Eisenstadt, "Iranian Military Power: Capabilities and Intentions", *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington, 1996, s. 106-107.

¹¹⁸ Bu blok, İran-İrak Savaşı'nda ciddi zarar görmüştür.

ABD, İnan'ın nükleer konuda yaptığı diğer anlaşmalarda olduğu gibi bu anlaşmayı da kaygı ile karşılamıştır.¹¹⁹ İnan-Rus işbirliğinin gelişerek bölgeye yansıma olasılığı ise ABD'nin kaygılarının daha da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle ABD yönetimi, İnan'ın asıl amacının nükleer silah üretmek olduğunu ve nükleer tesislerinden elde edeceği plütonyumu bu silahların üretiminde kullanacağını iddia ederek söz konusu anlaşmanın iptal edilmesi için Rusya'ya kaygılarını iletmiş ve Rusya'yı bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim, ABD Başkanı Clinton'un çabaları sonucunda ABD ile Rusya arasında, İnan'a yakıt dönüşüm yardımının iptali ve Buşehr tesisleri için yapılan işbirliğinin sınırlandırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır.

ABD yönetimi, Rusya'nın İnan ile imzaladığı söz konusu anlaşmayı tamamen iptal etmeye çalışsa da gelişmeler istediğı şekilde gerçekleşmemiştir. Çünkü İnan'ın bu anlaşmaya ihtiyacı olduğu kadar Rusya'nın da içerisinde bulunduğu mali ve güvenlik ile ilgili nedenlerden dolayı bu anlaşmaya ihtiyacı vardı. Mali açıdan konu ele alındığında birinci neden; SSCB'nin dağılmasıyla ekonomik bunalıma giren Rusya'nın bu durumdan kurtulmak için ekonomik kaynak arayışı içerisinde olmasıydı. İnan ile yapılan 800 milyon dolar değerindeki söz konusu anlaşma Rusya için oldukça iyi bir rakamdı. Üstelik İnan ile işbirliği geliştikçe bu rakam daha da artacaktı. İkinci mali neden ise Rusya'nın Buşehr'deki nükleer tesisleri tamamlamasından sonra farklı ülkelerle de işbirliğine giderek yeni kaynaklar yaratabilecek olmasıydı. 1986 yılında yaşanan Çernobil felaketi bütün dünyada Rus teknolojisine karşı ön yargı oluşturmuştu.¹²⁰ Rusya kendi teknolojisini İnan'da yeniden ispat edecek olursa söz konusu ön yargıyı ortadan kaldıracak ve böylece farklı ülkelerden yeni siparişler alabilecekti. Rusya'nın İnan ile nükleer konuda anlaşmaya ihtiyacı güvenlik açısından ele alındığında ise yine iki neden ortaya çıkıyordu. Bunlardan ilki; nükleer teknoloji konusunda oldukça ileri seviyede olan SSCB'nin dağılmasından sonra daha iyi koşullar arayan bilim insanlarının ülkeyi

¹¹⁹ IAEA'ya göre, İnan'ın nükleer silah üreteceğine dair hiçbir kanıt bulunmazken; ABD ve İsrail'in iddiaları İnan'ın 7-15 yıl arasında nükleer silah sahibi olacağı yönündeydi. İnan Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Hashemi bu konudaki söz konusu iddialara cevap olarak ülkesinin her zaman bölgede nükleer silah varlığına karşı çıktığını, ABD'nin ve uluslararası denetçilerin silah depolarını incelemesi için İsrail'e güç kullanmasını söylemiştir. (The Nuclear Threat Initiative, "Iran Nuclear Chronology", May 2011. http://www.nti.org/media/pdfs/iran_nuclear.pdf?_=1316542527 (Erişim: 15.07.2017))

¹²⁰ Aslında nükleer alandaki Rus teknolojisi ile ilgili İnan'ın da ön yargıları vardı, fakat İnan seçim konusunda fazla bir seçeneğe sahip değildi.

terk etmeye başlamasıyla Rusya'nın ulusal güvenliğinde önemli rol oynayan nükleer alandaki caydırıcılık unsurunun zayıflamış olmasıydı. Rusya, İran ile sağlanan bu anlaşma sayesinde nükleer alanda uzman bilim insanlarını bir arada tutabilecekti. İkinci neden ise bu anlaşma sayesinde İran ile ilişkiler daha ileri seviyelere taşınarak Rusya'nın bölgedeki çıkarları –özellikle güvenlik- açısından önemli bir adım atılabilecek olmasıydı. Hatta bu ilişkiler sayesinde çok önemli bir stratejik müttefik bile sağlanabilirdi. Bu nedenlerden dolayı Rusya, ABD'nin İran'a yönelik telkinleri geçiştirmiş ve İran-Rus ilişkilerinin gelişiminde en önemli adımlardan biri olan söz konusu anlaşmayı uygulamaya koymuştur.¹²¹

Rusya, İran'a gayri resmi yardımlarda da bulunmuştur. İran, Rusya'nın bu yardımları sayesinde Arak'ta ağır su üretim tesisinin inşasına başlamıştır. Bu kapsamda Rusya, Arak'taki tesise 40 MW'lık araştırma reaktörü ve Ardakan'daki yapım aşamasında olan uranyum parçalama tesisine teknik yardımda bulunmuştur.¹²²

2000 yılında Vladimir Vladimiroviç Putin'in Rusya'da yönetimi devralmasıyla birlikte nükleer alan dâhil İran-Rusya ilişkilerinin daha da gelişeceği yeni bir döneme girilmiştir. Örneğin; Putin, Buşehr'deki tesislerde işbirliğini sınırlandıran anlaşmadan vazgeçildiğini açıklamıştır. Ayrıca İran ve Rusya arasında 22 Şubat 2002 tarihinde Moskova'da, İran'ın ilk nükleer santraline nükleer yakıtın verilmesi ve kullanılan yakıtın Rusya'ya geri alınması şartlarını içeren bir anlaşma imzalanmıştır.¹²³ 2002 yılının Temmuz ayında ise Rusya yönetimi; İran ile ticari, ekonomik, sanayi ve bilimsel-teknik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik on yıllık süreli kapsayan bir projeyi kabul etmiştir. Söz konusu proje, toplam tutarı 8,5 milyar dolar olan altı adet nükleer santral bloğunun inşasını öngörüyordu. Projeye göre, öncelikle Buşehr-1 ve Buşehr-2 blokları inşa edilecek ve daha sonra aynı nükleer santrale iki tane daha blok eklenecekti. Geri kalan iki blok ise Ahvaz şehrinde inşa edilecekti.¹²⁴

Ele alındığı üzere İslam Devrimi sonrasında İran'ın nükleer programına çok önemli bir katkı sağlayan Rusya, ortaya çıkacak olan nükleer kriz sürecinde de İran

¹²¹ İran ayrıca bu süreçte Rusya'ya, nükleer silah üretimi için imkân tanıyan *ağır su* santrali inşa etmesi teklifinde de bulunmuştur. Ancak İran'ın söz konusu teklifi Rusya tarafından geri çevrilmiştir. (Özbay, s. 186.)

¹²² Samore, s. 13.

¹²³ Özbay, s. 187.

¹²⁴ Özbay, s. 188-189.

lehine politika izlemeye devam etmiştir. Bu kapsamda Rusya, İran'ın barışçıl amaçlı olmak şartıyla nükleer teknolojiye sahip olma hakkını savunmuş ve İran'ın nükleer programına yönelik artan uluslararası baskıya rağmen Buşehr Nükleer Tesisinin inşasını sürdürmüştür. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nde başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin İran'a yönelik almak istedikleri yaptırım kararlarına Çin ile birlikte karşı çıkarak en azından yaptırım kararlarının içeriğinin hafifletilmesini sağlamaya çalışmıştır.

2.6. İSLAM DEVRİMİ VE NÜKLEER KRİZ ARASI DÖNEMDE İRAN-BATI İLİŞKİLERİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Bir sonraki bölüm başlığı altında ele alınacak olan nükleer krizin ve tarafların nükleer krize yönelik yaklaşımlarının daha iyi analiz edilebilmesi için İran ile krize taraf olan diğer ülkeler arasındaki nükleer kriz öncesi ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bir önceki başlık altında nükleer işbirliği çerçevesinde İran ile krizin taraflarından Çin ve Rusya arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu başlık altında ise İran ile krizin taraflarından ABD ve AB arasındaki ilişkiler incelenecektir.

2.6.1. İRAN-ABD İLİŞKİLERİ

Daha önce ele alındığı üzere, gerçekleşen devrim sonrasında İran ile Şah döneminde İran'ın en önemli müttefiki ve nükleer altyapısının ilk kurucusu olan ABD arasındaki ilişkiler gerilmiş, gerilen bu ilişkiler *rehine krizi* ile tamamen kopmuştu. Nasıl ki Musaddık'a yapılan darbe İran-ABD müttefiklik ilişkisinde bir dönüm noktası olmuşsa, 444 gün sürecek olan *rehine krizi* de İran-ABD müttefiklik ilişkisinde aksi yönde bir dönüm noktası olmuştur.

İslam Devrimi sonrası İran, ABD'yi *büyük şeytan* olarak nitelerken ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan İsrail'i de *işgalci* olarak nitelemiştir. ABD düşmanlığı zamanla İslam Devrimi'nin sloganı ve propagandası haline gelirken yine aynı şekilde İran düşmanlığı da ABD için bölgede bulunma hakkı ve müdahale

etme fırsatı anlamına gelmiştir. Yani iki ülke de yaratmış oldukları *düşman paradigması* üzerinden kendi lehlerine politika geliştirmeye başlamıştır.¹²⁵

Bu süreçte ABD yönetimi, İran'ı özellikle Hizbullah'a¹²⁶ verdiği destekten dolayı teröre destek veren ülkeler listesine almıştır.¹²⁷ ABD yönetimi ayrıca İran-İrak Savaşı'nda İran'a karşı Irak'ın yanında yer alarak savaş boyunca Irak'a silah ve askeri istihbarat konusunda destek sağlamış ve diplomatik yollarla İran'a silah satışını engellemeye çalışmıştır.¹²⁸ İran yönetimi ise yaşanan İran-İrak Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri olarak ABD'yi görmüştür.

1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başlarında iki ülke arasında ilişkilerin iyileşmesini sağlayabilecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte, taraflar arasında ilişkilerin iyileştirilmesi önündeki en büyük engel olan dini lider Humeyni yaşamını yitirmiş ve İran Cumhurbaşkanlığı görevini de Rafsancani devralmıştır. Daha önce ele alındığı üzere Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasıyla birlikte İran dış politikasına egemen olan ideolojik unsur gevşemeye başlamış, onun yerine pragmatik unsurlar ön plana çıkmıştır. 1989 yılında ABD yönetiminde de değişiklik yaşanmış ve George Herbert Walker Bush, Başkanlık görevini bu görevi 1981 yılından beri sürdüren Ronald Reagan'dan devralmıştır. H.W. Bush, İran'ın Hizbullah tarafından esir alınan ABD vatandaşlarının serbest bırakılmasına yardım etmesi durumunda İran ile ilişkilerin iyileştirileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur.¹²⁹ İran yönetimi gerçekten de rehinelere serbest bırakılmasını sağlamıştır. Ayrıca Körfez Savaşı'nda Irak'a karşı olan muhalefetlikleri iki ülke arasında ortak nokta oluşturmuştur.¹³⁰ Bu kapsamda İran, ABD'nin Irak'a yönelik operasyonunu engellemeye çalışmadığı gibi ABD'den kaçan Irak uçaklarının da İran hava sahasını kullanmasına izin vermemiştir.¹³¹ Ayrıca İran gerek dış

¹²⁵ Ekinci, s. 274.

¹²⁶ İsrail'in Lübnan iç savaşına müdahalesi üzerine İran burada bulunan Şiilere destek vermiş ve devrim ihracı politikasının bir parçası olarak Hizbullah'ın kurulmasını sağlamıştır.

¹²⁷ Kenneth Katzman, "Iran: Politics, Human Rights, and U.S. Policy", *Congressional Research Service*, 17 February 2017, s. 17.

¹²⁸ Kenneth Katzman, "Iran: U.S. Concerns and Policy Responses", *Congressional Research Service*, 8 August 2011, s. 53.

¹²⁹ Katzman, "Iran Politics...", s. 17-18.

¹³⁰ Körfez Savaşı, İranlı din adamları ve politikacıları tarafından ele alınmış ve Saddam Hüseyin'in nükleer silaha sahip olması durumunda ABD'nin büyük olasılıkla Kuveyt'i savunmaya gelemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç İran yönetimine İslam Devrimi'ni dış müdahalelerden korumak için İran'ın nükleer silaha ihtiyacı olduğunu göstermiştir. (Dore Gold, *The Rise of Nuclear Iran: How Tehran Defies the West*, Regnery Publishing, New York, 2009, s. 116.)

¹³¹ Gold, s. 114.

politikasında öne çıkmaya başlayan pragmatist anlayış gerekse yine Körfez Savaşı'ndaki Irak karşıtlığının verdiği yakınsama nedeniyle, ABD tarafında yer alan Mısır, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri ve Batı ülkeleriyle de ilişkileri normalleştirme çabası içerisine girmiştir. Rafsancani yönetiminin bu yaklaşımı söz konusu ülkeler arasında İran'ın devrim ihracı politikasının zayıfladığı ve kendileri için uzun süreli bir tehdit oluşturmayacağı düşüncesinin doğmasını sağlamıştır. Fakat bu gelişmelere rağmen İran'ın hâlâ ABD'yi düşman olarak görmeye devam etmesi; ABD'nin ise nükleer silah elde edebileceğine yönelik İran üzerindeki kuşkusu, İran'ın teröre destek verdiği iddiası ve yine İran'ın ABD'nin Orta Doğu'daki en önemli müttefiki olan İsrail'e yönelik olumsuz söylemleri nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerde iyileşme sağlanamamıştır.

1993 yılında Bill Clinton'un ABD'de yönetimi devralmasıyla birlikte ABD'nin İran'a yönelik tutumu H.W. Bush yönetimine göre daha da sertleşmiştir. Clinton, ABD yönetimini devralır almaz İran'ı yalnızca siyasi ve nükleer konularda değil, ekonomik konu da izolasyon içerisine almaya çalışmıştır.¹³² Bu bağlamda Clinton yönetimi, Orta Doğu'da ülkesi çıkarlarına tehdit olarak gördüğü İran ve Irak'a yönelik *çifte çevreleme politikası*'nı (dual containment policy) uygulamaya koymuştur.¹³³ Fakat Clinton yönetimi gerek bu politikanın uygulanmasında karşılaşılan sorunlar gerekse bu politikaya yönelik yoğun eleştiriler nedeniyle ABD içerisinde ve uluslararası alanda kendisine fazla destek bulamamıştır.

Daha sonra Clinton yönetimi, İran'a uyguladığı kısmi ekonomik ambargoyu topyekûn bir ambargoya dönüştürme kararı alarak İran'ı siyasi ve iktisadi açıdan iyice yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 1996 yılının Ağustos ayında ABD Kongresi, İran'ın nükleer programını ilerletmesinden ve Hizbullah, Hamas, Filistin İslami Cihat gibi örgütlere yardımlarından dolayı İran ile iş yapan firmalara ekonomik yaptırım öngören *D'Amato Yasası* olarak bilinen *İran, Libya Yaptırım Yasası*'nı (Iran and Libya Sanctions Act - ILSA) kabul etmiştir. Bu yasa ile ABD'ye ve diğer ülkelere ait petrol şirketlerinin İran'da petrol ve doğal gaz sektörlerine 20

¹³² Jeh Douglas, "U.S Seeks Ways to Isolate Iran; Describes Leaders as Dangerous", *New York Times*, 27 Mayıs 1993.

¹³³ ABD, 1990'lı yıllarda Orta Doğu'ya yönelik oluşturmuş olduğu en önemli politikalarından biri olan *çifte çevreleme politikası* ile eskiden uyguladığı İran ve Irak'ı birbirlerine karşı kullanma politikasından vazgeçmiştir.

milyon dolardan fazla yatırım yapmaları yasaklanmıştır.¹³⁴ Clinton yönetimi yine İran'ı yalnızlaştırmak için, 1996 yılının Haziran ayında Suudi Arabistan'da meydana gelen ve on dokuz ABD Hava Kuvvetleri personelinin yaşamını yitirdiği saldırılarla da İran'ı ilişkilendirmiştir. Özetle 1997 yılına kadar İran ve ABD arasında uyumsuzluk ciddi boyutlara ulaşmış ve iki ülke arasında ilişkiler iyileştirilememiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin iyice çıkmaza girdiği bu dönemde İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Batı ile iyi geçinme yanlısı olan Muhammed Hatemi %69 gibi ezici bir üstünlükle kazanmıştır.¹³⁵ Hatemi'nin seçimleri kazanması yurt içinde ve yurt dışında İran'ın hem iç politikada hem de ABD ile ilişkiler dâhil dış politikada yeni bir tonu seçmesi olarak yorumlanmıştır.¹³⁶ Hatemi'nin İran yönetimini devralmasıyla beklendiği gibi İran'ın Batı ile diyalog arayışı güçlenmiştir.

Hatemi, Huntington'un Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin medeniyetler arası çatışmaya dayanacağını öngören *medeniyetler çatışması* tezinin aksine, *medeniyetler arası diyalog* tezini dile getirmiştir. Hatemi, 1998 yılının Ocak ayında *CNN* ile gerçekleştirdiği mülakata bu doğrultuda öncelikle Hıristiyan toplumunun yeni yılını kutlayarak başlamış ve tüm dünya kamuoyuna olumlu mesajlar göndermiştir. Hatemi söz konusu mülakatının devamında yine *medeniyetler arası diyalog* tezine uygun olarak, devletlerin birbirleriyle var olan politik ilişkilerinin o devletlerin halkları arasındaki ilişkileri etkilememesi gerektiğini, bu nedenle de ABD ile İran halkları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için ise öncelikle iki ülke arasındaki güvensizlik duvarının kırılması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁷ Hatemi başka bir açıklamasında yine *medeniyetler arası diyalog* tezinin bir adımı olarak, daha önce ABD ile yaşanmış olan *rehine krizi* konusunda duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, ayrıca Orta Doğu barış sürecini desteklediğini ve terörü kınadığını da belirtmiştir.¹³⁸

¹³⁴ Government Publishing Office, "Public Law 104-172—AUG. 5, 1996", 5 Ağustos 1996. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ172/PLAW-104publ172.pdf> (Erişim: 25.09.2016)

¹³⁵ Ghoncheh Tazmini, *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform* Iran, I.B. Tauris Publisher, London, 2009, s. 55.

¹³⁶ Riedel, s. 105.

¹³⁷ Röportajın tamamı için bkz. "Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami", *CNN*, 7 Ocak 1998.

¹³⁸ Esra Pakin Albayrakoğlu, "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 8, Sayı: 31, Güz 2011, s. 99.

Hatemi'nin bu yapıcı adımları başta ABD olmak üzere tüm dünyada oldukça ses getirmiştir.

İran yönetiminde yaşanan değişiklik sonucunda oluşan ılımlı havayı değerlendirmek isteyen Clinton yönetimi, İsviçre aracılığıyla, İran'a yüz yüze diplomatik kanalların kurulmasını arzulayan bir mesaj göndermiştir. Fakat Hatemi her ne kadar Batı ile ilişkilerin iyileşmesini istese de ülke içi meselelere odaklanan taraftarları tarafından bu konuda mutlak bir şekilde desteklenmiyordu. Bu nedenle ABD'nin mesajı Hatemi tarafından “*henüz değil*” şeklinde cevaplanmıştır.¹³⁹

1998 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki gerginlik karşılıklı mesajlarla iyice yumuşamıştır. Bunu İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımların zayıflatılması takip etmiştir. Ayrıca 2000 yılında ABD Dışişleri Bakanı Mandeleine Albright, 1953 yılında Musaddık'a yapılan darbedeki ABD desteği ve İran-İrak Savaşı'ndaki ABD'nin tutumu ile ilgili geçmişte İran aleyhine hatalar yapıldığını kabul etmiştir.¹⁴⁰ Fakat bu ılımlı havaya rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde yine önemli bir aşama katedilememiştir.

2001 yılının Ocak ayında ABD'de yönetimi devralan George Walker Bush, İran'ın terörizmi desteklemesinin yanı sıra Orta Doğu barış süreci ve kitle imha silahları konusundaki niyetleri nedeniyle ciddi kaygılar duyduğunu açıklamış ve aynı yılın Ağustos ayında *İLSA*'yı beş yıl daha uzatma kararı almıştır.¹⁴¹ Ancak daha sonra gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları Afganistan'daki Taliban Rejimine karşı İran ve ABD'yi Körfez Savaşı'nda olduğu gibi ortak çıkar etrafında yeniden buluşturmuştur.¹⁴² Çünkü ABD, 11 Eylül saldırılarının sorumlusunu Taliban olarak görürken; İran da mezhepsel olarak Taliban ile zıt kutuplarda yer alıyordu. Ayrıca İran Taliban nedeniyle bir milyonu aşkın mülteciye gönülsüz olarak ev sahipliği yapıyordu. Zaten 1988 yılında Taliban'ın on İranlı diplomat ve bir gazeteciği öldürmesi nedeniyle iki taraf arasında savaşın eşiğine gelmişti. Bu nedenle Hatemi,

¹³⁹ Riedel, s. 106.

¹⁴⁰ David Sanger, “U.S. Ending a few of Sanction Imposed on Iran”, *New York Times*, 18 Mart 2000.

¹⁴¹ Gawdat Bahgat, *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*, University Press of Florida, 2003, s. 122.

¹⁴² İran ve ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan meselesi gibi iki tarafın kaygılarının ortak olduğu konularda gizli bir şekilde Cenevre ve New York'ta ikili görüşmelerde bulunmuştur. (Samore, s. 17.)

ABD'deki söz konusu saldırıların sadece saatler sonrasında saldırıları kınamıştır.¹⁴³ İran, 11 Eylül saldırıları sonrasında da ABD'nin Afganistan'a saldırısına her ne kadar resmi olarak karşı çıkmışsa da bu saldırıyı durduracak hiçbir müdahale içerisine girmemiş, hatta insani yardım ve arama kurtarma gibi konularda ABD ile işbirliğine gitmiştir.¹⁴⁴

İran ile ABD'nin Afganistan konusundaki işbirliği Taliban rejiminin devrilmesinden sonra da devam etmiştir. İran, Afganistan'da geçici hükümetin kurulması için Bonn Toplantısı'na olumlu ve yaratıcı bir şekilde katılımda bulunmuş ve ABD'nin övgüsünü kazanmıştır. İran yönetimi ayrıca 2002 yılının Ocak ayında Afganistan'ın yeniden inşası için toplamda 560 milyon dolar¹⁴⁵ bağışta bulunacağını açıklamıştır.¹⁴⁶ İran ile ABD arasında Taliban ve Afganistan'ın inşası konularında sağlanan yakınlaşma her ne kadar yeni ilişkilerin başlangıcı olarak değerlendirilmişse de bu görüş fazla uzun sürmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler yaşanacak olan yeni gelişmeler nedeniyle yalnızca haftalar sonra yeniden eski haline dönmüştür.

3 Ocak 2002 tarihinde, İran'ın Kish adasından Filistin'e gitmekte olan *Karine-A* isimli gemi İsrail tarafından Kızıldeniz'deki uluslararası sularda durdurulmuştur. İddiaya göre, söz konusu gemide çeşitli silahlar ve 2,5 ton patlayıcı ele geçirilmiştir.¹⁴⁷ Bu olay üzerine İsraili yetkililer İran'ın, Filistin lideri Yaser Arafat'ı silahlandırma çabası içerisinde olduğunu ileri sürmüştür. İran ve Filistin yönetimleri ise bu olayı İsrail tarafından mevcut İran-ABD yakınlaşmasını engellemek için ortaya atılmış bir yalan olarak değerlendirmiştir. İran yönetimi, İsrail'in söz konusu iddiasını reddetse de bu iddia G.W. Bush yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Öyle ki; G.W. Bush yönetimine göre, İran'ın uluslararası terörizmle bağlantısı adeta kanıtlanmıştı. Nitekim, ABD Başkanı G.W. Bush 29 Ocak 2002 tarihinde verdiği tarihi demeçte İran'ı, Irak ve Kuzey Kore'nin de içerisinde yer

¹⁴³ R. K. Ramazani, "US and Iran Must Work Together against Taliban", *The Christian Science Monitor*, 24 September 2001. <http://www.csmonitor.com/2001/0924/p9s1-coop.html> (Erişim: 15.10.2016)

¹⁴⁴ Gary Sick, "Iran: Confronting Terrorism", *Washington Quarterly*, Vol: 24, No: 4, Autumn 2003, s. 90.

¹⁴⁵ Bu bağış miktarı, gelişmekte olan ülkelerin yapmış olduğu bağış miktarlarının en yükseğiydi.

¹⁴⁶ Sick, s. 90.

¹⁴⁷ Pollack, s. 350-351.

aldığı *şer akseni*'nin bir parçası olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸ Yaşanacak olan nükleer kriz sürecinde ise ABD'nin İran'a yönelik tutumu daha da sertleşmiştir.

2.6.2. İRAN-AB/AT İLİŞKİLERİ

İslam Devrimi sonrası İran ile Avrupa Topluluğu (AT)/AB arasındaki ilişkiler genelde dört evre içerisinde değerlendirilir. İlk evre 1979-1989 yılları arası, bu evre İran'da Humeyni'nin ideolojik yönü ön planda olan dış politika anlayışının hâkim olduğu ve İran-İrak Savaşı'nın yaşandığı dönemdir. Bu evrede İran ile AT arasındaki ilişkiler asgari düzeyde seyretmiştir. İkinci evre 1989-1997 yılları arası, bu evre Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemdir. Bu evrede İran ile AT/AB arasında *eleştirel diyalog* süreci başlamış ve ilişkiler iyileştirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü evre 1997-2002 yılları arası, bu evre Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemdir. Bu evrede İran ile AB arasında *kapsamlı diyalog* süreci başlamıştır. Dördüncü ve son evre ise nükleer kriz ile başlayıp günümüze kadar süren dönemdir. Bu evrede ilişkiler daha çok nükleer kriz çerçevesinde şekillenmiştir. Bu başlık altında İslam Devrimi ve nükleer kriz arası dönemde İran-AB/AT ilişkileri inceleneceği için dördüncü evre bu başlık altında değil, bir sonraki bölüm içerisinde detaylı olarak incelenecektir.

2.6.2.1. İran-AB İlişkilerinin İlk Evresi

İslam Devrimi sonrasında İran ile ABD ilişkilerinde olduğu gibi İran ile AT ilişkilerinde de yeni bir safhaya girilmiştir. Gerçekleşen devrimin ardından Humeyni'nin ülke içerisindeki tüm güçleri elinde toplamasıyla beraber İran ideolojik olarak Batı'ya bir meydan okuma içerisine girmiştir. AT ise İran'da var olan çıkarlarına rağmen rehine krizi sonrasında ABD ile transatlantik dayanışması

¹⁴⁸ Konuşmanın tam metni için bkz. "Text of President Bush's 2002 State of the Union Address", *The Washington Post*, 29 Ocak 2002.
<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm> (Erişim: 27.10.2016)

içerisine girmiştir.¹⁴⁹ Her iki tarafın birbirlerine yönelik değişen tutumları doğal olarak aralarındaki ilişkilere yansımıştır.

Bu evre içerisinde AT ülkeleri tarafından İran'ın, terör listesinde bulunan gruplara, özellikle de Hizbullah'a, destek verdiği ve Avrupa ülkelerinde İranlı muhaliflere düzenlenen suikastların sorumlusu olduğu iddia ediliyordu. Bu iddiaların yanı sıra İran'ın açıktan devrim ihracı söylemi de mevcuttu. Söz konusu iddialar ve İran'ın devrim ihracı söylemi İran-AT arasında ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Humeyni'nin, yazdığı *Şeytan Ayetleri* kitabı nedeniyle 1989 yılında İngiliz yazar Salman Rüşdi'ye ölüm fetvası vermesi ise taraflar arasındaki ilişkileri daha da germiştir.

Bu dönemde İran konusunda kaygıları artan AT ülkeleri, ABD tarafından İran'a yönelik uygulanan silah ambargosuna da uymuş ve İran-Irak Savaşı sırasında her ne kadar tarafsız olduklarını iddia etmişlerse de, Batı Almanya hariç, Irak'ı desteklemişlerdir. Bununla da sınırlı kalmayan AT ülkeleri ayrıca İran rejimine karşı başta Halkın Mücahitleri Örgütü olmak üzere İranlı muhalif grupları da desteklemişlerdir.

Ele alındığı üzere her iki taraftan kaynaklanan nedenlerden dolayı bu evrede taraflar arasındaki ilişkiler asgari düzeyde seyretmiştir. Fakat Batı Almanya bu evrede AT'nin söz konusu politikasından farklı bir politika izleyerek İran ile ilişkilerine önem vermiş ve İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biri olmayı başarmıştır.

2.6.2.2. İran-AB İlişkilerinin İkinci Evresi

İran ile AT/AB arasındaki siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin yeniden canlandığı dönemi teşkil eden bu evre İran-Irak Savaşı'nın son bulması, dini lider Humeyni'nin yaşamını yitirmesi ve pragmatist yönü ön planda bir dış politika izleyecek olan Rafsancani'nin İran yönetimini devralmasıyla başlamıştır.

¹⁴⁹ Söz konusu transatlantik dayanışmanın (1979-1989) arkasında İslamcı İran'ın Körfez'de ve petrol piyasasında yaratacağı istikrarsızlık korkusu yatmaktaydı. (Aylin Ünver Noi, "Iran's Nuclear Program: The Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach", *Perceptions*, Spring 2005, s. 84.)

Bu evrede taraflar arasındaki ilişkilerin iyileşmesini sağlayan nedenler İran açısından ele alındığında Rafsancani'nin dış politikadaki pragmatist anlayışı kuşkusuz en ön sırada yer almaktadır. İkinci neden ise İran yönetiminin sekiz yıl süren savaş sonrası tahrip olan ülke alt yapısının yeniden inşası ve sunulan Birinci Beş Yıllık Ekonomi Planı için AT'yi ekonomik kaynak olarak görmesiydi.¹⁵⁰ İki taraf arasındaki ilişkilerin iyileşmesini sağlayan nedenler AB açısından ele alındığında ise Rafsancani'nin dış politikadaki etkisi yine en ön sırada yer almaktadır. Çünkü Rafsancani, kısmen İran'ın devrim ihracı söylemini zayıflatmış ve Batı ile diyalog arayışı içerisine girmişti. İkinci neden; AT'nin Lübnan'da esir alınan Batılı rehinelere serbest bırakılması ve AT topraklarında İranlı muhalif liderlerinin öldürülmesi gibi huzur bozucu suikastlardan sakınılması için İran'ın yardımına ihtiyaç duymasıydı. Gerçekten de İran rehinelere serbest bırakılması için arabuluculuk girişiminde bulunmuştu. İran'ın bu faaliyetleri AT'nin kaygılarının azalmasında bir hayli etkili olmuştur. Üçüncü neden ise İran'ın AT için çok önemli bir pazar oluşturma potansiyeline sahip olmasıydı. Körfez Savaşı'yla İran'ın bölgedeki önemi artmıştı. Özellikle Fransa, Irak'ta kaybettiği pazarı İran ile telafi etmek istiyordu. Bu nedenle bu evrede İran ile Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi AT ülkeleri arasında ticari ilişkiler artmıştır. Bu da AT ve ABD arasındaki İran'a yönelik yaklaşım farkının büyümesine ve dolayısıyla da trans-atlantik dayanışmasının sarsılmasına neden olmuştur.

AT'nin ekonomik olarak en büyük ve siyasi olarak en etkili ülkelerinin İran üzerinde çıkarlarının birleşmesi İran'a yönelik ortak bir Avrupa duruşunun oluşturulması fikrini de beraberinde getirmiştir. Bu düşüncenin sonucunda AT ülkeleri, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde 11-12 Aralık 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen Edinburgh Zirvesi'nde İran ile insan hakları, terörle mücadele, göç, uyuşturucu trafiği ve silahlanma konularını içeren *eleştirel diyalog* sürecine girme kararı almışlardır. Böylece *eleştirel diyalog* AT'nin İran'a yönelik resmi politikası olmuştur. İran ile *eleştirel diyalog*'a girilmesindeki amaç ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı sert tutumun tam aksine, anlaşmalar ve imtiyazlarla yani yumuşak bir tutum vasıtasıyla İran'ı uluslararası sisteme entegre etmektir. Böylece yumuşayan İran-AT ilişkilerinde bir süreklilik sağlanabilecekti. Bu yaklaşım

¹⁵⁰ 1989 yılında Rafsancani tarafından sunulan Birinci Beş Yıllık Ekonomi Planı ile ülke içerisindeki işsizliğin, azalan endüstriyel üretimin, yükselen enflasyonun ve zengin ile fakir halk arasındaki yüksek farkın önüne geçilmesi hedefleniyordu.

doğrultusunda AB ülkeleri Clinton yönetiminin 1996 yılında aldığı *İLSA* kararını çeşitli bahanelerle reddetmişlerdir.¹⁵¹ ABD tarafından savunulan İran'ın nükleer silah üretme çabası içerisinde olduğuna dair iddialar konusunda ise AB için yeterli delil bulunmuyordu.¹⁵² Bu nedenle nükleer silah konusu *eleştirel diyalog* süresince taraflar arasında gündemde öncelikli olarak yer almamıştır.

İran-AB ilişkileri bu evrede her ne kadar iyileşme gösterse de 17 Eylül 1992 tarihinde İranlı üç muhalif Kürt liderin ve bir tercümanın Berlin'deki Mykonos isimli bir lokantada öldürülmesi sonucunda açılan davanın 1997 yılında sonuçlanmasıyla taraflar arasındaki ilişkiler yeniden gerilmiştir.¹⁵³ Alman mahkemesinin aldığı karara göre, suikast İran gizli servisi tarafından planlanmıştı. Üstelik mahkeme tarafından İran dini lideri Hamaney, Cumhurbaşkanı Rafsancani, İran Gizli Servis Başkanı Ali Falahiyan ve Dışişleri Bakanı Ali Akbar Velayeti bu olayın sorumluları arasında gösterilmişti.¹⁵⁴ Mahkemenin aldığı bu karar sonrası, Yunanistan haricinde, AB üyesi tüm ülkeler İran'daki büyükelçilerini geri çağırmış ve *eleştirel diyalog* sürecini askıya almışlardır.¹⁵⁵ Bununla sınırlı kalmayan AB ülkeleri ayrıca, İran ile bakanlık düzeyinde ikili ziyaretleri durduracaklarını açıklamış ve İran'a silah satışını yasaklamışlardır. Ama çıkarları doğrultusunda İran ile ekonomik bağlarını koparmak istemeyen AB, yaşanan gelişmelere rağmen Clinton'un İran'a karşı uyguladığı izolasyon politikasını kabul etmemiştir.¹⁵⁶ Aslında Mykonos davasına konu olan suikast, *eleştirel diyalog*'un AT tarafından kabul edildiği Edinburgh Zirvesi'nden yaklaşık üç ay önce gerçekleştirilmiş ve İran hemen konuyla ilişkilendirilmişti. Ancak AT, İran'a yönelik sert bir politika izleyerek ilişkilerin iyileşmesine engel olmak yerine *bekle ve gör* politikasıyla hareket etmeyi tercih etmişti.

¹⁵¹ 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1993 yılının Kasım ayında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile Avrupa Topluluğu'nun ismi Avrupa Birliği olarak değiştirilmiştir.

¹⁵² "European Political Cooperation Documentation Bulletin", *European University Institute*, ed., Renaud Dehousse, 1993, Vol: 9, Florence, s. 83.

¹⁵³ European Commission Press Release Database, "Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran", 7009/97 (*Presse 97*), E/32/97, Brussels, 10 Nisan 1997. http://europa.eu/rapid/press-release_PESC-97-32_en.htm (Erişim: 02.09.2016)

¹⁵⁴ Alan Cowell, "Berlin Court Says Top Iran Leaders Ordered Killings", *The New York Times*, 11 Nisan 1997.

¹⁵⁵ İran'dan büyükelçilerini geri çeken ülkeler yalnızca AB ile sınırlı kalmamıştır. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda da İran'dan büyükelçilerini geri çekmiştir.

¹⁵⁶ Gold, s. 125-126.

2.6.2.3. İnan-AB İlişkilerinin Üçüncü Evresi

Alman mahkemesinin aldığı Mykonos kararının birkaç ay sonrasında, son derece ılımlı bir dış politika yürütecek olan Hatemi Cumhurbaşkanı seçilerek İnan'da yönetimi devralmıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Hatemi, İnan'a yönelik uygulanan izolasyonun son bulması için Batı ile yakın ilişkileri önemserken; AB ülkeleri de çıkarları doğrultusunda İnan'ı kaybetmek istememiştir. Böylece taraflar arasında Mykonos kararının neden olduğu soğuk rüzgâr söz konusu karşılıklı çıkarlar nedeniyle sadece birkaç ay sürmüştür. Taraflar arasındaki ilişkilerin üzerindeki olumsuz havanın dağılmasıyla beraber, İngiltere haricinde, AB ülkeleri geri çağırıldıkları büyükelçilerini tekrar İnan'a göndermiştir. Böylece taraflar arasındaki ilişkiler yeniden normalleşme sürecine girmiştir. Daha sonra Hatemi'nin Salman Rüşi hakkındaki ölüm fetvasının kaldırıldığını açıklamasıyla İngiltere ile ilişkiler de normalleşme sürecine girmiş ve her iki ülke 1999 yılında karşılıklı olarak büyükelçilerini geri göndermiştir.

AB, Mykonos kararı ile her ne kadar *eleştirel diyalog* sürecini askıya alsada bu süreci iptal etmemiştir. Mykonos kararı sonrası askıya alınan *eleştirel diyalog* yerini siyasi konuların yanı sıra ekonomi ve ticaret konularını da içeren *kapsamlı diyalog* sürecine bırakmıştır.¹⁵⁷ Bu olumlu hava sürecinde 1997 yılında İtalya Başbakanı İnan'a ziyarette bulunmuş; 1999 yılında ise Hatemi İtalya ve Fransa'ya, Avusturya ve Yunanistan Cumhurbaşkanı da İnan'a ziyarette bulunmuştur.¹⁵⁸

Bu dönemde İnan ve AB arasında ekonomik ilişkiler de artmıştır. AB toplamda %40 ithalat ve %36 ihracat ile İnan'ın en büyük ticari partneri olmuştur.¹⁵⁹ 2001 yılında ise İnan ve AB arasında Ticaret ve İşbirliği Anlaşması görüşmelerine başlanmıştır. Fakat yaşanacak olan nükleer kriz nedeniyle söz konusu anlaşma askıya alınmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Commission of the European Communities, "Communication from the Commission to the European Parliament and the Council EU Relations with the Islamic Republic of Iran", COM(2001) 71 Final, Brussels, 07.02.2001.

¹⁵⁸ "Communication from the...,"

¹⁵⁹ "Communication from the...,"

¹⁶⁰ Pierre-Emmanuel Dupont, "The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis", *CEJISS*, Vol: 3, No: 1, 2009, s. 100.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜKLEER KRİZ VE İRAN'IN NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

3.1. NÜKLEER KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI

İran'daki rejim muhalefeti İran Ulusal Direniş Konseyi üyesi Ali Rıza Caferzade'nin 14 Ağustos 2002 tarihinde Washington D.C.'de gerçekleştirmiş olduğu basın toplantısında İran'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisine ve Arak'ta ağır su reaktörüne sahip olduğuna yönelik açıklamaları ile İran'ın gizli nükleer faaliyetleri gün yüzüne çıkmıştır.¹⁶¹ İran'ın gizli nükleer faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte İran ve ABD arasında uzun süre dünya gündeminin ilk sıralarında yer alacak ve *nükleer kriz* olarak adlandırılacak olan kriz ortaya çıkmıştır. Böylece İran ile ABD arasında var olan gerilim bir üst boyuta taşınmıştır.

ABD, İran'ın ifşa edilen Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisinin İran'ın nükleer silah geliştirmesine yönelik gizli niyetinin somut delili olduğunu ileri sürmüştür. Bunun da NPT sözleşmesinin ikinci maddesinin ihlali anlamına geldiğini iddia etmiştir.¹⁶² İran tarafı ise ABD'nin bu iddialarının aksine, gizli bir planlarının olmadığını ve NPT'yi ihlal etmediklerini savunmuştur. Çünkü İran'a göre, NPT'nin 4. maddesi bu çalışmalar konusunda kendilerine meşru zemini sağlamaktaydı.

Nükleer kriz ile birlikte özellikle nükleer programı konusunda İran üzerindeki baskı iyice arttırılmış, hatta ABD ve İsrail tarafından İran'a yönelik askeri müdahale gündeme getirilmiştir. Bu süreçte İran'ın karşısında iki seçenek bulunuyordu: İran ya rakipleri karşısında geri adım atacak ya da meydan okuduğu rakiplerine karşı ne pahasına olursa olsun haklarını savunacak ve söz konusu haklarını onlara kabul ettirecekti. Meydan okuduğu rakipleri karşısında meşru haklarından vazgeçerek geri adım atmak İran için, İslam Devrimi'nden bu yana oluşturmaya çalıştığı büyük güçler karşısında kendisini merkeze alan yeni bir eksen yaratma hedefinde büyük bir

¹⁶¹ Basın toplantısının detayı için bkz. *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> (Erişim: 15.10.2016)

¹⁶² Kibaroğlu, "Iran's...", s. 237.

yenilgi anlamına geliyordu. Yani bu durumda İslam Devrimi ile şekillenen dış politikanın en önemli temeli çökmüş olacaktı. İran eğer geri adım atmayıp haklarını rakiplerine kabul ettirmeyi başarırca bu da sürdürmüş olduğu dış politikanın büyük bir zaferi olacaktı. Böylece İran kendisini gerek rakiplerine gerekse eksenini etrafına toplamak istediğı ülkelere ve halklara kanıtlayacaktı. İran bu iki seçenektan ikincisini seçmiştir. Fakat İran'ın seçmiş olduğu bu seçenek İran'a olası bir askeri müdahale riskini de beraberinde getiriyordu. Bu da başta rejimin olmak üzere İran'ın varlığını doğrudan ilgilendiriyordu. Bu nedenle nükleer programa, nükleer krize ve gerçekleştirilecek olan nükleer müzakerelere yönelik izlenecek politika İran dış politikasının en önemli önceliğı ve sınavı haline gelmiştir. Böylece nükleer program yalnızca enerji çeşitliliğinin sağlanmasında ve dış politikanın güçlendirilmesinde bir araç olarak görölmekten çıkarak, nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlenecek politika ile birlikte direkt olarak İran dış politikasının en önemli gündem ve dinamiklerinden biri haline gelmiştir.

Nükleer krizin giderek derinleşmesi üzerine IAEA, AB, BM, Rusya ve Çin de krize müdahil olmuş ve taraflar arasında yıllar süren müzakereler başlamıştır. İran ise söz konusu müzakereler üzerinden hedefine ulaşmaya çalışmıştır.

3.2. HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER

İkinci bölümde ele alındığı üzere 1989 yılında Rafsancani'nin İran yönetimini devralmasıyla başlayan İran dış politikasındaki yumuşama 1997 yılında Hatemi'nin İran yönetimini devralmasıyla artarak devam etmiştir. Uzun yıllar dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan nükleer kriz de Hatemi yönetiminin ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. Krizin ortaya çıkışından Hatemi'nin görev süresinin sona ermesine kadarki süreçte İran yönetiminin krize yönelik izlediğı resmi dış politika, sahip oldukları nükleer program hakkında kısmi şeffaflık sağlayarak ve barışçıl nükleer enerjiye sahip olma hakkından taviz vermeden uluslararası toplum ile iyi ilişkiler kurarak meseleyi barışçıl yollarla çözme şeklindeydi. Bu politika kapsamında atılan adımlarla kriz süresince sorun çıkaran taraf olmaktan kaçınılmış, İran üzerindeki kuşklar azaltılmaya çalışılmış ve İran'ın uluslararası toplumdant izole edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. SÜREÇ İÇERİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE İRAN'IN ULUSLARARASI KAMUOYUNU YATIŞTIRMA ÇABASI

İran'ın gizli tesislerinin gün yüzüne çıkmasının ardından İran'ın nükleer silahlara sahip olabileceğine dair uluslararası kaygı artmış ve İran'a yönelik ABD önderliğinde uluslararası baskı uygulanmaya başlanmıştır. Yalnız, uluslararası toplumun 2002 yılının sonbaharı ve 2003 yılının kışında Irak'a odaklanması İran'a zaman kazandırmıştır. İran bu fırsatı değerlendirmiş ve bu süreçte, sahip olduğu nükleer program üzerindeki uluslararası kaygıyı azaltmaya çalışmıştır.

İran'ın gizli nükleer faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmasının ardından IAEA, İran'dan deşifre olan Natanz'daki yer altı tesisi ve Arak'taki ağır su üretim inşası hakkında çıkan haberleri açıklamasını istemiştir. IAEA'nın bu talebi üzerine AEOI Başkanı Rıza Agazade, 2002 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen IAEA Genel Konferansı'nda İran'ın yirmi yıl içerisinde toplamda 6,000 MW nükleer güç santrali öngören uzun dönemli bir plana giriştiğini, yine bu plana yakıt dönüşümü, güvenlik ve atık yönetimi gibi konuların da dâhil olduğunu açıklamıştır.¹⁶³ Böylece İran uranyum zenginleştirmeyi planladığını açıkça ilan etmiştir.

AEOI Başkanı Agazade nükleer programları üzerindeki kaygıyı azaltmak ve nükleer krizin tansiyonu düşürmek amacıyla IAEA Başkanı Muhammed ElBaradei'nin Natanz'daki tesisi ziyaretini de kabul etmiştir. Bu ziyaretin Ekim ayında gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış, ancak daha sonra İran bu ziyareti 2003 yılının Şubat ayına kadar ertelemiştir. Cumhurbaşkanı Hatemi de yine aynı amaçla 9 Şubat 2003 tarihinde, Natanz tesisinde İran'ın planladığı nükleer güç tesisleri için 'düşük düzeyde' uranyum zenginleştirilmesinin planlandığını resmen kabul etmiştir.¹⁶⁴ Hatemi ayrıca "*kendilerine karşı söylenen yalanları çürütmek için*" faaliyetlerinin IAEA denetçileri tarafından incelenmesine hazır olduklarını da belirtmiştir.¹⁶⁵

Nihayetinde, Natanz tesislerine daha önceden planlanan ziyaret IAEA Başkanı ElBaradei ve heyeti tarafından 21-22 Şubat 2003 tarihlerinde

¹⁶³ Reza Aghazadeh'in konuşmasının tamamı için bkz. "Statement by H.E. Reza Aghazadeh Vice-President of the Islamic Republic of Iran and President of the Atomic Energy Organization of Iran at the 46th General Conference of the International Atomic Energy Agency Vienna, 16 September 2002", <https://www.iaea.org/sites/default/files/16/08/aghazadeh160902.pdf> (Erişim: 16.10.2016)

¹⁶⁴ Samore, s. 16.

¹⁶⁵ "Iran Mining Uranium for Fuel", *BBC News*, 9 Şubat 2003.

gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sırasında ElBaradei ve heyeti Natanz'daki iki yeni tesis ve İran'ın uranyum zenginleştirme programı konusunda bilgilendirilmiştir. Yine bu ziyaret sırasında İranlı yetkililer Natanz tesisini IAEA denetimine açacaklarına ve Ek Protokol'ü ¹⁶⁶ imzalamayı değerlendireceklerine dair söz vermiştir. ¹⁶⁷ İran yönetimi gizli nükleer faaliyetlerde bulunmadıklarını kanıtlamak için IAEA Safeguards Anlaşmaları'na ¹⁶⁸ göre yükümlülüğü olmamasına rağmen Natanz tesislerinden IAEA'nın çevresel numuneler almalarına da izin vermiştir. ¹⁶⁹

İran ayrıca nükleer programının geliştirilmesinde etkili olan Kalaye Electric Company'in santrifüj elementlerinin üretimini ve santrifüj testlerini kapsadığını kabul etmiş, fakat santrifüj araştırmalarının nükleer materyalleri kapsadığını reddetmiştir. İran başta karşı çıksa da daha sonra Kalaye Electric Company'in bir bölümünü Mart ayında ve tüm tesisi de Mayıs ayında IAEA'nın ziyaret etmesini kabul etmiştir. Ama IAEA denetçilerinin buradan numune almalarına izin vermemiştir. ¹⁷⁰

İran yönetimi 2003 yılının Şubat ayında, 1991 yılında Çin'den 1.8 ton çeşitli uranyum bileşenleri sağladığını da kabul etmiştir. 5 Mayıs 2003 tarihinde ise İranlı yetkililer IAEA'ya bir mektup göndererek Arak'taki 40 MW'lık ağır su reaktörünün inşası konusunda IAEA'yı ilk kez bilgilendirmişlerdir. Yine 2003 yılının Mayıs ayında İranlı yetkililer İsfahan'da inşa etmeyi planladıkları yakıt üretim fabrikası konusunda da IAEA'yı bilgilendirmişlerdir. ¹⁷¹

Bu süreçte ABD önderliğindeki koalisyonun Irak'ı başarılı bir şekilde işgal etmesiyle kendilerine yönelik olası bir askeri müdahale konusunda kaygıları iyice artan İran yönetimi, 2003 yılının Mayıs ayında ABD'ye nükleer programı konusunda

¹⁶⁶ 1998 yılında imzaya açılan Ek Protokol, IAEA denetçilerinin NPT üyesi ülkelerde izinsiz olarak denetim yapmasına, topraktan, havadan, sudan numuneler almasına ve uygun gördükleri kişilerle görüşmeler yapmasına olanak sağlayarak beyan edilen barışçıl nükleer faaliyetler dışında gizli başka faaliyetler yürütülüp yürütülmediğini tespit etme imkânı vermektedir.

¹⁶⁷ Samore, s. 16.

¹⁶⁸ İran, barışçıl nükleer enerji için zenginleştirilen uranyumun nükleer silah veya diğer nükleer patlayıcı materyallere dönüştürülmemesi için denetim izni veren IAEA Safeguards Anlaşması'nı 13 Aralık 1974 tarihinde imzalamıştır. (International Atomic Energy Agency, "The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974.)

¹⁶⁹ Samore, s. 16.

¹⁷⁰ Samore, s. 16-17.

¹⁷¹ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General", GOV/2003/75, 10 Kasım 2003.

kaygıların giderilmesi ve aralarındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için görüşmelerin başlatılmasını öneren gizli bir teklifte bulunmuştur.¹⁷² Fakat söz konusu teklifin gerçekleştiği süreci içeren 12 Mayıs 2003 tarihinde El Kaide tarafından Suudi Arabistan'da aralarında ABD'lilerin de bulunduğu Batı ülkeleri vatandaşlarına yönelik saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırılarda toplamda yirmi altı kişi yaşamını yitirmiştir.¹⁷³ Bu terör saldırılarının ardından ABD yönetimi saldırının arkasındaki El Kaide'nin üst düzey yetkililerinin ve saldırıyı planlayanların İran'da yaşadıklarını iddia etmiştir. İran yönetimdeki reformistleri de İran'daki ABD karşıtı kesimi fazla kontrol edememekle suçlamıştır. Bu gelişmenin de etkisiyle ABD yönetimi, İran ile nükleer müzakerelere girmenin çok fazla kazanım sağlamayacağına karar vermiştir.¹⁷⁴ Dolayısıyla ABD, İran'a yönelik baskısının arttırılmasını savunmuştur. ABD'nin konuya ilişkin fikri, konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması yönündeydi. Fakat IAEA Yönetim Kurulu üye ülkelerinin bir kısmı, ABD'nin Irak işgalinden sonra İran'ı hedeflediğini ve bu müdahaleyi haklı kılmak için de konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını istediğini savunuyordu.¹⁷⁵ Bu nedenle de konunun direkt olarak BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına sıcak bakmıyorlardı.

6 Haziran 2003 tarihinde ise ElBaradei tarafından; İran'ın geçmişte materyalleri, tesisleri ve faaliyetleri hakkında bilgi vermemesinden kaynaklı kaygıları dile getiren bir rapor hazırlanmıştır.¹⁷⁶ Bu raporda İran'dan, devam eden çalışmalarında IAEA ile tamamen işbirliği içinde olması ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin olduğu iddia edilen yerlerde çevresel numuneler alınmasına izin verilmesi istenmiştir. Ayrıca raporda İran'dan IAEA'ya daha fazla denetim hakkı tanıyan Ek Protokol'ün imzalanması ve onaylanması da istenmiştir. Bu rapor ile aşağıda verilen İran'ın IAEA Safeguards Anlaşması altındaki nükleer tesislerinin listesi de yayınlamıştır.

¹⁷² Samore, s. 17.

¹⁷³ Sick, s. 92.

¹⁷⁴ Samore, s. 17.

¹⁷⁵ IAEA Yönetim Kurulu 35 üye ülkeden oluşmaktadır. 2003-2005 yılları arası üye ülkeler ise Cezayir, Arjantin, Avustralya, Belçika, Brezilya, Macaristan, Hindistan, Çin, Ekvador, Fransa, Almanya, Gana, İtalya, Japonya, Güney Kore, Meksika, Hollanda, Nijerya, Pakistan, Peru, Polonya, Portekiz, Rusya, Singapur, Slovakya, Güney Afrika, Sri Lanka, İsveç, Tunus, İngiltere, ABD, Venezuela, Vietnam, Yemen.

¹⁷⁶ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*", GOV/2003/40, 6 Haziran 2003.

IAEA SAFEGUARDS ANLAŞMASI ALTINDAKİ NÜKLEER TESİSLERİN LİSTESİ		
Konum	Eylül 2002 Tarihinden İtibaren	Haziran 2003 Tarihinden İtibaren Sisteme Dâhil Edilen Yeni Tesisler
Tahran	Tahran Araştırma Reaktörü	
	Molbendum, Lodine ve Xenon Rayoizotop Üretim Tesisleri	Cebr İbn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarları
Buşehr	Molbendum, Lodine ve Xenon Rayoizotop Üretim Tesisleri	
İsfahan	Buşehr Nükleer Güç Santrali	
	Minyatür Nötron Kaynaklı Reaktör	
	İkincil Derecede Kritik Hafif Su Reaktörü	
	Sıfır Güç Ağır Su Reaktörü	
	Yakıt Tüketim Laboratuvarı	
	Uranyum Kimya Laboratuvarı	
	Uranyum Dönüştürme Tesisi	
	Faaliyetlerine Son Verilen İkincil Derecede Kritik Grafit Reaktör	
Natanz		Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi
		Yakıt Zenginleştirme Tesisi
Arak		İran Nükleer Araştırma Reaktörü

3.2.2. AB ÜÇLÜSÜ'NÜN KRİZE MÜDAHİL OLMASI

ElBaradei'in Haziran ayında sunduğu rapordan sonra AB üyesi Almanya, Fransa ve İngiltere krizin çözümüne yönelik ortak bir diplomatik girişim başlatma kararı almıştır. AB Üçlüsü olarak anılacak olan söz konusu ülkeleri bu kararı almaya

götüren dört temel neden bulunuyordu. Bu nedenlerden ilki; yaşanan krizin uluslararası arenada güçlü ve etkili bir kimlik kazanma arayışında olan AB tarafından, Irak Savaşı nedeniyle kendi içlerinde yaşanan Avrupacı/Atlantikçi olarak bölünmüşlüğü'nün giderilmesi ve böylece siyasi birliğin daha da pekiştirilmesi için bir fırsat olarak görülmesiydi.¹⁷⁷ AB'nin krize müdahil olmasındaki ikinci neden mali kaynaklıydı. Özellikle Almanya, Fransa ve İtalya'nın İran ile ciddi derecede ticari ilişkileri vardı. Üstelik Rus gazına bağımlı olan AB'nin, dünyanın ikinci büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesine sırtını dönmesi mantıklı değildi.¹⁷⁸ Bu nedenlerden dolayı, İran'a yönelik askeri müdahalede bulunulması veya direkt yaptırım kararları alınarak ambargo uygulanması AB'nin çıkarlarıyla uyuşmuyordu. Üçüncü neden; İran'ın balistik füze programı ve olası askeri nükleer programının, AB ülkelerinin kendi varlığına da bir tehdit oluşturmasıydı. AB üyesi ülkeler gelecek yıllarda bu tehdit altında kalmak istemiyordu. Dördüncü ve son neden ise uluslararası arenada çoğalmakta olan tehditlere karşı geleneksel diplomasinin etkisini gösterebilmektir.

AB'nin krize yönelik izlediği politika iki evreye ayrılmaktadır. İlk evre; krizin başladığı dönemden İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine kadarki dönemdir. İkinci evre ise İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinden günümüze kadar süren dönemdir. AB Üçlüsü ve AB ilk evrede ABD'nin aksine, İran'a yönelik askeri müdahale gibi sert tedbirlerin alınmasını veya İran'ın izole edilmesini savunmak yerine teklifler sunarak İran'ı nükleer faaliyetleri konusunda anlaşmaya ikna etmeye çalışmıştır. Fakat gerek İran'ın nükleer haklarından vazgeçmek istememesi gerekse sunulan tekliflere ABD desteğinin tam olarak sağlanamaması nedeniyle söz konusu politika daha sonraki başlıklar altında ele alınacağı üzere kısa vadeli başarılarla sınırlı kalmıştır. AB üçlüsü ve AB ikinci evrede bu politika anlayışında değişikliğe giderek ABD çizgisine yaklaşmış ve *zorlayıcı diplomasi (Coercive Diplomacy)* politikasını izlemeye başlamıştır. Fakat AB her ne kadar ABD çizgisine yaklaşmış olsa da yine ABD'nin aksine, İran'a yönelik askeri müdahale gibi sert tedbirlerin alınması ve bu kapsamda

¹⁷⁷ AB ülkeleri, Irak'ın işgaline yönelik ortak bir politika yürütememişti. Söz konusu işgale başta Almanya ve Fransa olmak üzere bazı AB ülkeleri karşı çıkarken; başta İngiltere, İspanya olmak üzere bazı AB ülkeleri ise destek vermişti.

¹⁷⁸ AB'nin İran'dan doğal gaz ithalatı çok az miktardaydı. Ama olası kötü senaryolara karşı, neredeyse bağımlı olduğu Rus gazına alternatifler hazır olmalıydı.

sert bir politika izlenmesini savunmak yerine yaptırım yoluna gitmek gibi nispeten daha yumuşak bir politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur.

3.2.2.1. Tahran Deklarasyonu ve Kısa Süreli Detant Dönemi

Yaşanan krizin diplomatik yollarla çözümünü sağlamak için 2003 yılının Ağustos ayında AB Üçlüsü Dışişleri Bakanları Jack Straw (İngiltere), Dominique de Villepin (Fransa) ve Joschka Fischer (Almanya) tarafından İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'ye Ek Protokol'ün imzalanmasını, IAEA ile işbirliğinin sağlanmasını ve uranyum dönüşüm programının daimi olarak durdurulması için görüşmelerin başlatılmasını talep eden ve bunun karşılığında da konu çözümlenince teknik işbirliğinin artacağı sözünü veren bir mektup gönderilmiştir.¹⁷⁹ Böylece AB Üçlüsü krize dahil olmuştur. Ama AB Üçlüsü'nün bu teklifi İran tarafından hemen cevaplanmamıştır. İran'ın bu tutumu nedeniyle, Eylül ayında gerçekleştirilecek olan IAEA Yönetim Kurulu toplantısına kadar İran üzerindeki baskı iyice arttırılmıştır.

2003 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen IAEA Yönetim Kurulu toplantısında İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi için ABD tarafından baskı yapılsa da içerisinde Avrupa ülkelerinin çoğunun da bulunduğu bazı IAEA Yönetim Kurulu üyesi ülkeler, IAEA Yönetim Kurulu'nun taleplerini ve AB Üçlüsü'nün teklif ettiği görüşmelerin başlamasını kabul etmesi için İran'a şans verilmesi taraftarıydı. Söz konusu toplantıda gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda AB Üçlüsü ve ABD'nin de uzlaşısıyla bir karar alınmıştır. Kararda İran'dan Ek Protokol'ün imzalanması, onaylanması ve Ek Protokol ile üstlenilecek sorumlulukların yerine getirilmesinin yanı sıra uranyum zenginleştirme ve dönüşümüyle ilgili tüm faaliyetlerinin askıya alınması istenmiştir. Askıya alma faaliyetlerinin tamamlanması için ise İran'a Ekim ayının sonuna kadar süre verilmiştir. İran'ın alınan karara uymaması halinde ise nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderileceği belirtilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Mark Fitzpatrick, *The Iranian Nuclear Crisis: Avoiding Worst-Case Outcomes*, Routledge for the International Institute for Strategic Studies, New York, 2008, s. 23.

¹⁸⁰ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the Board on 12 September 2003", GOV/2003/69, 12 Eylül 2003.

İran yönetimi, nükleer dosyalarının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi ile kendilerini tehdit eden bu karara karşı çıkmış ve nükleer dosyalarının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi halinde NPT'den geri çekilecekleri konusunda uyarıda bulunmuştur.¹⁸¹

Söz konusu kararın ardından İran ile AB Üçlüsü arasında görüşmeler devam etmiştir. Bu görüşmelerden sonra AB Üçlüsü'nün Dışişleri Bakanları İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda taraflar arasında 21 Ekim 2003 tarihinde, bağlayıcı niteliği bulunmayan Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır.¹⁸² Söz konusu deklarasyon ile İran, IAEA ile tamamen işbirliği içinde olacağına ve nükleer programı konusunda şeffaflık sağlayacağına dair söz vermiştir. İran ayrıca bu deklarasyonla barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme haklarının saklı tutmak şartıyla uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm ile ilgili tüm faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı ve Ek Protokol'ü imzalamayı da kabul etmiştir. Bunun karşılığında AB Üçlüsü de NPT altında İran'ın barışçıl nükleer enerji hakkını tanımıştır. Ayrıca nükleer programına dair uluslararası kaygılar giderildiğinde İran'a bir dizi alanda modern teknolojiye daha kolay erişebilme imkânının sağlanması için söz vermiştir. Fakat bu modern teknolojinin içerisinde nükleer teknolojinin olup olmadığına değinilmemiştir. 18 Aralık 2003 tarihinde ise İran söz verdiği gibi Ek Protokol'ü imzalamıştır.¹⁸³ İran yönetimi, deklarasyonun imzalanmasından sonra güven arttırıcı bir adım olarak Ek Protokol henüz Meclis onayından geçmeden Ek Protokol hükümleriyle uyumlu hareket etmeye başlamıştır.

İran yönetiminin Tahran Deklarasyonu'nu imzalamasındaki en önemli amacı nükleer programlarına yönelik uluslararası kamuoyunda güven inşası oluşturmak ve nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine engel olmak istemesiydi.

Tahran Deklarasyonu, İran üzerindeki baskıların az da olsa hafifletilmesini ve İran'ın zaman kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca söz konusu deklarasyon AB'nin

¹⁸¹ Samore, s. 18.

¹⁸² Tahran Deklarasyonu'nun metni için bkz. "Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers", 21 Ekim 2003.

http://www.bits.de/public/documents/iran/Tehran_EU_Iran_Agreement03.pdf (Erişim: 17.10.2016)

¹⁸³ "Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards", *International Atomic Energy Agency*, 18 Aralık 2003. <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards> (Erişim: 17.10.2016)

büyük bir diplomatik başarısı olarak kabul edilmiştir. AB bu süreçte hedeflediği gibi tek sesle konuşmuş ve ortak hareket edebilmiştir.¹⁸⁴

3.2.2.2. Paris Anlaşması

Her ne kadar Tahran Deklarasyonu'nun imzalanması ve İran'ın Ek Protokol'ü imzalayarak uygulamaya koyması¹⁸⁵ yaşanan nükleer kriz sürecinde bir yumuşama sağlasa da AB'nin Tahran Deklarasyonu'nda İran'a sunmuş olduğu teknoloji vaadinin nükleer teknolojiyi kapsayıp kapsamadığı ve en önemlisi İran'ın Tahran Deklarasyonu'nda verdiği askıya alma sözünün uranyum geri dönüşüm faaliyetlerini kapsayıp kapsamadığı konusu taraflar arasında bir anlaşmazlık meydana getirmiştir.¹⁸⁶ AB Üçlüsü askıya alma tanımının içeriğini geniş tutarak uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm ile ilgili tüm faaliyetleri kapsadığını ileri sürerken; İran ise AB Üçlüsü'nün aksine askıya alma tanımının içeriğini daraltarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasını kapsadığını; ama santrifüj parçalarının üretimi, montajı ve denenmesi gibi araştırma faaliyetlerini kapsamadığını ileri sürmüştür.¹⁸⁷ Böylece İran askıya alınacak konuları nükleer dosyasının kapatılması konusunda pazarlık aracı haline getirmiştir.

İran ve AB Üçlüsü yetkilileri aralarındaki anlaşmanın bozulmaması için askıya alınacak konuları ele almak üzere 2004 yılının Şubat ayında Brüksel'de bir araya gelmişlerdir. Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını engellemek isteyen İranlı yetkililer gerçekleştirilen görüşmelerde 2004 yılının Haziran ayında gerçekleştirilmesi planlanan IAEA Yönetim Kurulu toplantısında AB Üçlüsü'nün nükleer dosyalarının kapatılmasını desteklemesi halinde kendilerinin de AB Üçlüsü'nün istediği gibi santrifüj parçaları üretimine son vereceklerini belirtmişlerdir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Dupont, s. 100.

¹⁸⁵ İran her ne kadar Ek Protokol'ü imzalayarak uygulamaya koysa da Meclis'te onaylamamıştı.

¹⁸⁶ Thérèse Delpach, "Negotiating with Iran: Lessons to be Drawn", *Iran's Nuclear Program: Strategic Implication*, ed., Joachim Krause, Routledge Global Security Studies, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2012, s. 36.

¹⁸⁷ Shannon N. Kile, "The Controversy over Iran's Nuclear Programme", *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, ed., Shannon N. Kile, Oxford University Press, New York, 2005, s. 11.

¹⁸⁸ Samore, s. 21.

Planlandığı üzere 2004 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen IAEA Yönetim Kurulu toplantısında İran, sağlamış olduğu mevcut işbirliğinin görülmemesi ve konunun 2004 yılın Eylül ayında gerçekleştirilecek olan IAEA Yönetim Kurulu toplantısına taşınması durumunda gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlama tehdidinde bulunmuştur. Fakat AB Üçlüsü'nün İran'ın bu tehdidine cevabı İran tarafından IAEA ile tam olarak işbirliği sağlanmadığı sürece dosyanın kapatılmayacağı şeklinde olmuştur.¹⁸⁹ Gerçekleştirilen bu toplantıda IAEA Yönetim Kurulu, İran'ı yeterince işbirliği içerisinde olmadığı için kınayan bir karar almıştır. Söz konusu kararda İran'a; Tahran Deklarasyonu'nun yükümlülüklerini yerine getirmesi, dolayısıyla da askıya alma tanımının içeriğinin geniş tutulması kapsamında uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerinin durdurulması çağrısında bulunulmuştur.¹⁹⁰

19 Haziran 2004 tarihinde İran, alınan karara cevap olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlayacağını ilan etmiştir. Nihayetinde 27 Temmuz 2004 tarihinde IAEA gözetiminde Natanz tesislerindeki mühürler sökülüş ve bu tesislerde santrifüj parçaları üretimine yeniden başlanmıştır. Böylece Tahran Deklarasyonu ile yaşanan kısa süreli detant dönemi sona ermiş ve yerini yeniden gerilimli bir sürece bırakmıştır.

Temmuz ayının sonlarına doğru AB Üçlüsü yetkilileri, uranyum zengileştirme ve dönüşümü ile ilgili çalışmalarının tamamının askıya alınması için İranlı yetkililerle Paris'te bir görüşme daha gerçekleştirmişlerdir. AB Üçlüsü söz konusu görüşmede, İran'ı uranyum zengileştirme ve dönüşümü ile ilgili çalışmalarının tamamını askıya alma konusunu yeniden gözden geçirmedeği takdirde nükleer dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne sevk eden IAEA kararını desteklemekle tehdit etmiştir. Fakat İranlı yetkililer uranyum zengileştirme ve dönüşümü ile ilgili çalışmalarının tamamını askıya alınması talebini reddetmiştir.¹⁹¹ Bunun üzerine 18 Eylül 2004 tarihinde gerçekleştirilen IAEA Yönetim Kurulu toplantısında AB Üçlüsü'nün de desteği ile, İran'dan İsfahan Dönüşüm Tesisindeki üretim ve test faaliyetlerini de içeren uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerinin

¹⁸⁹ Samore, s. 22.

¹⁹⁰ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the Board on 18 June 2004", GOV/2004/49, 18 Haziran 2004.

¹⁹¹ Samore, s. 22.

tamamının durdurulmasını isteyen karar oybirliğiyle alınmıştır.¹⁹² Ültimatom niteliğindeki bu karar İran'ı üstü kapalı bir şekilde, 25 Kasım 2004 tarihinde gerçekleştirilecek olan bir sonraki IAEA Yönetim Kurulu toplantısına kadar istenilen talepleri kabul etmemesi halinde nükleer dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne göndermekle tehdit ediyordu.

İran yönetimi alınan bu karara karşı çıkararak mutlak haklarından vazgeçmeyeceklerini, ama AB Üçlüsü ile konu üzerinde müzakerelere devam etmek istediklerini açıklamıştır.¹⁹³

Tahran Deklarasyonu'nun çökmesi AB Üçlüsü'nü hayal kırıklığına uğratsa da krizin iyice çıkmaza girmesini istemeyen İran'ın gerek Ek Protokol'ü gönüllü olarak uygulamaya devam etmesi gerekse IAEA ile sürdürdüğü işbirliği AB Üçlüsü'nü olumlu yönde etkilemişti. Ayrıca AB Üçlüsü yetkilileri İran'ın nükleer dosyasının erkenden BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinin İran'ın NPT'den çekilmesine ve IAEA ile işbirliğine son vermesine neden olacağını da düşünüyordu.¹⁹⁴ Bu nedenlerle AB Üçlüsü ile ABD arasında İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusundaki fikir ayrılığı hâlâ devam ediyordu. Bu atmosferde gerçekleştirilen girişimler sonucunda İran ile AB Üçlüsü 2004 yılının Ekim ayında, Tahran Deklarasyonu'nun zayıflığını gidermek için askıya alınacak alanları belirleme kararı almıştır. Her iki tarafın yetkilileri arasında Viyana ve Paris'te gerçekleştirilen müzakereler sonucunda 15 Kasım 2004 tarihinde, Paris Anlaşması olarak adlandırılacak olan yeni bir mutabakata varılmıştır.¹⁹⁵

İran ve AB Üçlüsü'nün NPT'ye bağlılıklarını yeniledikleri bu anlaşma ile İran, NPT'nin 2. uyarınca nükleer silah üretmeyeceğini ve üretmek için araştırmalarda bulunmayacağını yeniden onaylamış, IAEA ile tam ve şeffaf bir şekilde işbirliği içinde olacağını taahhüt etmiştir. İran ayrıca Ek Protokol'ü gönüllü olarak uygulamaya devam etmeyi ve uzun soluklu yeni bir anlaşma sağlanıncaya

¹⁹² Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Resolution adopted by the Board*", GOV/2004/79, 18 Eylül 2004.

¹⁹³ Ekinci, s. 56.

¹⁹⁴ Dupont, s. 101.

¹⁹⁵ Anlaşma metninin tamamı için bkz. International Atomic Energy Agency, "Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004", INFCIRC/637, 26 Kasım 2004.

kadar güven inşası olarak uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya almayı da kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise AB Üçlüsü/AB, İran'ın NPT çerçevesindeki yükümlülükleri dâhilinde belirlenen haklarını ayırım yapmadan tanıdığını belirtmiştir. AB Üçlüsü ayrıca İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik görüşmelerine başlanmasını aktif olarak destekleyeceklerini ve İran'ın söz konusu faaliyetlerini askıya alır almaz İran ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşması müzakerelerine yeniden başlayacaklarını taahhüt etmiştir. Söz konusu anlaşma ile İran ve AB Üçlüsü arasında uzun soluklu bir anlaşma yapılabilmesi için görüşmelerin başlatılmasına dair karar da alınmıştır. Bu kapsamda, uzun soluklu bir anlaşmaya varılması amacıyla İran ve AB Üçlüsü arasında müzakerelerin yürütülmesi için bir İcra Komitesi'nin kurulması ve söz konusu müzakerelerin başlatılabilmesi için de bu İcra Komitesi'nin *nükleer, politik ve güvenlik, teknoloji ve işbirliği* konularında üç farklı çalışma grubunun oluşturması kararlaştırılmıştır. Paris Anlaşması'nda yalnızca İran'ın nükleer programı ve ticari konular üzerinde durulmamış, ayrıca El Kaide ve Halkın Mücahitleri gibi örgütler karşısındaki ortak tutumun ve Irak'ta anayasal hükümet kurma yönündeki siyasi sürece verilen desteğin de altı çizilmiştir.

İran kendisine verilen sürenin son anlarında Paris Anlaşması'nı imzalayarak nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine Tahran Deklerasyonun'da olduğu bir kez daha engel olmuştur. Ayrıca bu anlaşma ile gerek nükleer programları konusunda gerekse krizin çözümüne yönelik niyetleri konusunda uluslararası toplumda güven inşa etmeye çalışmıştır.

3.2.2.3. Uzun Soluklu Yeni Bir Anlaşma Arayışı

22 Kasım 2004 tarihinde İran'ın uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerini durdurduğunu ve müzakereler için hazır olduğunu ilan etmesi üzerine İran Başmüzakerecisi Hasan Ruhani, AB Üçlüsü Dışişleri Bakanları ve AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın katılımıyla 13 Aralık 2004 tarihinde, Paris Anlaşması'nda öngörülen İcra Komitesi'nin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen müzakerelerde AB Üçlüsü, İran'a uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerinin daimi olarak durdurulması, Ek

Protokol'ün imzalanması ve ağır su reaktör projesinin iptali karşılığında aşağıdaki tabloda verilen öneri paketini sunmuştur.¹⁹⁶

Nükleer Enerji	<ul style="list-style-type: none">-NPT altında İran'ın nükleer enerji programı tanınacak.-İran ve Rusya arasındaki nükleer reaktör ve yakıt ikmali alanında işbirliği desteklenecek.-İran'ın uluslararası nükleer yakıt piyasasına girişi için siyasi garanti verilecek.-Nükleer güvenlik alanında İran ile işbirliği sağlanacak.-İran'ın hafif su araştırma reaktörü edinimi desteklenecek.
Teknoloji ve Ekonomik İşbirliği	<ul style="list-style-type: none">-Askıya alma faaliyetleri onaylanır onaylanmaz AB-İran Ticaret ve İşbirliği Anlaşması görüşmelerine kaldığı yerden devam edilecek.-İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği desteklenecek.-Sivil havacılık, petrokimya endüstri ve otomobil üretimini de içeren çeşitli alanlarda teknik işbirliği geliştirilecek.
Politik ve Güvenlik	<ul style="list-style-type: none">-Terör saldırıları, uyuşturucu üretimi ve trafiğine karşı işbirliği sağlanacak.-İran'ın, G8 Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi'nin bir parçası olması desteklenecek.-İran ile bölgesel meselelerle ilgili kapsamlı güvenlik ve politik diyalog kurulacak.-Kitle imha silahlarından arındırılmış Orta Doğu için çaba sarf edilecek.

AB Üçlüsü'nün sunduğu bu öneri paketi, NPT çerçevesinde sahip olduğu uranyum zenginleştirme ve dönüşüm haklarından vazgeçmek istemeyen İranlı yetkililer tarafından reddedilmiştir. İranlı yetkililer bu görüşmelerde nükleer programlarının tamamen barışçıl olduğunun, nükleer çalışmalarını güven inşası için geçici olarak askıya aldıklarının altını çizmiş ve kısa bir süre sonra bu çalışmalara yeniden başlayabileceklerini ifade etmişlerdir.

Bu süreçte; ABD yönetiminde yer alan çoğu yetkili, İran'ın uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm haklarından daimi olarak vazgeçeceği bir anlaşmayı imzalamayacağına inanıyordu. Bu nedenle de AB Üçlüsü'nün İran ile uzlaş

¹⁹⁶ Samore, s. 25.

arayışının başarısızlıkla sonuçlanacağını düşünüyorlardı. Böylece konu eninde sonunda BM Güvenlik Konseyi'ne taşınacak ve buradan da İran'ı istenilen düzeyde bir anlaşmaya ikna etmek için İran'a yönelik ekonomik ve politik yaptırım kararları alınabilecekti. Belki İran rejiminde değişiklik yaratacak askeri müdahaleye bile meşru zemin hazırlanabilecekti. Bu nedenle ABD yönetimi konuya yönelik sürdürdüğü politikada kısmi değişikliğe giderek AB Üçlüsü'nün girişimini destekleyeceklerini açıklamıştır. Fakat ABD yönetiminin bu politika değişikliği karşılığında AB Üçlüsü de İran'ın uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerine yeniden başlaması durumunda İran'ın nükleer dosyasını hemen BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi için destekte bulunacağına dair ABD ile anlaşmaya varmıştır. ABD'nin bu politika değişikliği doğrultusunda 11 Mart 2005 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İran'ın nükleer enerjiyi nükleer silaha dönüştürmeyeceğine dair somut garanti vermesi halinde İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği önündeki itirazlarını geri çekeceklerini ve İran sivil uçakları için yedek parça satışı lisansına izin vereceklerini açıklamıştır.¹⁹⁷

ABD politikasındaki bu değişiklik her ne kadar İran lehine bir taviz olarak görünse de aksine, İran'ın değil ABD'nin lehine bir durumdur. ABD yönetimi böylece İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinde mevcut engellerden biri olan AB'yi engel olmaktan çıkartarak kendisine destek haline getiriyordu. Ayrıca uluslararası kamuoyuna da konu hakkında uzlaşmaz politikasından vazgeçtiğine yönelik bir mesaj veriyor ve konu hakkında olası anlaşmazlıkların sorumluluğunu İran'ın üzerine bırakıyordu. Ele alındığı üzere bu hamle her hâlükârda ABD'nin elini güçlendiriyordu. Bu nedenle, ABD'nin resmi politikasındaki bu değişiklik İran için son derece olumsuz okunmalıydı. Çünkü İran yönetimi, AB Üçlüsü ile varacağı anlaşma ile IAEA denetimi altında uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerine yeniden başlayacağını düşünüyordu. Ama ABD dahil olduğu sürece bu pek mümkün olmayacaktı. İran yönetimi, ABD'nin bu hamlesi karşısında aleyhine oluşan durumun farkına varmış ve ABD'nin söz konusu teklifine cevap olarak *“hiçbir baskı, rüşvet ve tehdit İran'ı yasal haklarından vazgeçiremeyecek”* yanıtını vermiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ U.S. Department of State, “Support for the EU-3”, Washington D.C., 11 March 2005. <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2005/43276.htm> (Erişim: 25.10.2016)

¹⁹⁸ “Iran Rejects US Nuclear Incentive”, *BBC News*, 12 Mart 2005.

Bu süreçte krizin diplomasi yoluyla çözümüne yönelik AB Üçlüsü'ne destek yalnızca ABD ile sınırlı kalmamıştır. Bu konuda Rusya ve Çin'in de aralarında bulunduğu geniş bir uluslararası destek sağlanmıştı. Krizin diplomasi yoluyla çözümü talebinin arttığı bu atmosfer içerisinde İran ve AB Üçlüsü arasında diplomatik çalışmalar devam etmiştir. İran, 2005 yılının Mart ayında taraflar arasında gerçekleştirilen müzakereler sırasında nükleer anlaşma için geniş kapsamlı bir öneride bulunmuştur. Dört aşamadan oluşan bu öneriye göre, aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere İran ve AB tarafından belirli evrelerde belirli adımlar atılacaktır:

İRAN'IN ÖNERDİĞİ NÜKLEER ANLAŞMA ÇERÇEVESİ¹⁹⁹		
Evre	İran Tarafından Atılacak Adımlar	AB Üçlüsü Tarafından Atılacak Adımlar
Birinci	<ul style="list-style-type: none"> -Kabine Ek Protokol'ü onaylayacak. -Yeniden işleme faaliyetlerinde bulunulmayacağına dair bir deklarasyon yayınlanacak. -Nükleer silah kullanımını ve üretilmesini yasaklayan yasa tasarısı Meclis'e sunulacak. -Uranyum dönüşüm tesisinde faaliyetlere kaldığı yerden devam edilecek. -IAEA gözetimi altında UF6 (uranyum heksaflorid) depolanacak. 	<ul style="list-style-type: none"> -İran'ın AB piyasasına girişini garanti edecek bir deklarasyon yayınlanacak. -İran'ı büyük bir enerji kaynağı olarak kabul edildiğine dair bir deklarasyon yayınlanacak. -AB tarafından İran'da kurulacak nükleer güç santralleri inşası için fizibilite çalışmalarına başlanılacak.
İkinci	<ul style="list-style-type: none"> -Ek Protokol onaylanması için Meclis'e sunulacak. -Yasal ihracat kontrol mekanizmaları güçlendirilecek. -Düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun daha fazla zenginleştirilmeyeceğine dair bir deklarasyon yayınlanacak. -Mevcut zenginleştirilmiş uranyumun tümünün yakıt çubuklarına dönüştürülmesine dair bir deklarasyon yayınlanacak. -Natanz'da 3000 santrifüj bulundurulacak. 	<ul style="list-style-type: none"> -İran'ın gelişmiş nükleer teknolojiye erişimini garanti edecek bir deklarasyon yayınlanacak. -İran'da yeni nükleer santrallerin kurulması için hazır olduğuna dair bir deklarasyon yayınlanacak. -İran'da nükleer güç santralleri kurulması için sözleşme imzalanacak.

¹⁹⁹ Samore, s. 28.

Üçüncü	<p>-Meclis, nükleer silah kullanımını ve üretilmesini yasaklayan yasa tasarısını onaylayacak.</p> <p>-IAEA ve AB Üçlüsü/AB denetçilerinin Natanz ve İsfahan'da sürekli olarak bulunmasına izin verilecek.</p> <p>-Natanz'daki pilot santrifüj tesisleri işleyişe başlayacak.</p> <p>-Natanz'daki endüstriyel ölçekteki santrifüj tesislerinin tamamlanması çalışmalarına başlanılacak.</p>	<p>-G8 ihracat kontrol yasaları çerçevesinde İran'ın statüsü normalleştirilecek.</p> <p>-Nükleer yakıtın temini için teminat verilecek.</p> <p>-Orta Doğu'da kitle imha silahlarından arındırılmış bir bölgenin oluşturulması için AB öncülüğünde bir girişim başlatılacak.</p>
Dördüncü	<p>-Meclis, Ek Protokol'ü onaylayacak.</p> <p>-Natanz'daki endüstriyel santrifüj tesislerinin işleyişine başlanacak.</p>	<p>-Savunma silahlarının İran'a satılması için sözleşmeler sonuçlandırılacak.</p> <p>-AB Üçlüsü/AB tarafından İran'da yeni nükleer güç santrali inşasına başlanacak.</p>

2005 yılının Nisan ayında Londra'da gerçekleştirilen İcra Komitesi toplantısında, İranlı yetkililer sunulan önerinin gelecek görüşmelere bir temel olarak kabul edilmesi için AB Üçlüsü yetkililerine baskıda bulunmuşlardır. Ayrıca İranlı yetkililer söz konusu önerinin kabul edilmemesi halinde dönüşüm faaliyetlerine yeniden başlayabilecekleri yönünde uyarılarda bulunarak üstü kapalı şekilde AB Üçlüsü'nü tehdit etmişlerdir. Fakat 2005 yılının Haziran ayında İran'da gerçekleştirilecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini nükleer anlaşma konusunda daha ılımlı ve gönüllü görünen Rafsancani'nin kazanmasını bekleyen ve bu nedenle de görüşmeleri seçimler sonrasına ertelemek isteyen AB Üçlüsü temsilcileri söz konusu öneriyi değerlendireceklerini ama gelecekteki görüşmeler için bir temel olarak kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır.²⁰⁰ Böylece bu müzakerelerden de krizi sonlandıracak bir sonuç çıkmamıştır.

²⁰⁰ Samore, s. 27-28.

3.3. AHMEDİNEJAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER

Ele alındığı üzere Hatemi yönetiminin nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği ılımlı politikaya rağmen taraflar arasında krizi sona erdirecek nihai bir anlaşmaya varılamamıştı. ABD ve AB'ye göre, Hatemi yönetimi krizin çözümü konusunda yeterince ılımlı değildi. Bu nedenle 2005 yılının Haziran ayında İran'da gerçekleştirilecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Hatemi'den daha ılımlı gördükleri Rafsancani'nin kazanmasını istiyorlardı. Fakat nükleer kriz nedeniyle uluslararası arenada İran aleyhine yaşanan gelişmeler İran'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yansımış ve beklenilenin aksine Cumhurbaşkanlığı yarışını neo-radikal kesimi temsil eden Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır.

3.3.1. İRAN YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YENİ YAKLAŞIM

Ele alındığı üzere 2005 yılının Haziran ayında İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmişti. Bu seçimlere ılımlı kimliği ile tanınan ve İslam Devrimi sonrasında nükleer programın yeniden hayata geçirilmesinde büyük bir rol oynayan İran'ın eski Cumhurbaşkanı Rafsancani de katılmıştır. Ancak 24 Haziran 2005 tarihinde gerçekleştirilen söz konusu seçimlerin ikinci turunda, muhafazakâr kimliğiyle tanınan Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad seçimleri kazanmış ve 3 Ağustos 2005 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevini resmen devralmıştır.

Uzun bir dönem Rafsancani ve Hatemi gibi ılımlı liderlerce yönetilen İran halkının muhafazakâr bir lidere yönelmesinin nedeni iç politik nedenlerden daha çok uluslararası arenada İran aleyhine yaşanan gelişmelerden kaynaklanıyordu. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı görevine geldiği dönemde İran; Hatemi yönetiminin, nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik politika dâhil, uygulamakta olduğu ılımlı dış politikaya rağmen hâlâ G.W. Bush yönetimi tarafından şer ekseninin bir parçası olarak gösterilmeye devam ediliyordu. Üstelik İran, nükleer programı nedeniyle ABD tarafından askeri müdahale seçeneği ile tehdit ediliyor ve bu seçenek İran'ın bölgedeki en önemli rakibi İsrail tarafından da

destekleniyordu. Bu nedenle uluslararası kamuoyunda Irak'tan sonra müdahale sırasının İran'a geleceği söylemi mevcuttu. İran; ABD ve müttefikleri tarafından 2001 yılında Afganistan'ın ve 2003 yılında da Irak'ın işgal edilmesiyle doğu ve batıdan fiilen kuşatılmış durumdaydı. Olası bir kötü senaryonun gerçekleşmesi halinde İran'ın donanmalarla Basra Körfezi'nden, yani güneyden de kuşatılma durumu vardı. İran, 20. yüzyılda dış güçler tarafından işgallere uğramış ve dış destekli bir darbe yaşamıştı. Şimdi ise ele alındığı üzere ABD ve müttefikleri tarafından fiilen kuşatılmakla beraber özellikle nükleer alandaki faaliyetleri nedeniyle yoğun baskı ve sert söylemlere maruz kalıyordu. Ülkelerinin içerisinde bulunduğu bu durum İran halkında bir kuşatılmışlık sendromunun doğmasına neden olmuştur. Bu da İran halkının önemli bir kısmının Batı'ya aynı sertlikte söylem içerisinde olan Ahmedinejad'a yönelmesini sağlamıştır.

Ahmedinejad'ın İran yönetimini devralmasıyla Hatemi'nin pragmatik dış politika anlayışı yerini pragmatik ama ideolojik yönü çok daha ağır basan bir dış politika anlayışına bırakacaktı. Bu bağlamda Ahmedinejad Cumhurbaşkanlığı süresince Hatemi'den farklı bir yol izleyerek dış politikada eski devrimci söylemleri yeniden canlandırmış ve ABD'nin sert tutumuna aynı dille cevap vermeyi tercih etmiştir. Bu süreçte Ahmedinejad yönetimi ABD karşıtlığıyla, ödün vermez duruşuyla ve dini ritüellere vurgu yapmasıyla dış politikada Humeyni dönemini hatırlatacaktı.

İran dış politikasındaki değişim kendisini en net şekilde nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik sürdürülen politikada göstermiştir. Bu süreçte Ahmedinejad, ülkesinin nükleer programı ile ilgili milliyetçi ve sert bir politika izleyerek nükleer programı adeta İran'ın ulusal gurur meselesi haline getirmiştir. Ahmedinejad, ülkesinin ulusal gurur ve çıkarlarını korumanın yolunu ise taviz vermemek, dolayısıyla da tehditlere boyun eğmemekten geçtiğini düşünüyordu.²⁰¹ Bu nedenle nükleer krizin çözümüne yönelik müzakerelerde İran Başmüzakereciliği görevine ılımlı kimliğiyle tanınan Ruhani'nin yerine uzlaşmaz kimliğiyle öne çıkacak olan Ali Laricani getirilmiştir.

²⁰¹ Pınar Arıkan, "Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s. 27.

3.3.2. AB ÜÇLÜSÜ'NÜN YENİ ÖNERİ PAKETİ VE İRAN'IN ÖNERİ PAKETİNE CEVABI

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmasıyla krizin iyice derinleşmesinden endişe duyan AB Üçlüsü son bir hamle yaparak Temmuz ayının sonlarına doğru İranlı yetkililerle İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda Paris'te bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde daha önce İran'a sunulan öneri paketi, sivil nükleer teknoloji transferi eklenmiş haliyle yeniden İran'a sunulmuştur.²⁰² Yalnız, sunulan bu paket bu sefer AB Üçlüsü adına değil, AB adına sunulmuştur. Söz konusu öneri paketi daha önce ele alındığı üzere değişen ABD politikası çerçevesinde ABD tarafından da desteklenmiştir. Fakat İran, uranyum zenginleştirme ve dönüşüm faaliyetlerinin daimi olarak durdurulmasını talep eden bu öneri paketini içeriğinin zayıflığı nedeniyle *İran ulusuna hakaret* olarak değerlendirmiş, dolayısıyla da reddetmiştir.²⁰³

3.3.3. DETANT DÖNEMİNİN SONA ERMESİ

3 Ağustos 2005 tarihinde Ahmedinejad'ın İran yönetimini devralmasıyla birlikte İran'ın nükleer krize yönelik değişen politikası kendisini hemen göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda ilk önce, nükleer programları konusunda oldukça hassas olan İran dini lideri Hamaney 9 Ağustos 2005 tarihinde, nükleer silahların üretimini, stoklanmasını ve kullanılmasını yasaklayan bir fetva yayınlamıştır. İranlı diplomatlar bu fetva metnini Viyana'da gerçekleştirilmekte olan IAEA toplantısında IAEA Yönetim Kurulu üyesi ülkelerin temsilcilerine de dağıtmışlardır. Fetvanın ertesi günü ise İran tarafından Paris Anlaşması ile oluşan ikinci detant dönemini bitirecek olan İsfahan Nükleer Tesislerinde uranyum dönüşüm faaliyetlerine yeniden başladığını bildiren açıklama yapılmıştır.²⁰⁴

²⁰² International Atomic Energy Agency, "Communication Dated 8 August 2005 Received from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency", INFCIRC/651, 8 Ağustos 2005.

²⁰³ "Response of the Islamic Republic of Iran to the Framework Agreement proposed by EU3/EU", Disarmament Documentation, The Acronym Institute, <http://www.acronym.org.uk/old/archive/index.htm> (Erişim: 05.03.2017)

²⁰⁴ Bülent Aras, Fatih Özbay, "Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue", *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 4, Winter 2006, s. 138.

İran yönetimi verilen fetvayla nükleer programları konusunda iyi niyetlerini ortaya koyarak gerek AB'nin sunduğu öneri paketinin reddedilmesinin ardından oluşan gergin havayı dağıtmak gerekse uranyum dönüşüm faaliyetlerine başlamalarına yönelik oluşacak uluslararası tepkiyi bir nebze hafifletmek istemişti. Fakat verilen fetva istenilen etkiyi yaratmamıştır. Bunun sonucunda AB Üçlüsü, İran'ın uranyum dönüşüm faaliyetlerine yeniden başlamasını Paris Anlaşması'nın ihlali olarak değerlendirmiştir. Ayrıca AB tarafından İran ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşması görüşmeleri yeniden askıya alınmıştır.²⁰⁵ IAEA da İran'ın bu adıma tepki vermekte gecikmemiş ve 11 Ağustos 2005 tarihinde, İran'dan uranyum dönüşüm tesisindeki üretim ve test faaliyetleri dâhil uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya almasını isteyen bir karar alınmıştır.²⁰⁶ Yalnız, söz konusu kararda önemli olan nokta şuydu ki taleplerin İran tarafından karşılanmadığı takdirde İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderileceğine yönelik herhangi bir hüküm bulunmuyordu.

Kriz üzerinde gergin bir havanın hakim olduğu bu dönemde İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Eylül ayında gerçekleştirilen BM Genel Kurul Toplantısı'nda yaptığı konuşmada ülkesinin nükleer silah elde etme çabası içerisinde olmadığını ve barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerde bulunma haklarından vazgeçmeyeceklerini açıklamıştır.²⁰⁷ Bu açıklama Ahmedinejad yönetiminin kriz karşısında nasıl bir politika izleyeceğini net bir şekilde gösteriyordu. İran'ın bu tutumu üzerine ABD'li yetkililer konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması gerektiğini bir daha belirtmişlerdir. IAEA tarafından da 24 Eylül 2005 tarihinde, İran nükleer programının şeffaf olmasının kaçınılmaz ve ertelenemez olduğuna dair yeni bir karar alınmıştır.²⁰⁸

Taraflar arasında yapılan müzakerelerin nihai bir sonuca ulaşamaması üzerine 3 Ocak 2006 tarihinde İran'ın IAEA vekili Muhammed Saidi devlet televizyonundan yaptığı açıklama ile birkaç gün içerisinde nükleer araştırmalara yeniden

²⁰⁵ Dupont, s. 103.

²⁰⁶ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions: *Resolution adopted on 11 August 2005*", GOV/2005/64, 11 Ağustos 2005.

²⁰⁷ "Iran is Resolved to Pursue Nuclear Program", *CNN*, 18 Eylül 2005.

²⁰⁸ International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", GOV/2005/77, 24 Eylül 2005.

başlayacaklarını duyurmuştur.²⁰⁹ Bu kapsamda İran, IAEA'ya bir mektup göndererek 9 Ocak 2006 tarihinden itibaren Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yeniden başlamak isteğini bildirmiştir.²¹⁰ 10 Ocak 2006 tarihinde ise İran tarafından IAEA denetçilerinin gözetiminde Natanz, Trash ve Farayand Teknik'deki toplamda elli iki mühür sökülerek çalışmalara başlanmıştır.²¹¹ Şunu belirtmek gerekir ki İran'ın nükleer çalışmalara yeniden başlaması IAEA tarafından istenilen uranyum zenginleştirme ve dönüşümüyle ilgili faaliyetlerin askıya alınması taleplerine uyulmaması anlamına gelse de Safeguards Anlaşması'nın ihlali anlamına gelmiyordu.

İran mühürleri sökerek ABD ve AB Üçlüsü'nün kırmızı çizgisini aşmıştı. Bunun üzerine AB Üçlüsü 13 Ocak 2006 tarihinde bir toplantı gerçekleştirmiş ve söz konusu toplantı sonrası yayınladıkları bildiriyle İran'ın bu kararını kendileri ile olan müzakere sürecinin reddi olarak değerlendirdiklerini beyan etmiştir.²¹²

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi gündeme gelmiştir. İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki ise nükleer dosyalarının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi halinde ülkesinin BM gözlemcileriyle gönüllü olarak sürdürdüğü işbirliğinin sona ereceğini açıklamıştır.²¹³

3.3.4. RUSYA'NIN ÖNERİ PAKETİ

Ahmedinejad yönetiminin nükleer programlarına yönelik attığı söz konusu adımlar kuşkusuz konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını savunan ABD'nin elini güçlendirmişti. Örneğin AB Üçlüsü'nün 13 Ocak 2006 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu toplantının ardından İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw, IAEA Yönetim Kurulu toplantısında İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne

²⁰⁹ "Iran to Resume Nuclear Research", *BBC News*, 3 Ocak 2006.

²¹⁰ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General", GOV/2006/15, 27 Şubat 2006.

²¹¹ David Albright, Corey Hinderstein, "Iran's Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant", *ISIS*, 12 January 2006, s. 1.

²¹² International Atomic Energy Agency, "Communication dated 13 January 2006 Received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency", INF/CIRC/662, 18 Ocak 2006.

²¹³ "Iran Threatens to End Co-operation with Watchdog", *Independent*, 13 Ocak 2006.

gönderilmesine yönelik bir kararın yüksek ihtimalle alınacağını söylemiştir.²¹⁴ Fakat İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusunda hâlâ ABD'nin önünde İran ile ciddi derecede ticari ve stratejik ilişkileri olan Rusya ve Çin engeli bulunuyordu. Rusya zaten Buşehr'de hafif su reaktörü inşasına devam ediyor ve bu inşanın IAEA kuralları ve denetimleri altında gerçekleştiğini savunuyordu.

Çıkmaza giren müzakerelerin bu aşamasında, konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmadan çözümü için Rusya devreye girmiş ve İran'a S-300 uzun menzilli hava savunma sisteminin satışını da içeren geniş kapsamlı bir öneri paketi sunmuştur. Bu öneri paketi İran'a, zenginleştirilmiş uranyumun Rusya'da üretilmesini ve nükleer güç santrallerinde kullanmış olduğu yakıtlar için depolama ve tekrar işleme tesisleri sunuyordu.²¹⁵ Söz konusu öneri paketinin kabul edilmesiyle birlikte Rusya kendi topraklarında İran ile ortak bir tesis kurarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunacak ve böylece İran'ın daha fazla nükleer teknoloji elde etmesinin önüne geçilecekti. Rusya'nın sunduğu bu öneri paketi ABD, AB ve Çin tarafından da olumlu karşılanmıştı.²¹⁶ Böylece İran ile Rusya arasında müzakereler başlamıştır. Fakat İran, nükleer teknoloji haklarının sınırlandırılmasından vazgeçmemiş, bu nedenle de söz konusu müzakerelerden krizin çözümüne yönelik herhangi bir olumlu sonuç çıkmamıştır.

3.3.5. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN KRİZE MÜDAHİL OLMASI

Müzakerelerin iyice çıkmaza girdiği bu dönemde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İsrail karşıtı çok sert demeçler veriyordu. Öyle ki Ahmedinejad İsrail'in dünya haritasından silinmesi gerektiğinden bahsediyordu.²¹⁷ İran Cumhurbaşkanı'nın uluslararası tansiyonu yükselten bu demeçleri ve nükleer müzakerelerde İran yönetiminin tavizsiz duruşu AB'nin krize yönelik politikasını değiştirmesine neden olmuştur. Böylece AB krize yönelik sürdürdüğü politikasında değişikliğe giderek *zorlayıcı diplomasi* yöntemine yönelmiştir. Dolayısıyla AB, ABD çizgisine yaklaşmış ve İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne

²¹⁴ Simon Jeffery, "Straw Says UN Referral 'Probable' in Nuclear Row", *The Guardian*, 12 Ocak 2006.

²¹⁵ Aras, Özbay, s. 140.

²¹⁶ "Bush Backs Russian Plan for Iran", *BBC News*, 26 Ocak 2006.

²¹⁷ Nazila Fathi, "Wipe Israel 'Off the Map' Iranian Says", *The New York Times*, 27 Ekim 2005.

gönderilmesine sıcak bakmaya başlamıştır. Ahmedinejad'ın İsrail'e yönelik sert söylemlerine bir tepki de İran'ın nükleer alan dâhil stratejik işbirliği içerisinde olduğu Rusya'dan gelmiş ve Ahmedinejad'ın söylemleri Rusya tarafından kınanmıştır. Öyle ki 12 Ocak 2006 tarihinde, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov da İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinden bahsetmiştir.²¹⁸ Nihayetinde 31 Ocak 2006 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen toplantıda Çin ve Rusya'nın İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine engel olmamaları sağlanmıştır. 4 Şubat 2006 tarihinde ise IAEA Yönetim Kurulu, AB Üçlüsü'nün hazırladığı İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesini içeren taslağı 5 çekimser, 3 ret oyuna karşı 27 oyla kabul etmiştir.²¹⁹

Alınan kararın ardından İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Asefi IAEA kararının yolun sonu olmadığını, işbirliğine ve Rus önerisini müzakereye hazır olduklarını belirterek ortamı yumuşatmaya çalışmışsa da İran yönetimi alınan karara cevap olarak, gönüllü olarak uygulamış olduğu Ek Protokol'ü askıya almıştır.²²⁰

IAEA'nın aldığı karar doğrultusunda ElBaradei, İran'ın nükleer programı hakkındaki raporunu 8 Mart 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne göndermiştir.²²¹ Böylece ElBaradei'in deyimiyle *diplomasinin yeni evresi* başlamıştır. İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesiyle İran ile nükleer müzakereleri artık BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya'dan oluşan P5+1 Grubu gerçekleştirilecekti.

3.3.5.1. Zorlayıcı Diplomasi

Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması ile beraber P5+1 Grubu tarafından İran'a yönelik *zorlayıcı diplomasi* uygulanmaya başlanmıştır. Daha önce ele alındığı üzere AB bu yönteme başta sıcak bakmamış, fakat izlemiş olduğu

²¹⁸ Aras, Özbay, s. 140.

²¹⁹ Ret oyu kullanan ülkeler: Küba, Suriye, Venezuela; çekimser oy kullanan ülkeler: Libya, Endonezya, Cezayir, Güney Afrika ve Belarus (John Ward Anderson and Glenn Kessler, "U.N. Nuclear Agency Reports Iran to Security Council", *Washington Post*, 4 Şubat 2006.

²²⁰ Özbay, s. 195.

²²¹ "Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council", *International Atomic Energy Agency*, 8 Mart 2006. <http://www.iaea.org/newscenter/news/2006/bog080306.html#>> (Erişim: 17.10.2016)

politikanın fazla işe yaramaması üzerine bir süre sonra bu konudaki fikri değişmiştir. Böylece AB, ABD çizgisine yaklaşmıştır. Peki, zorlayıcı diplomasi nedir? ABD'deki bazı çevreler ve İsrail'in istediği gibi İran'a yönelik askeri müdahaleye meşru zemin hazırlayan bir strateji mi?

Genel anlamıyla zorlayıcı diplomasi, bir talebi karşı tarafa kuvvet kullanma tehdidi dâhil geçerli bir yaptırım ile desteklenmiş bir şekilde sunmak ve karşı tarafın bu talebe uymaması durumunda cezalandırılacağına inanmasını sağlamaktır.²²² Buradaki amaç karşı tarafın gerçekleştirmiş olduğu fiili bir ihlali durdurmasını ve/veya geri adım atmasını sağlamaktır. Fakat tanımında geçen *kuvvet kullanma tehdidi* ve *cezalandırma* kelimelerini karşı tarafa direkt askeri müdahalede bulunma olarak anlamamak gerekir. Eğer talep kuvvet kullanma tehdidi ile sunuluyorsa bile burada karşı tarafa sadece, kuvvet kullanımı durumunda uğrayacağı zarar algı düzeyinde gösterilir ve değinildiği gibi karşı tarafın gerçekleştirmiş olduğu fiili bir ihlali durdurması ve/veya geri adım atması sağlanmaya çalışılır. Eğer kuvvet kullanımı algı düzeyinden çıkıp zorunluluk haline geliyorsa kuvvet kullanımının sınırlı olması, yani ölçülü ve ibret verici olması gerekmektedir. Zorlayıcı diplomasi bu niteliğiyle tahripkâr bir topyekûn savaşın yerine diplomatik savaşın yaratacağı yıkıma işaret ederek rakibin girişmiş olduğu eylemin yarattığı tehlikeyi dikkate alarak eyleminden vazgeçmesini sağlamaya çalışır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomaside kuvvet kullanma tehdidinin ikna etkisinden yararlanır.²²³ Kuvvet kullanımında sınırlılık sağlanamayıp taraflar arasında topyekûn bir savaş meydana gelmişse bu zorlayıcı diplomasinin başarısız olduğunu gösterir. Çünkü zorlayıcı diplomasi stratejisi savaşa neden olmak değil, savaşa barışçıl bir alternatif sağlama arayışıdır. Bunun en güzel örneği de zorlayıcı diplomasinin ayırıcı özelliklerinden birinin, saldırgan değil savunmacı anlayışa dayalı olmasıdır. Savunmacı anlayışa dayalı olması ayrıca zorlayıcı diplomasiye meşruiyet de kazandırmaktadır. George de zorlayıcı diplomasinin savunmacı anlayışa dayalı olması nedeniyle kendisi gibi zorlama esasına dayanan *şantaj* (blackmail) ve *caydırma* (deterrence) stratejilerden farkına dikkat çekmektedir.

²²² Alexander I. George, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, United States Institute of Peace Preace, Washington D.C., 1991, s. 4.

²²³ Fuat Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehditine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der., Evren Balta Pakar, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 479.

Zorlayıcı diplomasının kullanımı mantığında üç temel amacı elde etmek vardır. Bunlar:

- 1- Karşı tarafın bir eyleminin durdurulması,
- 2- Karşı tarafın henüz tamamlanan bir eylemden geri döndürülmesi,
- 3- Karşı tarafın düşmanca tutumunu ortadan kaldırmak için karşı tarafın hükümetinde veya siyasi rejiminde değişiklik yapılmasının istenmesi.

Alex I. George zorlayıcı diplomasi stratejilerini dörde ayırmaktadır. Bunlar:²²⁴

- 1- Ültimat²²⁵
- 2- Zımni Ültimat²²⁶
- 3- Dene ve gör²²⁷
- 4- Baskıyı aşamalı olarak arttırma²²⁸

Zorlayıcı diplomasiyi ön plana çıkaran en önemli şey askeri, siyasi, toplumsal ve ekonomik bir felaket getirmemesi, hatta bunun önüne geçmesidir. Fakat bunun için tehdit edenin karşı tarafça kale alınması gerekmektedir. Kale alınması için de tehdit edenin tehdidinin inandırıcılığını sağlayacak *söylem* ve *eylem* tutarlılığı içerisinde olması gerekmektedir. Ayrıca tehdidin inandırıcı olmasını sağlamak için tehdit edenin *tehdidi yerine getirme arzusu*'na da sahip olması gerekmektedir. Zorlayıcı diplomasi uygulanırken *söylem* ve *güç* tutarlılığı da gerekir. Tehdit edenin karşı tarafı gücü ile ters orantılı tehditlerle ikna etmeye çalışması karşı tarafta bir etki yaratmayacağı gibi tehdit eden tarafta yıkıma yol açabilecektir.

Zorlayıcı diplomaside tehdidin genel anlamda üç türü vardır. Bunlar:

²²⁴ George, s. 9.

²²⁵ Ültimatı oluşturan üç bileşen vardır. Bu çerçevede: Karşı tarafa talep sunulur, talebin karşılanması için aciliyet duygusu ve kesin bir zaman sınırı yaratılır ve karşı tarafın talebe karşı çıkması halinde cezai tehditle uğranacak kaybın maliyeti gösterilir.

²²⁶ Ültimatımdan farkı karşı taraftan kesin bir zaman dilimine göre hareket etmesinin talep edilmemesidir.

²²⁷ Talep haricinde ultiyatı oluşturan bileşenleri içermez. Karşı tarafın talepleri yerine getirip getirmediğini görmek için bir süre beklenilir. Eğer karşı taraf talepleri yerine getirmezse inandırıcılığın sağlanması için tehdit daha da artırılır. Karşı tarafa sınırlı bir tehditte bulunulur ve karşı tarafın cevabına göre tehdit seviyesinde yeni bir aşamaya geçilip geçilmeyeceğine karar verilir.

²²⁸ Ültimatımda olduğu gibi talep karşı tarafa açık bir şekilde ifade edilir. Fakat ultiyatımdan farklı olarak herhangi bir zaman dilimi belirtilmez ve talebin karşılanması için bir aciliyet duygusu da yaratılmaz.

- 1- Siyasi veya diplomatik tehdit - Zorlayıcı tehditlerin en hafifidir.
- 2- Ekonomik tehdit - Zorlayıcı etkisi oldukça güçlüdür.
- 3- Güç kullanma tehdidi - En güçlüsü ve en aşırıdır.²²⁹

Alex I. George zorlayıcı diplomasiyi belli durumlarda içi politika yapıcılar tarafından doldurulması gereken boş kutulara benzetmektedir. Alex I. George'e göre, politika yapıcılar burada dört temel değişkene karar vermelidir. Bunlar:

- 1- Karşı taraftan ne talep edileceğine
- 2- Talebin yerine getirilmesi için aciliyet hissi yaratılmasının gerekli olup olmadığına
- 3- Talebin karşı tarafça yerine getirilmemesi durumunda ne tür ceza uygulanacağına
- 4- Taleplerin karşı tarafça kabul edilmesi için sadece tehdit yöntemine mi başvurulacağı yoksa teşviklerin de mi sunulacağına (Havuç ve sopa)²³⁰

Ele alındığı üzere zorlayıcı diplomasi karşı tarafı imha etme üzerine değil ikna etme üzerine kuruludur. Bu bağlamda, zorlayıcı diplomasi askeri strateji olmaktan ziyade diplomatik stratejidir.²³¹ Yani zorlayıcı diplomasi bir savaş stratejisi değil, bir kriz pazarlığıdır.²³² Bu nedenle zorlayıcı diplomasi her ne kadar en uç aşamada *kısmi* bir askeri müdahaleyi içerse de bu İran'a yönelik geniş kapsamlı bir askeri müdahaleyi meşru kılmamaktadır. Bu bağlamda krize yönelik izlenen zorlayıcı diplomasiyle İran'a istenilen bir anlaşma üzerinde uzlaşması konusunda havuç olarak teşvik edici öneri paketleri sunulmuş, İran'ın kabul etmemesi durumunda ise sopa olarak yaptırımlar kullanılmıştır.

²²⁹ Monicha Tocha, "The EU and Iran's Nuclear Programme: Testing the Limits of Coercive Diplomacy", *EU Diplomacy Papers*, 1/2009, s. 5-6.

²³⁰ George, s. 7.

²³¹ Aksu, s. 479.

²³² George, s. 64.

3.3.6. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 29 MART 2006 TARİHLİ BAŞKANLIK AÇIKLAMASI

İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinin ardından 29 Mart 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle bir açıklama yayınlamıştır.²³³ Bu açıklamada IAEA'nın İran'ın nükleer programı ile ilgili yayınlamış olduğu karar ve raporlardan, İran'ın Ar-Ge'yi de içeren uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlaması ve IAEA ile olan işbirliğini askıya almasından kaygı duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca tüm bu faaliyetlerinin durdurulması için İran'a çağrıda bulunulmuştur. Açıklamanın sonunda ise IAEA Başkanı ElBaradei'den İran'ın alınan kararlara uyup uymadığını belirten bir raporu otuz gün içerisinde BM Güvenlik Konseyi'ne sunması istenmiştir.

İran yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'nin bu açıklamasına rağmen nükleer programını askıya almak yerine krizi daha da derinleştirecek bir adım atmıştır. Bu bağlamda 11 Nisan 2006 tarihinde Ahmedinejad %3,5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını açıklayarak İran'ı *nükleer devlet* ilan etmiştir. Ahmedinejad bununla da kalmayıp uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceklerini de sözlerine eklemiştir.²³⁴ Ayrıca Ahmedinejad yaptığı bir başka açıklamada İran'a bir saldırı gerçekleştirilmesi halinde saldırganların ellerinin kesileceğini ifade etmiştir.²³⁵ ABD Başkanı G.W. Bush ise İran'ın nükleer silah geliştirmesini önlemek için askeri müdahale dâhil her türlü seçeneğin masada olduğunu açıklamıştır.²³⁶ Karşılıklı tehdit söylemlerine daha sonra İran dini lideri Hamaney de katılmış ve Ahmedinejad'ın söylemlerine benzer bir şekilde, ABD'nin İran'a saldırması durumunda misliyle karşılık vereceklerini belirtmiştir.²³⁷

ABD ile İran arasında karşılıklı tehdit mesajlarının verildiği bu süreçte, ElBaradei 29 Mart 2006 tarihli Başkanlık açıklamasında kendisinden istenilen raporu 28 Nisan 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.²³⁸ Elbaradei'in

²³³ United Nations Security Council, "Statement by the President of the Security Council", S/PRST/2006/15, 29 Mart 2006.

²³⁴ "Iran Says It Joins 'Countries with Nuclear Technology' ", *CNN*, 12 Nisan 2006.

²³⁵ David Fickling, "Iran 'Will Cut off Hands of Aggressors' ", *The Guardian*, 18 Nisan 2006.

²³⁶ "Bush Keeps Iran Military Option", *BBC News*, 18 Nisan 2006.

²³⁷ "Pekin'den İran Uyarısı", *BBC Turkish*, 26 Nisan 2006.

²³⁸ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General", GOV/2006/27, 28 Nisan 2006.

sunduğu bu raporda İnan tarafından ajansa deklare edilen tüm materyallerin incelendiği ve IAEA'ya önceden bildirilen bazı ufak materyaller hariç İnan'da deklare edilmeyen nükleer materyallere rastlanılmadığı belirtilmiştir. Ancak yine söz konusu raporda üç yıldan fazladır devam eden IAEA'nın çabalarına rağmen İnan'ın nükleer programına ilişkin boşlukların olduğu ve bunun hâlâ devam ettiği, bunların giderilmesi için İnan'ın daha fazla şeffaflık ve işbirliği içinde olması gerektiği de vurgulanmıştır.

3.3.7. P5+1 GRUBU'NUN YENİ ÖNERİ PAKETİ

İnan'ın nükleer dosyası her ne kadar BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilse de AB, İnan'a yönelik direkt yaptırım kararları alınarak ilişkilerin iyice çıkmaza girmesini istemiyordu. Bu nedenle yaptırım kararlarına başvurmadan çözüm arayışlarına devam etmiş ve İnan'a sunulması için yeni bir öneri paketi hazırlamıştır. Bu paket ABD, Rusya ve Çin tarafından da desteklenmiştir. Söz konusu öneri paketi 6 Haziran 2006 tarihinde Solana tarafından P5+1 Grubu adına İnan'a sunulmuştur. Öneri paketi ana hatlarıyla şu şekildeydi:

Uluslararası Toplum Tarafından Atılacak Adımlar:

- 1- İnan'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olma hakkı tanınacak.
- 2- İnan'ın nükleer dosyası BM Güvenlik Konseyi'nde askıya alınacak ve müzakereler yeniden başlayacak.
- 3- IAEA hükümlerine ve NPT'ye uygun olarak İnan'da uluslararası ortak projeler vasıtasıyla yeni hafif su reaktörlerinin inşası aktif olarak desteklenecek.

İnan Tarafından Atılacak Adımlar:

- 1- Geri kalan sorunların ve uluslararası toplumun endişelerini gidermek için IAEA ile tam işbirliği sağlanacak.
- 2- Uranyum zenginleştirme ve geri dönüşümle ilgili tüm faaliyetler askıya alınacak ve bu müzakereler boyunca sürdürülecek.

3- IAEA'nın geniş çaplı denetimleri için Ek Protokol yeniden uygulamaya konulacak.²³⁹

İran'ın sunulan öneri paketini kabul etmesi için birkaç haftası olduğu ve önerinin reddedilmesi halinde BM Güvenlik Konseyi'nde yaptırımlar dâhil daha etkili tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Fakat İran'a göre, P5+1 Grubu tarafından sunulan öneri paketi belirsizliklerle doluydu ve öneri paketine cevap verilmesi için belirlenen süre yeterli değildi.²⁴⁰

İran'a söz konusu öneri paketinin sunulduğu gün ABD Dışişleri Bakanı Rice ve ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden William Joseph Burns tarafından gerçekleştirilen basın toplantısında İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması ve daha fazla davetsiz uluslararası denetçilere izin vermesi karşılığında direkt olarak ikili görüşmelerin başlatılması teklifinde de bulunulmuştur. Bu teklif ABD'nin daha önce özellikle nükleer konuda İran ile resmi olarak ikili görüşmelerde bulunmama kararından vazgeçtiği anlamına geliyordu. Bu gerek krizin seyri bakımından gerekse İran-ABD ilişkileri bakımından oldukça önemli bir gelişmeydi.

İran Dışişleri Bakanı Muttaki, ABD yönetimin teklifine verdiği cevapta ABD ile görüşmeye hazır olduklarını, ama ön koşul olan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayacaklarını belirtmiştir.²⁴¹

3.3.8. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1696 SAYILI KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ

İran, BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 2006 tarihli açıklamasında kendisinden istenilen talepleri yerine getirmediği gibi P5+1 Grubu'nun sunduğu öneri paketine de istenilen sürede yazılı cevap vermemiştir. Bunun üzerine Rusya ve Çin'in de ikna edilmesiyle 31 Temmuz 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, taslağı

²³⁹ "Elements of a Proposal to Iran as Approved on 1 June 2006 at the Meeting in Vienna of China, France, Germany, the Russian Federation, the United Kingdom, the United States of America and the European Union", S202/06.

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/reports/90569.pdf (Erişim: 22.10.2016)

²⁴⁰ Dupont, s. 104.

²⁴¹ "Iran Cautious over US Talks Offer", *BBC News*, 1 Haziran 2006.

AB Üçlüsü tarafından hazırlan uyarı niteliğindeki 1696 sayılı kararı 1'e karşı (Katar) 14 oy ile kabul etmiştir.²⁴²

Kararda İran'dan Ar-Ge dâhil uranyum zenginleştirme ve geri dönüşümle ilgili tüm faaliyetlerini askıya alması istenmiş ve İran'a bu konuda 31 Ağustos 2006 tarihine kadar süre verilmiştir. Ayrıca tüm devletlerden İran'ın uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm ile ilgili faaliyetlerine ve balistik füze programlarına katkıda bulunabilecek teknoloji ve materyallerin transferine karşı ulusal ve uluslararası hukuka uygun olarak ihtiyatlı olunması ve bu transferlerin engellenmesi istenmiştir. ElBaradei'den ise 31 Ağustos 2006 tarihine kadar bahsi geçen faaliyetlerin İran tarafından durdurulup durdurulmadığına dair bir rapor istenmiştir. Söz konusu raporda İran'ın faaliyetlerini durdurmadığının belirtilmesi halinde ek tedbirler alınacağı vurgulanmıştır. Yani İran yaptırım ile tehdit edilmiştir. Kararda ayrıca P5+1 Grubu'nun İran'a sunduğu öneri paketinin desteklendiği de belirtilmiştir.

Alınan bu kararın iki önemli özelliği vardır. Bu özelliklerden ilki; BM Güvenlik Konseyi'nin İran'ın nükleer programı ile ilgili almış olduğu ilk resmi bağlayıcı karar olmasıdır. Fakat karar her ne kadar bağlayıcı olsa da İran'a yönelik direkt olarak bir yaptırım öngörmüyor, ancak olası yaptırımlara işaret ediyordu. İkinci özelliği ise İran'a karşı uygulanan zorlayıcı diplomasinin ilk önemli adımı olmasıdır.

Aslında ABD derhal BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a yönelik yaptırım kararlarının alınmasını istiyordu, ama BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleri daha ileri adımlar atmakta gönülsüz davranmışlardır. AB Üçlüsü, pozisyonunu netleştirmesi için İran'a iki haftalık bir süre tanıırken; İran'ın en önemli partnerlerinden olan Rusya ve Çin ise müzakerelerin devam etmesini savunmuştur.²⁴³

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu karara cevap olarak İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad güç ve tehdit diline boyun eğmeyeceklerini, yakıt üretmek için nükleer teknoloji kullanılmasının hakları olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁴

²⁴² Kararın tam metni için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1696 (2006): Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at Its 5500th Meeting, on 31 July 2006", S/RES/1696 (2006), 31 Temmuz 2006.

²⁴³ Dupont, s. 104.

²⁴⁴ "Iran Defiant on Nuclear Deadline", *BBC News*, 1 Ağustos 2006.

İran'ın BM Temsilcisi Muhammed Cavad Zarif ise ülkesinin nükleer programının uluslararası barışa ve güvenliğe bir tehdit oluşturmadığını dile getirerek BM Güvenlik Konseyi'nin bu hamlesini reddetmiştir.²⁴⁵ İran Başmüzakerecisi Laricani de karara tepki göstermiş ve alınan kararı *hukuk dışı* olarak nitelemiştir.²⁴⁶

3.3.9. P5+1 GRUBU'NUN 1 HAZİRAN 2006 TARİHLİ ÖNERİ PAKETİNE İRAN'IN CEVABI

İran, 5+1 Grubu'nun 1 Haziran 2006 tarihli öneri paketine yazılı cevabını 22 Ağustos 2006 tarihinde 21 sayfalık bir mektupla vermiştir.²⁴⁷ Mektupta önerinin çok muğlak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yine söz konusu mektupta müzakerelere hemen başlanılabileceği, ama müzakerelerin başlaması için nükleer programlarının askıya alınması ön koşulunun kabul edilmeyeceği de belirtilmiştir. İran'ın bu cevabı her ne kadar Rusya ve Çin tarafından olumlu karşılanırsa da P5+1 Grubu'nun diğer üyeleri tarafından yetersiz bulunmuştur.

İran bu süreçte, BM Güvenlik Konseyi tarafından kendisinden istenilen uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almak yerine bu alandaki faaliyetlerini arttırmış ve kapasitesini daha da geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad 26 Ağustos 2006 tarihinde Arak Ağır Su Nükleer Santralini açılışını yapmıştır.²⁴⁸ İran'ın nükleer programından kolay kolay vazgeçmeyeceğinin bir işareti olan bu adım İran'a yönelik uluslararası baskıların daha da artmasına neden olmuştur.

²⁴⁵ "Iran Defiant on Nuclear Deadline", *BBC News*, 1 Ağustos 2006.

²⁴⁶ Michael Slackman, "Iran Says It Will Ignore U.N. Deadline on Uranium Program", *The New York Times*, 7 Ağustos 2006.

²⁴⁷ İran'ın cevabı için bkz. "Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006". <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf> (Erişim: 25.10.2016)

²⁴⁸ "Iran Nuclear Project Forges Ahead", *BBC News*, 26 Ağustos 2006.

3.3.10. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1737 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ

IAEA Başkanı ElBaradei 1696 sayılı kararda kendisinden istenilen raporu 31 Ağustos 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.²⁴⁹ Sunulan söz konusu raporda İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararına uymadığı belirtilmiştir. İran ayrıca kendisine verilen süreye uymadığı gibi, ele alındığı üzere bir de Arak'ta ağır su üretimine dair nükleer tesis açmıştı. İran'ın bu tutumu AB Üçlüsü'nün İran'a yönelik yaptırım kararı almak isteyen ABD tarafına geçmesini sağlamıştır. ABD tarafına geçen AB üçlüsü, BM Güvenlik Konseyi'ne İran'a yönelik yaptırım öngören bir taslak karar sunmuştur. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nde, İran'a yönelik yaptırım kararlarının alınması önünde Rusya ve Çin engeli hâlâ devam ediyordu. Bu nedenle Rusya ve Çin onayının alınması için söz konusu taslak kararda defalarca değişikliğe gidilmiştir.²⁵⁰ Nihayetinde taslak kararın içeriğinin yumuşatılmasıyla Rusya ve Çin onayının alınması sağlanmıştır. Taslak karar üzerinde bir uzlaşmaya varılması sonucunda 23 Aralık 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle 1737 sayılı yaptırım kararı alınmıştır.²⁵¹ Bu karar ile BM Güvenlik Konseyi ilk kez İran'a yönelik yaptırım uygulama yoluna gitmiştir. Böylece P5+1 Grubu tarafından İran'a yönelik uygulanan zorlayıcı diplomaside ilk sopa kullanılmıştır.

Kararda İran'dan gecikmeksizin Ar-Ge dâhil bütün nükleer faaliyetlerini askıya alması ve yine gecikmeksizin nükleer programının barışçıl olduğu konusunda güven artırıcı adımları atması istenmiştir. Yine bu kararlar uranyum zenginleştirme, geri dönüşüm, ağır su reaktörü faaliyetleri ve nükleer silah sisteminin geliştirilmesi ile ilgili malzemelerin, teknolojinin İran'a direkt veya dolaylı olarak satışı, transferi ve finansmanı yasaklanmıştır. Ayrıca tüm devletlerden kendi toprakları üzerinde İran'ın nükleer programı ile ilgili olduğu belirtilen ve kararın ekinde sunulan (kara liste) kişi ve kurumlara ait fonların, finansal ve ekonomik kaynakların dondurulması ve seyahatlerinin kısıtlanması istenmiştir. Kararda taleplerin yerine getirilmesi için İran'a altmış günlük bir süre verilmiştir. IAEA Başkanı ElBaradei'den ise İran'ın

²⁴⁹ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General", GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006.

²⁵⁰ Örneğin, yaptırımlara Rusya'nın inşasını sürdürdüğü Buşehr hafif su reaktörü dahil edilmemiştir.

²⁵¹ Kararın tam metni için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1737 (2006): Adopted by the Security Council at Its 5612th Meeting, on 23 December 2006", S/RES/1737 (2006), 27 Aralık 2006.

verilen süre içerisinde BM Güvenlik Konseyi kararına uyup uymadığına dair BM Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sunması istenmiştir.

İran yönetimi alınan bu karara tepki vermekte gecikmemiştir. Kararın ertesi günü İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yaptığı açıklamada alınan kararı reddederek bu kararın *bir kâğıt parçası* olduğunu, Batı'nın İran ile ilişkileri düzeltme şansını kaçırdığını ve kabul edilsin ya da edilmesin İran'ın bir *nükleer devlet* olduğunu belirtmiştir.²⁵² Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Muhammed Ali Hüseyini ise BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı yaptırım kararına en iyi cevabın barışçıl nükleer faaliyetlere devam edilmesi olacağını söylemiştir.²⁵³ Ayrıca bu açıklamalarda Natanz'daki tesislerde 3000 santrifüj ünitesinin kurulacağı da belirtilmiştir.

3.3.11. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1747 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ

İran'a verilen altmış günlük sürenin dolmasının ardından IAEA Başkanı ElBaradei kendisinden 1737 sayılı kararda istenilen raporu 22 Şubat 2007 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.²⁵⁴ Bu raporda İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararına uymak yerine uranyum zenginleştirme faaliyetlerini daha da ilerlettiği ve maksimum %4,2 oranında uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştığı belirtilmiştir. Ancak İran'ın nükleer silah ürettiğine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı, NPT Safeguards Anlaşması uyarınca deklare edilmiş tesislere girilmesine izin verildiği ve bu tesislerin yanı sıra içerideki materyallerle ilgili bilgi sağlandığı da belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu raporda İran'ın şüphelerden arınması için şeffaflık ve işbirliği politikası uygulaması gerektiği de vurgulanmıştır.

Her ne kadar P5+1 Grubu, İran'ı nükleer faaliyetlerini askıya almaya çağırsa da İran'ın bu konudaki tutumu çok netti. Şubat ayında P5+1 Grubu ülkelerinin İran'a yönelik yaptırımları görüşmesinden bir gün önce 25 Şubat 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, ülkesinin nükleer programını *frensiz ve geri vitessiz*

²⁵² "Ahmadinejad Rejects UN Sanctions", *BBC News*, 24 Aralık 2006.

²⁵³ "Ahmadinejad Rejects UN Sanctions", *BBC News*, 24 Aralık 2006.

²⁵⁴ Rapor için bkz. IAEA Board of Governors, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General", GOV/2007/8, 22 Şubat 2007.

*bir tren'e benzetmiştir.*²⁵⁵ Yine alınacak olan karardan önce Ahmedinejad, Dışişleri Bakanı Muttaki ve Başmüzakereci Laricani ayrı ayrı verdikleri demeçlerde uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınması ön koşulu olmadığı takdirde müzakerelere hazır olduklarını dile getirmişlerdir.²⁵⁶ İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Manuçehr Muhammedi ise kendilerini savaş²⁵⁷ dâhil her türlü duruma hazırladıklarını ifade etmiştir.²⁵⁸

AB, İran'ın tutumuna cevap olarak 27 Şubat 2007 tarihinde İran'a yönelik ek yaptırım kararı almıştır. Alınan bu karar ile İran'ın nükleer faaliyetlerine katkı sağlayan satış, teknik yardım, eğitim ve yatırımlar yasaklanmış, İranlı şirket ve uzmanlara mali ve seyahat kısıtlaması getirilmiştir.²⁵⁹

İran'ın nükleer programından ve krize yönelik politikasından ödün vermeyişi ve devamında gelen ElBaradei'in raporu sonrası BM Güvenlik Konseyi 24 Mart 2007 tarihinde oybirliğiyle İran'a yönelik 1747 sayılı ikinci yaptırım kararını almıştır.²⁶⁰ Bu karar ile 1737 sayılı yaptırım kararının kapsadığı alana silah alım ve satımı da eklenmiştir. Yine 1737 sayılı kararda yer verilen İran'ın nükleer ve balistik füze programları ile ilgili kişi ve kuruluşların sayısı arttırılmış ve söz konusu kişilerin seyahatlerine kısıtlama getirilmiştir. Ayrıca tüm devletlerden ve uluslararası finansal kuruluşlardan insani ve kalkınmaya yönelik amaçlar dışında İran'a mali yardımda bulunmak ve imtiyazlı kredi vermek gibi yeni taahhütlerden sakınmaları istenmiştir. IAEA Başkanı ElBaradei'den ise İran'ın, BM Güvenlik Konseyi taleplerine uyup uymadığına dair altmış gün içerisinde BM Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sunması istenmiştir. Kararda ayrıca krizin çözümü konusunda İran ile müzakerelere devam edilmesinin ve Haziran 2006 tarihli önerinin desteklendiği de belirtilmiştir.

Alınan 1747 sayılı yaptırım kararının ardından İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, ülkesinin uranyum zenginleştirmesinin meşru bir mesele olduğunu ve

²⁵⁵ "Iran Defiant on Nuclear Programme", *BBC News*, 25 Şubat 2007.

²⁵⁶ The Nuclear Threat Initiative, "Iran Nuclear Chronology".

²⁵⁷ Daha önce ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, İran'ın Batı'ya meydan okumaya devam etmesi halinde güç kullanımının bir seçenek olabileceği konusunda uyarıyı yenilemişti.

²⁵⁸ "Iran Defiant On Nuclear Programme", *BBC News*, 25 Şubat 2007.

²⁵⁹ Official Journal of the European Union, "Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007 Concerning Restrictive Measures against Iran", 28.02.2007.

²⁶⁰ Karar metninin tamamı için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1747 (2007): Adopted by the Security Council at Its 5647th Meeting on 24 March 2007", S/RES/1747 (2007), 24 Mart 2007.

nükleer programlarının yalnızca enerji üretimini amaçladığını dile getirmiştir.²⁶¹ Hükümet Sözcüsü Gulam Hüseyin Elham ise yaptırımlara cevap olarak IAEA ile işbirliğinin kısıtlanacağını söylemiştir.²⁶² Ahmedinejad daha sonra konu ile ilgili yaptığı bir başka açıklamada Batı'nın İran'ın uranyum üretimine karşı baskılarına son vermediği takdirde IAEA ile işbirliğini yeniden gözden geçireceklerini, İran halkının haklarını savunacağını ve bu yolun *dönülemez* olduğunu belirtmiştir.²⁶³ İran'ın Başmüzakerecisi Laricani de Ahmedinejad'ın söylemine paralel olarak, uluslararası baskıların devam etmesi halinde NPT'den çekileceklerini belirtmiştir.²⁶⁴

Alınan karara en önemli cevap Ahmedinejad'ın 9 Nisan 2007 tarihli açıklamasıyla gelmiştir.²⁶⁵ Söz konusu açıklamada Ahmedinejad sanayi ölçeğinde uranyum zenginleştirmede başarılı olduklarını ilan etmiş ve İran'ın da artık nükleer kulüpte yer aldığını iddia etmiştir.²⁶⁶ Bu gelişme İran'ın nükleer programından kolay kolay geri adım atmayacağı anlamına geliyordu. Ayrıca Ahmedinejad'ın açıklamasındaki bir diğer önemli şey şuydu ki *sanayi ölçeğinde üretim* ifadesi İran'ın nükleer yakıt üretebilmesi anlamına geliyordu. Nükleer yakıt ise sivil enerji üretiminde kullanıldığı gibi nükleer silah üretiminde de kullanılabilirdi. Bu da İran'ın ileriki dönemlerde gerçekleştirilecek müzakerelerde kazanım elde etmesinde yahut da nükleer silah elde etme yoluna gitmesi halinde bu hedefe ulaşmasında elinde çok önemli bir koz buldurması anlamına geliyordu.

3.3.12. İRAN LEHİNE YAŞANAN GELİŞMELER: NIE VE IAEA RAPORLARIN YAYINLANMASI

Krizin iyice çıkmaza girdiği bu dönemde bölgede etkin ve yapıcı rol oynamak isteyen Türkiye'nin çabalarıyla 25 Nisan 2007 tarihinde İran Başmüzakerecisi Laricani ile AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana arasında görüşmeler yeniden başlamıştır. Bu arada BM Güvenlik Konseyi tarafından

²⁶¹ Thom Shanker, William J. Broad, "Iran Limit Cooperation with Nuclear Inspectors", *The New York Times*, 26 Mart 2007.

²⁶² Thom Shanker, William J. Broad, "Iran Limit Cooperation with Nuclear Inspectors", *The New York Times*, 26 Mart 2007.

²⁶³ Nazila Fathi, "Iran Says It Can Enrich Uranium on a Large Scale", *The New York Times*, 10 Nisan 2007.

²⁶⁴ "İran Nükleer Kulüpte", *BBC Turkish*, 9 Nisan 2007.

²⁶⁵ 9 Nisan, İran Nükleer Teknoloji Günü ilan edilmiştir.

²⁶⁶ "İran Nükleer Kulüpte", *BBC Turkish*, 9 Nisan 2007.

İran'a verilen sürenin dolmasıyla birlikte 23 Mayıs 2007 tarihinde ElBaradei de kendisinden istenilen raporu BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. ElBaradei'nin sunduğu söz konusu raporda İran'ın bahsi geçen faaliyetleri askıya almadığı ve bu konuda daha da ilerleme katettiği belirtilmiştir.²⁶⁷

İran yönetimi her ne kadar tavizsiz bir tutum içerisinde gözüke de diplomatik çözüm arayışı içerisinde olmaya devam ediyordu. Bu kapsamda Laricani ve ElBaradei arasında görüşmeler de devam ediyordu. Üstelik bu görüşmeler sonucunda İran ile IAEA arasında işbirliği artırılmıştı. Fakat süreçten memnun olmayan ABD yönetimi, İran'ın nükleer programına yönelik iddialarını dile getirmeye devam ediyor ve İran'ın uranyum zenginleştirme ve dönüşüm ile ilgili faaliyetlerinin bir an önce durdurulmasına yönelik kararlı açıklamalarda bulunuyordu. Bu süreçte, ABD siyasi karar alma mekanizmasında etkili olan ve on altı istihbarat kurumunun imzasıyla çıkan *National Intelligence Estimate* (NIE - Ulusal İstihbarat Tahminleri) ise ABD Başkanı G.W. Bush'un iddialarına zıt yönde ve oldukça ses getiren *İran: Nükleer Hedefler ve İmkânlar* başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Söz konusu raporda özetle şunlar belirtilmiştir:

-Çok büyük bir olasılıkla İran askeri kurumlarının nükleer silah geliştirmek için 2003 yılının sonbaharına kadar İran yönetiminin yönlendirmesi altında çalıştığı,

-Uluslararası baskı sonucunda İran'ın siyasi, ekonomik ve askeri maliyetlere bakılmaksızın nükleer silahlara ulaşmak yerine, fayda-maliyet hesabı yaparak 2003 yılının sonbaharında nükleer silah programını durdurduğu, bu nedenle de yoğunlaştırılmış uluslararası tehdit ve fırsatlar (güvenlik, prestij ve bölgesel nüfuz konuları) kombinasyonu ile İran'ın nükleer silah programı konusunda ikna edilebileceği,

-İran'ın 2006 yılının Ocak ayı itibariyle yeniden uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başladığı halde bu raporun yayınlandığı tarihe kadar nükleer silah programına yeniden başlamadığı,

²⁶⁷ Raporun özet metni için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General", GOV2007/22, 23 Mayıs 2007.

-İran'ın yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum kapasitesine 2010-2015 yılları arasında sahip olabileceği; nükleer silah üretimi için gerekli olan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kapasitesine ise en erken 2009 yılının sonunda sahip olabileceği, ama bunun da çok düşük bir ihtimal olduğu,

-İran'ın nükleer silah üretmek için yeterli plütonyum üretme veya yeniden işleme teknik kapasitesine 2015 yılından önce sahip olamayacağı, ama İran'ın nükleer silah üretmeye karar vermesi halinde bilimsel, teknik ve endüstriyel kapasiteye sahip olduğu için nükleer silah üretme sürecini başlatabileceği,

-İran yönetiminde kilit ulusal güvenlik ve dış politika hedefleriyle nükleer silahlar arasında bağlantı kuracak liderlerin olabileceği ve İran'ı nükleer silah üretme konusunda uzak tutmak için İran'ın nükleer silah üretme meselesini terk etme kararının ancak İran'ın siyasi kararı ile olabileceği,

-Mevcut durumda İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olup olmadığı bilinmediği ve İran'ın nükleer silah üretme seçeneğini küçük bir ihtimal de olsa rafta tutacağını düşünülüyor.²⁶⁸

Söz konusu rapor G.W. Bush tarafından İran'ın nükleer programı konusunda bir *uyarı sinyali* olarak değerlendirilmiş ve G.W Bush bu raporun İran'a karşı diplomatik baskıyı azaltma nedeni olmayacağı, hatta İran'a karşı *değerli bir cephaneye* olacağını söylemiştir.²⁶⁹ Ancak G.W. Bush'un bu değerlendirmesinin aksine, Ahmedinejad söz konusu raporu *İran ulusunun dünya güçlerine karşı bir zaferi* olarak değerlendirmiştir.²⁷⁰

İran lehine gerçekleşen bir diğer gelişme ise yeni IAEA raporlarının açıklanmasıydı. 15 Kasım 2007 tarihinde açıklanan raporda İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini askıya almadığı belirtilse de İran'ın deklare ettiği nükleer materyaller konusunda bir sapma olmadığının (askeri amaçlı), yöneltilen sorulara zamanında cevap verildiğinin, yani

²⁶⁸ Office of the Director of National Intelligence, "Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", *National Intelligence Estimate*, Kasım 2007.

²⁶⁹ "President Bush: Iran Still a Danger", *MPR News*, 4 Aralık 2007.

²⁷⁰ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, Routledge Taylor&Francis Group, New York, 2014, s. 58.

İran'ın IAEA ile işbirliği içerisinde olduğunun altı çizilmiştir.²⁷¹ 28 Şubat 2008 tarihinde IAEA tarafından İran'ın nükleer programı ile ilgili yeni bir rapor yayınlanmıştır.²⁷² Söz konusu raporda İran'ın belirlenen çalışma planı bağlamında iddia edilen çalışmalar hariç sorulara yanıt verdiği, ajansın taleplerine cevap olarak iddia edilen şüpheli çalışmalarla ilişkili kişilere direkt olarak erişilemeyeceği, Ajans'ın sorularına bu kişilerin cevaplarının yazılı olarak sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca daha önceki raporda olduğu gibi İran'ın, BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini askıya almadığı da belirtilmiştir. Özetle söz konusu IAEA raporlarında tam olarak olmasa da İran'ın IAEA işbirliği içerisinde olduğu ve bu işbirliği çerçevesinde nükleer silah üretimine dair bir bulgu bulunmadığı belirtiliyordu.

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı zaten bilinen bir gerçektir, ama söz konusu raporlarda İran'ın her ne kadar tam olarak olmasa da IAEA ile işbirliği içerisinde olduğunun ve elde edilen verilerle mevcut durumda nükleer faaliyetlerinin askeri amaca yönelik olmadığını belirtilmesi hem İran'ın hem de İran'a daha fazla yaptırım uygulanmasına sıcak bakmayan Rusya ve Çin'in elini kısmen güçlendirmiştir.

3.3.13. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1803 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ

NIE ve IAEA raporlarındaki İran'ın gizli bir çalışma içerisinde olduğuna dair bulgulara rastlanılmadığına yönelik açıklamalar İran'a daha fazla yaptırım uygulamak isteyen ABD, İngiltere ve Fransa'yı tatmin etmemiştir. Bu devletlerin İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararı alınması için en önemli dayanakları ise İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymayarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesiydi. Bu kapsamda 3 Mart 2008 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde, taslağı İngiltere ve Fransa tarafından hazırlanan 1803 sayılı yeni bir yaptırım kararı

²⁷¹ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*", GOV/2007/58, 15 Kasım 2007.

²⁷² Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*", GOV/2008/4, 22 Şubat 2008.

kabul edilmiştir.²⁷³ Endonezya'nın çekimsiz kaldığı ve 14 lehte oy ile kabul edilen bu karar her ne kadar İran üzerindeki yaptırımları biraz daha ağırlaştırmış olsa da İran'a yönelik çok sert bir yaptırım öngörmüyordu. Bu da yine Rusya ve Çin'in İran'a yönelik etkili yaptırımlar öngören kararların karşısında yer almasından kaynaklanıyordu.

Kararda tüm devletlerden kendi toprakları üzerinde direkt veya dolaylı olarak vatandaşları, bayraklarını taşıyan uçak ya da gemiler aracılığıyla İran'ın kullanımına veya yararına neden olacak şekilde nükleer malzeme satışı ve ikmal yapılmasına için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Yine tüm devletlerden İran'a girmesi yasaklanmış yük taşıdıkları konusunda makul şüphe olması durumunda havaalanlarında ve limanlarında deniz hukuku ve uluslararası sivil havacılık kurallarına uygun olarak İran Hava Kargosu ve İran Deniz Yolları'na ait olan veya bunlar tarafından işletilen uçak ve gemilerdeki kargoların denetlenmesi istenmiştir. Ayrıca 1737, 1747 sayılı kararlarda yer alan kara listedeki kişi sayısı genişletilmiş ve bu kişilerin ülkeye girişlerinin ve ülkeden transit geçişlerinin engellenmesi, bunların sahip oldukları fon, ekonomik kaynak ve finansal varlıkların dondurulması ve bu kişilere finansal varlık sağlanmasının engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. ElBaradei'den ise İran'ın alınan kararlar uyarınca uranyum zenginleştirme ve geri dönüşümle ilgili tüm faaliyetlerini askıya alıp almadığına yönelik doksan gün içerisinde bir rapor sunması istenmiştir. ElBaradei tarafından hazırlanacak olan söz konusu raporda İran'ın alınan kararlara uymadığı belirtilmesi halinde yeni bir yaptırım kararı alınacağı da altı çizilmiştir.

Bu karar da İran tarafından tepkiyle karşılanmış, *yasadışı ve tamamen siyasi* bir karar olarak nitelendirilmiştir. İran'ın BM Büyükelçisi Muhammed Khazee de alınan karara tepki göstermiş ve barışçıl nükleer programlarına yönelik alınmış *kanunsuz eylem*'e İran'ın boyun eğmeyeceğini söylemiştir.²⁷⁴

²⁷³ Karar metninin tamamı için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1803 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5848th Meeting, on 3 March 2008", S/RES/1803 (2008), 3 Mart 2008.

²⁷⁴ Nuclear Threat Initiative, "Iran Nuclear Chronology".

3.3.14. P5+1 GRUBU'NUN YENİ ÖNERİ PAKETİ

İran yönetimi her ne kadar BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlara sert cevaplar verse de sorunun çözümü için yeni müzakerelere kapısını kapatmıyordu. Zaten ele alındığı üzere tam bir işbirliği içerisinde olmasa da IAEA ile işbirliğini sürdürmeye devam ediyor ve raporlar da İran'ın bu adımlarını gösteriyordu. Bu süreçte P5+1 Grubu krizin çözümü için İran'a 2006 yılında sunulan öneri paketine benzeyen ama daha kapsamlı yeni bir öneri paketi sunmuştur. Söz konusu öneri paketi İran'ın nükleer programını askıya alması karşılığında 'nükleer enerji', 'siyasi, ekonomik', 'enerji ortaklığı', 'sivil havacılık' ve son olarak da 'ekonomik, sosyal ve insani kalkınma/insani meseleler' konusunda işbirliğini öngörüyordu.²⁷⁵ Ayrıca İran'ın ve ABD'nin kırmızı çizgisi olan *ön koşul* şartını aşmak için *freeze to freeze* modeli öneriliyordu. Bu modele göre altı haftalık bir süre için İran zenginleştirme programını daha fazla ilerletmeyecek ve bu süreçte P5+1 ülkeleri de İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararı almayacaktı.²⁷⁶

Öneri paketini *oldukça cömert* olarak niteleyen Solana, söz konusu öneri paketini içeren mektubu²⁷⁷ sunmak üzere 13-14 Haziran 2008 tarihlerinde İran'a iki günlük ziyarette bulunmuştur.²⁷⁸ Solana bu ziyaret sırasında ayrıca İran Dışişleri Bakanı Muttaki'nin yanı sıra İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'nin yeni Genel Sekreteri ve İran'ın yeni Nükleer Başmüzakerecisi Sait Celili ile görüşmelerde de bulunmuştur.

3.3.15. CENEVRE TOPLANTISI

Taraflar Temmuz ayında Cenevre'de krizin çözümü için görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde İran'a nükleer programını askıya alması ve Haziran ayında sunulan öneri paketine cevap vermesi için iki haftalık süre

²⁷⁵ Kaussler, s. 66-67.

²⁷⁶ "History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue", *Arms Control Association*, January 2014. https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals (Erişim: 27.08.2016)

²⁷⁷ Mektubun ve öneri paketinin tamamı için bkz. International Atomic Energy Agency, "Communication Dated 25 June 2008 Received from the Resident Representative of the United Kingdom to the Agency Concerning a Letter and Offer of 12 June 2008 Delivered to the Islamic Republic of Iran", INFCIRC/730, 1 Temmuz 2008.

²⁷⁸ "Iran Nuclear Crisis: Status and Option", *Center for Security Studies (CSS)*, Vol: 3, No: 43, November 2008, s. 2.

tanınmıştır. Fakat İran *askıya alma* talebi nedeniyle söz konusu öneri paketini kabul etmemiştir.

Cenevre’de gerçekleştirilen görüşmelerde krizin çözümü için her ne kadar o anki süreç için somut bir sonuç çıkmasa da gelecek dönemde krizin çözümüne yönelik ve İran lehine çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. ABD yönetimi İran ile masaya oturmak için daha önce ön koşul olarak sunduğu İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması konusundaki politikasından vazgeçerek Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Burns’ü Cenevre’de gerçekleştirilen toplantıya göndermiştir.²⁷⁹ Bu karar ile ABD yönetimi ile İran arasında diplomatik müzakerelerde bulunulmasının önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştır. Aslında ABD’nin bu hamlesi krizin diplomasi yoluyla çözümünü tıkayan taraf olarak gözükmek istememesinin yanı sıra daha etkili yaptırım kararlarının alınması ve belki de sık sık dünya gündemine gelen olası bir askeri müdahaleye meşru bir zemin bulma arayışı olarak da okunulabilmektedir. Fakat ABD’nin söz konusu hamlesi ile daha somut iki sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; krizin çözülememesinde önemli etkenlerden biri olan, ABD’nin İran ile masaya oturmak için şart koştuğu İran’ın nükleer programının askıya alınması ön koşulunun aşılmış olmasıydı. İkincisi ise ABD ve İran arasında İslam Devrimi’nden bu yana en önemli diplomatik temas olmasıydı. Değinildiği üzere ABD bu politika değişikliğini her ne kadar başka bir düşünce çerçevesinde gerçekleştirmiş olsa da bu kuşkusuz İran adına çok önemli bir kazanımdı.

3.3.16. BM GÜVENLİK KONSEYİ’NİN 1835 SAYILI KARARI VE İRAN’IN KARARA TEPKİSİ

Cenevre toplantısının ardından krizle ilgili gelişmeler devam etmiştir. 15 Eylül 2008 tarihinde IAEA tarafından İran’ın nükleer programıyla ilgili yeni bir rapor yayınlanmıştır.²⁸⁰ Bu raporda BM Güvenlik Konseyi kararlarının aksine, her ne

²⁷⁹ Steven Lee Myers, “U.S. Envoy to Join Meeting with Iranian”, *New York Times*, 16 Temmuz 2008.

²⁸⁰ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General”, GOV/2008/38, 15 Eylül 2008.

kadar beyan edilen nükleer materyallerde bir sapma (askeri boyut) olmasa da, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam ettiği ve 30 Ağustos 2008 tarihi itibarıyla yaklaşık olarak 480 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum ürettiği belirtilmiştir. Ama en önemlisi İran'ın şeffaflık sağlamadığı sürece deklare edilmemiş nükleer materyalleri ve faaliyetleri hakkında IAEA'nın güvence veremeyeceği vurgulanmıştır. IAEA'nın bu raporuyla P5+1 Grubu arasında sorunun çözümü konusunda farklılıklar belirginleşmeye başlamıştır. ABD, İngiltere ve Fransa İran'a yönelik yaptırımların daha da ağırlaştırılmasını isterken; Rusya ve Çin bu isteğe yine karşı çıkmıştır.

İran'ın uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini durdurmadığını belirten 15 Eylül 2008 tarihli IAEA raporunun ardından P5+1 Grubu toplanmış ama Çin ve Gürcistan Krizi ile meşgul olan Rusya nedeniyle İran'a yönelik yeni yaptırımlar öngören bir karar üzerinde uzlaşamamıştır. Bu atmosfer içerisinde İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararının çıkartılması çok zordu. Fakat İran'ın daha önce alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymamasına karşı da somut bir adımın atılması gerekirdi. Bu yüzden BM Güvenlik Konseyi tarafından 27 Eylül 2008 tarihinde, İran'a yeni bir yaptırım öngörmeyen, ama BM Güvenlik Konseyi'nin daha önce aldığı bütün kararları teyit ederek İran'dan taleplerini yineleyen 1835 sayılı karar alınmıştır.²⁸¹ Bu karar ile İran vakit kaybetmeden, nükleer programı ile ilgili daha önce alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaya çağırılmıştır.

İran yeni bir yaptırım öngörmeyen bu kararı da daha önce alınan kararlar gibi tanımamıştır. Alınan söz konusu kararın ardından İran Dışişleri Bakanı Mutlaki, İran'ın uranyum zenginleştirme politikasının değişmediğini ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine İran'ın nükleer santralleri için nükleer yakıt üretiminde kendi kendine yeterlilik sağlanana kadar devam edileceğini açıklamıştır.²⁸²

²⁸¹ Karar metninin tamamı için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1835 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5984th Meeting, on 27 September 2008", S/RES/1835 (2008), 27 Eylül 2008.

²⁸² The Nuclear Threat Initiative, "Iran Nuclear Chronology".

3.3.17. ABD YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: OBAMA DÖNEMİ

ABD’de 2008 yılının Kasım ayında Başkanlık seçimlerine gidilmiş ve Demokratların adayı Barack Obama bu seçimlerden galip çıkmıştır. Obama, 20 Ocak 2009 tarihinde ise Başkanlık görevini nükleer krize yönelik sert bir politika izleyen G.W. Bush’dan resmen devralmıştır.

Obama, henüz adaylık sürecindeyken *Foreign Affairs* dergisinde bir makale kaleme almış ve bu makalede İran’ın nükleer programına da yer vermiştir. Obama söz konusu makalede nükleer programı konusunda İran’a yönelik askeri güç kullanılması seçeneğinin reddedilmemesi gerektiğini, ama İran ile doğrudan görüşmelerde bulunmaktan da kaçınılmaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸³ Bu doğrultuda Obama, ABD yönetimini devralmasıyla birlikte İran ile müzakerelere öncelik vermiş ve müzakerelerde Bush yönetimine kıyasla daha olumlu bir politika izlemiştir. Dolayısıyla Obama yönetimi, nükleer krizin çözümüne yönelik İran ile müzakerelerde bulunmak için İran’ın nükleer programının askıya alınması konusunu yeniden ön koşul olarak öne sürmemiş ve İran yönetimine doğrudan ulaşmaya çalışmıştır.

Krize yönelik değişen ABD politikasının bir adımı olarak Nisan ayında, İran ile müzakerelere doğrudan katılacağı açıklanmıştır.²⁸⁴ 4 Haziran 2009 tarihinde ise Kahire’de yaptığı konuşmada Obama, NPT çerçevesinde sorumluluklarına uymak şartıyla barışçıl nükleer enerjiye ulaşmanın İran dâhil her ülkenin hakkı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁵ Obama’nın krize yönelik bu tutumu uluslararası arenada yıllardır gündemin ilk sıralarında yer alan krizin barışçıl yollarla çözümüne ilişkin umutların artmasını sağlamıştır.

Obama yönetimi diyaloga açık olduğunun sinyalini vererek yapıcı müzakereler üretmeye çalışmıştır. Fakat altını çizmek gerekir ki krizin salt müzakereler yoluyla çözüme kararlılığından ziyade, müzakerelerden istenilen sonucun elde edilemediği durumlarda zorlayıcı diplomasi gereği İran’a yönelik yaptırımları *sopa* olarak kullanmaya devam etmiştir. Sonuç olarak; Obama yönetimi kendinden

²⁸³ Barack Obama, “Renewing American Leadership”, *Foreign Affairs*, July/August 2007. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2007-07-01/renewing-american-leadership> (Erişim: 02.10.2016)

²⁸⁴ “U.S. to Join Nuclear Talks with Iran, State Department Says”, *CNN*, 08 Nisan 2009.

²⁸⁵ Konuşma metninin tamamı için bkz. “Obama’s Speech in Cairo”, *The New York Times*, 4 Haziran 2009.

önceki yönetimin temel varsayımlarını, yani baskının tavize yol açacağı fikrini terk etmemiştir. Bu nedenle İran'ı müzakere masasına oturtmak için hem BM Güvenlik Konseyi'nden yeni yaptırım kararlarının çıkartılmasına yönelik politika izlemiş hem de tek taraflı yeni ek yaptırım kararları alma yoluna gitmiştir. Fakat Obama yönetimi kendinden önceki yönetimden farklı olarak İran'a yönelik askeri müdahalede bulunma seçeneğinin ön plana çıkarılmasını tercih etmemiştir.

Obama her ne kadar gerektiğinde İran'a baskı uygulama yolunu seçse de Obama'nın krize yönelik izlediği politika, krizin çözümünde en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki Obama sekiz yıl sürecek Başkanlık görevinde en önemli yapıcı hamlelerini nükleer kriz üzerine yapmıştır.

3.3.18. OBAMA'NIN 2009 YILINDAKİ TEKLİFİ

İran 2009 yılının Haziran ayında, TNAR²⁸⁶ için 1993 yılında Arjantin'den alınan yakıt çubuklarının tükenmek üzere olduğunu duyurmuş ve yeni tedarikçiler bulunması için IAEA'dan kendilerine yardımcı olmalarını istemiştir.²⁸⁷ TNAR'a gerekli olan bu tür yakıt çubukları yalnızca Arjantin ve Fransa tarafından üretiliyordu. Fakat BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı yaptırım kararları olmasa bile İran'ın Arjantin ve Fransa'dan söz konusu yakıt çubuklarını temin etmesi çok zordu. Çünkü İran 1984 yılında Buenos Aires'deki Yahudi merkezinde gerçekleştirilen ve seksen beş kişinin yaşamını yitirdiği terör olayı ile ilişkilendiriliyordu. Üstelik olayla ilişkilendirilen ve Interpol tarafından istenilen İran istihbarat görevlisi Ahmadi Vahimi, 2009 yılının Ağustos ayında İran Savunma Bakanı olmuştu. Fransa yönetimi ise bu süreçte İran'ın nükleer programına neredeyse ABD'den daha fazla karşı çıkıyordu.²⁸⁸

İran'ın bu talebi ABD'nin yeni yönetimi tarafından diplomasi yoluyla İran'ın elindeki düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stokunun azaltılması için bir fırsat

²⁸⁶ TNAR'da üretilen radyoizotoplar çoğunlukla kanser hastalarının (yılda yaklaşık olarak 850.000 kişi) tedavisinde kullanılıyordu. Fakat bu reaktör 1998 ve 1992 yılları arasında illegal bir şekilde plütonyum ayrıştırma deneylerinde de kullanılmıştır. (Mark Fitzpatrick, "Iran: The Fragile Promise of the Fuel-Swap Plan", *Survival*, Vol: 52, June-July 2010, s. 68)

²⁸⁷ "In Heavy Waters: Iran's Nuclear Program, The Risk of War and Lessons From Turkey", *International Crisis Group Working to Prevent Conflict Worldwide*, 22 February 2012. s. 18.

²⁸⁸ Mark Fitzpatrick, "Containing the Iranian Nuclear Crisis: The Useful Precedent of a Fuel Swap", *Perception*, Summer 2011, Vol: XVI, No: 2, s. 28.

olarak görülmüştür. Çünkü İran elindeki hatırı sayılır miktardaki düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu daha fazla zenginleştirme ve bunun için gerekli teknolojiye sahip olma yoluna giderse nükleer silah elde etme yolunda önemli bir adım daha atmış olacaktı. Üstelik İran'ın talebi karşılanmadığı takdirde İran uranyum zenginleştirme konusunda haklı nedenlere de sahip olacaktı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Obama yönetimi; IAEA aracılığıyla, İran'a sahip olduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun bir kısmını daha fazla zenginleştirilmesi için başka bir ülkeye gönderilmesi ve daha sonra da söz konusu uranyumun yeniden İran'a gönderilmesi teklifinde bulunmuştur.²⁸⁹

3.3.18.1. Viyana Anlaşması

1 Ekim 2009 tarihinde Celili başkanlığındaki İran heyeti ve Solana başkanlığındaki P5+1 Grubu heyeti Cenevre'de bir araya gelmiştir. Bu toplantının iki ana gündemi vardı. Bunlardan ilki; birkaç gün önce ifşa edilen Fordo (Fordow) tesisiydi.²⁹⁰ İkincisi ise TNAR için ihtiyaç duyulan yakıtın karşılanmasıydı. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Obama'nın teklifi çerçevesinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun başka bir ülkede zenginleştirilmesi konusunda taraflar arasında prensipte anlaşmaya varılmış ve anlaşmanın detaylarının görüşülmesi için 18 Ekim 2009 tarihinde Viyana'da yeni bir toplantı düzenlenmesine karar verilmiştir.

Cenevre'de gerçekleştirilen toplantıda ayrıca İran-ABD ilişkilerini ilgilendiren önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu görüşmelerde İran temsilcisi Celili ve ABD temsilcisi Burns toplantıya verilen öğle arasında bir araya gelerek ikili

²⁸⁹ Fitzpatrick, "İran: The Fragile... s. 67.

²⁹⁰ Cenevre Görüşmelerinden önce 25 Eylül 2009 tarihinde ABD Başkanı Obama, İngiltere Başbakanı Gordon Brown ve Fransa Başkanı Nicolas Sarkozy; İran'ın Kum kenti yakınlarındaki bir dağın altında IAEA'nın bilgisi dışında gizli bir nükleer tesis inşa ettiğini duyurmuşlardır. Bu açıklama gerçekleşecek olan Cenevre Görüşmelerinde İran karşısında ellerini güçlendirmek amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü AEOİ Başkanı Ali Ekber Salihi, söz konusu açıklama yapılmadan önce 21 Eylül 2009 tarihinde IAEA'ya gönderdiği bir mektupla bu tesisin varlığını kabul etmiş ve IAEA'nın nükleer denetimine açacaklarını bildirmişti. 26-27 Ekim 2009 tarihlerinde IAEA denetçileri Fordo tesisini incelemiş ve 5 Kasım 2009 tarihinde IAEA Başkanı ElBaradei bir açıklama yaparak söz konusu tesisin dağda sadece bir tünel olduğu ve endişelenecek bir şeyin olmadığını, sadece Natanz'ın saldırıya uğrama ihtimaline karşı yedek bir laboratuvar hazırlandığını söylemiştir. (Bayram Sinkaya "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", *Ortadoğu Analiz*, Aralık 2009, Cilt: 1, Sayı: 12, s. 75.)

görüşmelerde bulunmuşlardır.²⁹¹ Bu görüşme otuz yıl aradan sonra İran ve ABD arasında gerçekleştirilen en yüksek seviyedeki ilk direkt görüşme olması bakımından oldukça önemlidir.

Cenevre’de varılan prensip anlaşması gereği İran ile Viyana Grubu olarak adlandırılacak olan ABD, Fransa, Rusya ve IAEA temsilcileri anlaşmanın ayrıntılarını görüşmek için 19-21 Ekim tarihlerinde tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmeler bir önceki toplantıdan daha farklı bir havada geçmiştir. Viyana Grubu bu görüşmelerde Cenevre’de uzlaşıldığı şekilde İran’dan düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun tek seferde gönderilmesini istemiştir. Ayrıca ilk yakıt çubuğu stokunun ancak dokuz ile on iki ay sonra, tamamının ise düşük düzeydeki uranyumun ülke dışına çıkartılmasından iki yıl sonra İran’a verileceği belirtilmiştir.²⁹² İran’ın IAEA temsilcisi Ali Aşgar Sultaniye ise Cenevre’de uzlaşılan taslağın aksine, düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum ile TNAR için gerekli olan yakıtın eş zamanlı değiştirilmesini ve toptan değişimin yerine evrelere bölünmesini istemiştir. Ancak Sultaniye’nin bu talebi Viyana Grubu tarafından kabul edilmemiştir.²⁹³ Nihayetinde taraflar Cenevre’de üzerinde uzlaşılan taslağa benzer şekilde IAEA’nın hazırladığı bir öneri üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Fakat İranlı yetkililer kesin cevabın verilmesi için ileriki haftanın ortasına kadar süre istemiştir.²⁹⁴

2009 yılının Ekim ayı itibarıyla İran’ın elinde yaklaşık 1600 kg %3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyum bulunuyordu.²⁹⁵ Üzerinde anlaşılan öneriye göre, İran elindeki bu %3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyumun 1200 kg’ını Rusya’ya gönderecekti. Rusya ise teslim aldığı bu uranyumu TNAR için gerekli düzeyde yani %19.75 oranında zenginleştirecekti. Rusya daha sonra, zenginleştirmiş olduğu uranyumu daha fazla zenginleştirilmesini önlemek amacıyla işlenerek yakıt çubuklarına dönüştürülmesi için Fransa’ya gönderecekti. Nihayetinde %19.75 oranında zenginleştirilmiş yakıt çubukları İran’a teslim edilecekti.²⁹⁶ ElBaradei bu

²⁹¹ Julian Borger, “Nuclear Talks Lead to Rare Meeting between US and Iran”, *The Guardian*, 1 Ekim 2009.

²⁹² “In Heavy Waters...”, s. 17.

²⁹³ Fitzpatrick, “Iran: The Fragile...”, s. 72.

²⁹⁴ “IAEA Statement on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Iranian Research Reactor”, *International Atomic Energy Agency*, 23 Ekim 2009. <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-statement-proposal-supply-nuclear-fuel-iranian-research-reactor> (Erişim: 09.10.2016)

²⁹⁵ Fitzpatrick, “Containing...”, s. 29.

²⁹⁶ Paul K. Kerr, “Iran’s Nuclear Program: Status”, *Congressional Research Service*, 21 October 2009, s. 6.

anlaşmayı yıllardır süren krizi çözecek ve müzakerelerin yolunu açacak *çok önemli bir güven arttırıcı* adım olarak nitelemiş ve anlaşmanın onaylanmasıyla İran ile uluslararası toplum arasındaki ilişkilerde de normalleşmenin sağlanacağını savunmuştur.²⁹⁷

Anlaşma İran açısından ele alındığında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma şartı koşmadığı için oldukça önemlidir. Bu nedenle İran yönetimi anlaşmayı bir zafer olarak değerlendirmiştir. Ayrıca anlaşmanın resmîyet kazanmasıyla 2010 yılının sonunda yakıt tükenmesi beklenen TNAR'a yakıt sağlanacağı gibi, TNAR'ın sivil amaçlarla kullanıldığı da kanıtlanmış olacaktır. Bu nedenlerden dolayı İran yönetimi anlaşmayı olumlu karşılamıştır.

Anlaşma başta ABD olmak üzere İran'ın nükleer program karşıtı taraflar açısından ele alındığında ise anlaşmanın uygulanmasıyla İran'ın nükleer silah üretebilmesi için gerekli olan uranyum stokunun azaltılacağı için oldukça önemlidir. Ayrıca İran'a ihtiyaç duyduğu yakıt sağlanarak, İran'ı yüksek oranda uranyum zenginleştirmeye götürecektir haklı nedenin de önüne geçilecektir.

Fakat İran yönetimi her ne kadar üzerinde anlaşma sağlanan öneriyi olumlu karşılasa da öneriye verilecek resmî cevap İran dış politikasında büyük bir krize yol açmıştır. Ülke içerisinde söz konusu öneriye karşı tepkilerin yükselmesi sonucunda İran yönetimi önerinin hayata geçirilmesi için anlaşmada öngörülen mekân, süre ve miktar konularında revizyona gidilmesini istemiştir.²⁹⁸ Bu kapsamda İran yönetimi, öneriye olumlu ya da olumsuz resmî bir cevap vermekten sakınmış ve hassasiyetlerinin giderildiği yeni bir öneri sunmuştur. İran'ın sunduğu söz konusu öneri, İran'ın elindeki düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum ile nükleer yakıtın eş zamanlı olarak İran toprakları üzerinde takas edilmesini veya takasın tek parti yerine küçük partiler halinde yapılmasını öngörüyordu.²⁹⁹ Fakat İran'ın bu önerisi Viyana Grubu tarafından reddedilmiştir.

²⁹⁷ "UN Atomic Watchdog Announces Draft Deal Iran's Nuclear Fuel", *UN News Centre*, 21 Ekim 2009.

²⁹⁸ Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2010, Cilt: 2, Sayı: 18, s. 69.

²⁹⁹ Mohamed El-Khawas, "Obama's Engagement Strategy with Iran: Limited Results", *Mediterranean Quarterly*, Vol: 22, No: 1, Winter 2011, s. 97.

3.3.19. KRİZDE İKİNCİL AKTÖRLER: TÜRKİYE VE BREZİLYA

İran ve Viyana Grubu'nun birbirlerine sundukları öneriler üzerinde anlaşmaya varamamaları üzerine, Cenevre ve Viyana'da oluşan olumlu havanın kaybedilmemesi için ElBaradei devreye girmiştir. Bu kapsamda 8 Kasım 2009 tarihinde katıldığı bir televizyon programında ElBaradei; İran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun İran'a nükleer yakıtın teslim edilmesine kadar, tarafların güvendiği ülke olan Türkiye'de depolanması önerisinde bulunmuştur. Bu öneri ABD, Rusya ve Çin tarafından da desteklenmiştir.

ElBaradei'nin önerisi Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve Türkiye'nin krizin çözümüne yönelik aktif rolü başlamıştır. 9 Kasım 2009 tarihinde, İstanbul'da gerçekleştirilen İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi Zirvesi için İstanbul'a gelen Ahmedinejad ve Dışişleri Bakanı Muttaki ile Türk yetkililer arasında konu ilk kez yüz yüze ele alınmıştır. Fakat İran'ın öneriye ilişkin ilk resmi açıklamaları olumsuz yönde olmuştur. Daha sonra 18 Kasım'da Dışişleri Bakanı Muttaki tarafından yapılan açıklama ile İran'ın görüşmelere hazır olduğu, ancak söz konusu takasın ülke içerisinde olması gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁰ Bu gelişmeler üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı, İran'ın öneriyi ve meselenin müzakere yoluyla çözümünü reddettiği değerlendirilmesinde bulunmuştur.³⁰¹

Nihai bir anlaşmaya varılamaması üzerine ABD yönetimi, İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nden yeni bir yaptırım kararının çıkartılabilmesi için uzlaşma arayışı içerisine girmiştir. İran yönetimi ise TNAR için gerekli olan yakıtı yakın zamanda kendi imkânlarıyla üretebilmek için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Nihayetinde Ahmedinejad 11 Şubat 2010 tarihinde yaptığı açıklama ile %20 oranından fazla uranyum zenginleştirme kapasitelerine sahip olduklarını ilan etmiş ve istemeleri halinde daha fazla zenginleştirebileceklerini, ama buna ihtiyaçlarının olmadığını belirtmiştir.³⁰² Bu açıklama İran'ın nükleer programı üzerindeki kaygıların daha da artmasına neden olmuştur.

³⁰⁰ "Iran Seek to Amend Nuclear Deal", *BBC News*, 18 Kasım 2009.

³⁰¹ Thomas Erdbrink, "Iran Says Uranium Swap Would Have to Occur on Its Soil", *Washington Post*, 25 Kasım 2009.

³⁰² Michael Slackman, "Iran Boasts of Capacity to Make Bomb Fuel", *New York Times*, 11 Şubat 2010.

Krizin bu aşamasında, uluslararası arenada etkili aktör olmak ve bu konuda da krizi değerlendirmek isteyen BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinden Türkiye ve Brezilya devreye girmiştir. Nükleer krizin diplomasi yoluyla çözülmesi taraftarı olan Türkiye ve Brezilya, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olma hakkını tanıdıkları gibi, İran'a yönelik alınacak yeni yaptırım kararlarına da sıcak bakmıyorlardı.³⁰³ Daha önce ele alındığı üzere Türkiye, taraflar arasında müzakerelerin yeniden başlaması için çaba sarf ediyordu. Brezilya da konuya ilişkin düşünceleri çerçevesinde politika yürütüyordu. Örneğin, İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman 2009 yılının Temmuz ayında gerçekleştirdiği Brezilya ziyaretinde İran'ın nükleer programının engellenmesi için Brezilya'nın desteğini istediğinde Brezilya Başkanı Lula da Silva, İsrail'in NPT'yi imzalamamasını eleştirmiş ve ülkesinin Orta Doğu'yu nükleer silahlardan arınmış bir bölge olarak görmek istediğini söylemiştir. 2010 yılının Şubat ayında da ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nde yeni bir yaptırım kararı alınabilmesi için Brezilya'ya ikna ziyaretinde bulunmuş, fakat Lieberman gibi Clinton da Brezilya'dan eli boş dönmüştür.³⁰⁴

İran nükleer programı ve krizin diplomasi yoluyla çözümü konusunda aynı düşünceye sahip olan Türkiye ve Brezilya, aralarındaki yoğun işbirliği sonucunda krizin çözümü için yeni bir öneri hazırlamıştır. Türkiye ve Brezilya söz konusu öneri hakkında Obama'yı da haberdar ederek önerilerine destek istemişlerdir. Ve nihayetinde Obama'dan istenilen destek yazdığı mektupla 20 Nisan 2010 tarihinde gelmiştir.³⁰⁵ Obama söz konusu mektubunda Brezilya'dan, TNAR için gerekli yakıt üretilirken İran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu üçüncü bir ülke olan Türkiye'ye emanet etmesi için İran'ı etki altına almasını istemiştir. Bunun üzerine Brezilya Dışişleri Bakanı 28 Nisan'da İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Türkiye ile birlikte arabuluculuk yapabileceklerini belirtmiştir.³⁰⁶ 5 Mayıs 2010 tarihinde ise İran yönetimi, nükleer yakıt anlaşması için Brezilya'nın arabuluculuğunu kabul ettiğini açıklamıştır.³⁰⁷

³⁰³ "Brazil's Lula Defends Iran's Nuclear Rights", *Reuters*, 25 Eylül 2007.

³⁰⁴ Ariel Farrar-Wellman, "Brazil-Iran Foreign Relations", 27 Şubat 2010.

https://www.criticalthreats.org/analysis/brazil-iran-foreign-relations#_ftn5 (Erişim: 05.11.2016)

³⁰⁵ Mektubun tamamı için bkz. "Letter by Barack Obama to Lula da Silva", *Voltaire Network*, 20 Nisan 2010. <http://www.voltairenet.org/article165719.html> (Erişim: 29.10.2016)

³⁰⁶ "Brezilya: Türkiye ile Arabuluculuk Yapabiliriz", *NTV Haber*, 28 Nisan 2010.

³⁰⁷ "Iran Accepts Brazil Mediation on Nuclear Fuel Deal", *BBC News*, 5 Mayıs 2010.

3.3.19.1. Takas Anlaşması: Tahran Deklarasyonu

Obama'nın mektubu sonrasında, İran ve Viyana Grubu arasında anlaşmaya varılabilmesi için İran, Türkiye ve Brezilya arasında görüşmeler başlamıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 17 Mayıs 2010 tarihinde söz konusu ülkelerin Dışişleri Bakanları herhangi bir bağlayıcılı niteliği bulunmayan bir mutabakat üzerinde anlaşmaya varmışlardır. İranlı yetkililer bu mutabakatı nükleer diplomalarının bir zaferi olarak değerlendirmiştir.³⁰⁸

Tahran Deklarasyonu olarak adlandırılacak olan söz konusu mutabakatın içeriği şu şekildeydi: İran sahip olduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunun 1200 kg'ını Türkiye'ye gönderecek ve söz konusu uranyum Türkiye'de olduğu sürece İran'a ait olmaya devam edecekti. İran ve IAEA, bahse konu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun muhafazasını izlemek için Türkiye'de gözlemci konuşlandırabilecekti. İran bu deklarasyonun yayın tarihini takip eden yedi gün içerisinde IAEA'ya yazılı olarak resmi kanallardan anlaşma konusunda mutabakatını bildirecekti. Viyana Grubu'nun olumlu yanıtı üzerine, değişimin ayrıntıları İran ve özellikle TNAR için ihtiyaç duyulan 120 kg yakıtın aktarılmasını taahhüt etmiş olan Viyana Grubu arasında yazılı bir anlaşma ve uygun bir düzenlemeyle tespit edilecekti. Taraflar arasında anlaşma sağlandıktan sonra İran bir ay içerisinde 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'ye teslim edecek ve Viyana Grubu da bir yıl geçmeden TNAR için gerekli 120 kg yakıtı İran'a gönderecekti. Tahran Deklarasyonu'nun şartlarına saygı gösterilmediği takdirde ise İran'ın talebi üzerine, Türkiye İran'ın sahip olduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu süratle ve şartsız olarak İran'a iade edecekti.³⁰⁹

Tahran Deklarasyonu'nun ardından Türkiye ve Brezilya Dışişleri Bakanları BM Güvenlik Konseyi üyelerine birer mektup yazmıştır. Bu mektupta İran ve P5+1 Grubu arasında müzakerelere yeni bir şans verilmesi için Tahran Deklarasyonu ile uygun ortamın sağlandığı ve bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.³¹⁰ Fakat ABD'li ve AB'li yetkililer deklarasyonun daha önce BM Güvenlik Konseyi

³⁰⁸ "In Heavy Waters...", s. 19.

³⁰⁹ Tahran Deklarasyonu'nun tamamı için bkz. "17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa (Erişim: 03.11.2016)

³¹⁰ Ahmet Davutoglu, Celso Amorim, "Giving Diplomacy a Chance," *New York Times*, 26 Mayıs 2010.

tarafından alınan İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma talebine karşılık vermediğini ifade etmişlerdir. Ancak 2009 yılının Ekim ayında üzerinde uzlaşılan öneri de İran'ın nükleer programının askıya alınmasını içermiyordu.³¹¹ ABD ve AB'li yetkililerin deklarasyon aleyhine bir diğer düşüncesi ise altı ay önce kabul edilebilir olan ve İran'a teklif edilen koşulların artık kabul edilebilir olmadığıydı. Bunun sebebini ise geçen süre içerisinde İran'ın sahip olduğu düşük düzeyde zenginleştirmiş uranyum stokunu önemli ölçüde arttırması (2300 kg) olarak açıklamışlardır. Gerçekten de 2009 yılının Ekim ayındaki öneri, İran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum miktarının yaklaşık beşte dördünün ülke dışına çıkartılmasını öngörürken; şimdiki mutabakat, İran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun yalnızca yarısına yakını ülke dışına çıkartılmasını öngörüyordu. Dolayısıyla da İran'ın elinde potansiyel bir nükleer silah üretmeye yetecek kadar düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum bırakılıyordu.³¹² Zaten İran'ın olası bir anlaşmaya yakınlaşması bu süreçte ABD tarafından, yeni yaptırım kararlarının alınmasını engellemek için bir manevra olarak değerlendiriliyordu. Sonuç olarak Tarhan Deklarasyonu taraflar arasında uzlaşma zeminini temin edememiş ve ABD, İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararı alınması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur.

3.3.20. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1929 SAYILI YAPTIRIM KARARI VE İRAN'IN KARARA TEPKİSİ

İran'ın nükleer programına yönelik alınan BM Güvenlik Konseyi kararları, İran'dan uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili faaliyetlerinin askıya alınmasını istemişti. Fakat İran bu istekleri kabul etmemiş ve söz konusu faaliyetlerini sürdürmüştü. İran ile gerçekleştirilen müzakerelerden de bir sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine ABD, İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nden yeni bir yaptırım kararı alınması teklifinde bulunmuştur. ABD yönetimi bu konuda Rusya'yı ikna edebilmek için İran ve Suriye'ye silah ve hassas teknoloji satan dört Rus kuruluşuna 1999 yılından beri uyguladığı yaptırımı kaldırmıştır.³¹³ Kararın

³¹¹ "In Heavy Waters...", s. 22.

³¹² "In Heavy Waters...", s. 22.

³¹³ Peter Baker, David E. Sanger, "U.S. Makes Concessions to Russia for Iran Sanctions", *New York Times*, 21 Mayıs 2010.

alınması önünde geriye Çin engeli kalmıştı.³¹⁴ ABD yönetimi bu engeli aşabilmek için de ithal petrolünün yaklaşık %12'sini İran'dan temin eden Çin'e, İran'ın alınacak olan ağır yaptırım kararı nedeniyle bir misillemeye giderek kendilerine petrol akışını kesmesi durumunda ihtiyacı olan petrolü Suudi Arabistan'dan telafi edebileceğine dair teminat vermiştir.³¹⁵ Bu öneri Çin yönetimini ikna etmede yeterli olmayınca ABD yönetimi, İran'ın petrol ihracatını ve enerji sektörünü hedef alan yaptırım kararı ısrarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Nihayetinde BM Güvenlik Konseyi 9 Haziran 2010 tarihinde, İran'a yönelik oldukça sert ve geniş kapsamlı yaptırımlar öngören 1929 sayılı kararı oy çokluğuyla almıştır.³¹⁶ Oylama zamanı Obama bizzat Türkiye ve Brezilya'dan karara ret oyu vermemeleri için ricada bulunsa da yeni yaptırım kararlarının, Tahran Deklarasyonu ile sorunun çözümü için yaratılan fırsat penceresine ve diplomatik gayretlere zarar vereceğini düşünen iki ülkeyi ikna edememiştir. Dolayısıyla, girişimlerinin arkasında duran Türkiye ve Brezilya oylamada karara ret oyu kullanmıştır. BM Güvenlik Konseyi geçici üyelerinden Lübnan da Türkiye ve Brezilya gibi Tahran Deklarasyonu'nun yarattığı olumlu havaya vurgu yapmış, Tahran Deklarasyonu ile krizin çözümü için bir yol sağlandığını ve NPT altında İran'ın barışçıl nükleer program geliştirme hakkına sahip olduğunu ifade ederek oylamada çekimser kalmıştır.³¹⁷

Alınan 1929 sayılı kararda İran'a geri dönüşüm, ağır su reaktörü ve uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerin askıya alınması, bunlarla ilgili inşaata başlanılmaması ve devam eden tüm inşaatların durdurulması çağrısında bulunulmuştur. Tüm devletlerden İran'ın nükleer faaliyetlerine ya da nükleer silah sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği konusunda bilgilere sahip

³¹⁴ 2009 yılında İran ile Çin arasındaki ticaret hacmi 21,2 milyar dolara kadar çıkmıştır. Böylece Çin, İran'ın en büyük ticari partneri olmuştur. Ayrıca Çin Ulusal Petrol Şirketi ile Çin Petrol ve Kimya Şirketi, İran'daki Güney Pars gaz sahası ve Yadavaran havzasında ekinliğini arttırmaktaydı. (Wyn Q. Bowen and Jonathan Brewer, "Iran's Nuclear Challenge: Nine Years and Counting", *International Affairs*, Vol: 87, No: 4, s. 936.

³¹⁵ David E. Sanger and Mark Landler, "China Pledges to Work with U.S. on Iran Sanctions", *The New York Times*, 12 Nisan 2010.

³¹⁶ Karar metninin tamamı için bkz. United Nations Security Council, "Resolution 1929 (2010): Adopted by the Security Council at Its 6335th Meeting, on 9 June 2010", S/RES/1929 (2010), 9 Haziran 2010.

³¹⁷ "Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour to 2 against, with 1 Abstention", *United States: Meetings Coverage and Press Releases*, 9 Haziran 2010. <https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm> (Erişim: 20.11.2016)

olmaları durumunda kendi topraklarında İran bankalarını temsil eden yeni şube, ofis veya bağlı kuruluşların açılmasına izin verilmemesi istenmiştir. Yine tüm devletlerden İran'ın nükleer faaliyetlerine ya da nükleer silah sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği konusunda bilgilere sahip olmaları durumunda kendi topraklarında İran'la ilgili sigortacılık konularında finansal hizmet sağlanmasının engellenmesi istenmiştir. Alınan bu karar ile hali hazırda var olan silah ambargosu da genişletilmiş ve İran'a tank, zırhlı araç, büyük kalibreli top sistemi, savaş uçağı, saldırı helikopteri, savaş gemisi ve füze sistemi satılması yasaklanmıştır.³¹⁸ İran'ın nükleer başlık taşıyabilecek balistik füzelerle ilgili faaliyetleri de yasaklanmış ve tüm devletlerden İran'a bu faaliyetlerle ilgili teknoloji ve teknik yardımın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Ayrıca İran'a nükleer materyal taşıdığından şüphe duyulan tüm kargoların havalimanları, deniz limanları ve açık denizlerde denetlenmesi istenmiştir. Karar ile İran'ın nükleer programı ile ilgisi bulunan kırk şirket ve AEOİ İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi Başkanı Cevad Rakihi kara listeye eklenmiş, bu kişi ve kuruluşların yurt dışındaki fonları dondurulmuş, Cevad Rakihi'nin uluslararası seyahatlerine kısıtlama getirilmiştir.

Alınan karar her ne kadar ABD yönetiminin yaptırımlara dâhil edilmesini istediğı petrol ihracatını ve enerji sektörünü kapsamasa da İran üzerindeki baskıyı daha da arttırdığı için ABD yönetimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Alınan kararın ardından ABD Başkanı Obama yaptığı açıklamada diplomasiye kapının kapanmadığını, İran'ın farklı ve daha iyi yol seçmesini arzuladığını ve alınan yaptırım kararının nükleer silahların yayılmasının engellenmesi için açık bir mesaj olduğunu dile getirmiştir.³¹⁹ İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise alınan kararın *kullanılmış bir mendil gibi* çöp kovasına atılması gerektiğini belirterek söz konusu kararın kendileri için ne kadar değersiz olduğunu ifade etmiştir.³²⁰ Ahmedinejad 28 Haziran'da verdiği başka bir demeçte ise İran gemilerinin aranması durumunda aynı şekilde karşılık vermeye hazır olduklarını ve yeni yaptırım kararlarına cevap olarak büyük güçlerle nükleer görüşmelerin Ağustos'un sonlarına kadar erteleyeceklerini

³¹⁸ Rusya'nın İran ile 2007'de imzalamış olduğu beş adet S-300 Hava Savunma Sistemi satışı öngören 800 milyon dolar değerinde bir anlaşması vardı. Kararın ertesi günü Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü anlaşmanın S-300 füzelerini kapsamadığını söylemiştir. Fakat daha sonra, alınan yaptırım kararı kapsamında anlaşmanın dondurulduğu açıklanmıştır.

³¹⁹ "UN Votes for New Sanctions on Iran over Nuclear Issue", *BBC News*, 9 Haziran 2010.

³²⁰ "UN Votes for New Sanctions on Iran over Nuclear Issue", *BBC News*, 9 Haziran 2010.

açıklamıştır.³²¹ Ayrıca, İran Dışişleri Bakanı Muttaki karar sonrası BM Güvenlik Konseyi'nin üyelerine birer mektup göndermiştir. Gönderilen bu mektupta uygulanan yaptırımların İran'ın nükleer programını etkilemeyeceği ve barışçıl nükleer programlarını sürdürme kararlılıklarının arttığı belirtilmiş, karara *hayır* oyu veren Türkiye ve Breziya'ya da baskılara direndikleri için teşekkür edilmiştir.³²²

3.3.21. ABD VE AB'DEN İRAN'A YÖNELİK EK YAPTIRIM KARARLARI

Başta ABD ve AB olmak üzere bazı ülkeler İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nden Rusya ve Çin engeli nedeniyle daha sert yaptırım kararları çıkartılmadığı için kendileri ek yaptırım kararları alma yoluna gitmişlerdi. Bu kapsamda 24 Haziran 2010 tarihinde ABD Kongresi, İran'a yönelik şimdiye kadarki en sert tek taraflı yaptırımları öngören yasayı (*Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment - CISADA*) kabul etmiştir. ABD vatandaşı olan ve olmayan şahıslar ile birlikte, ABD dışındaki yabancı firmaları ve bu firmaların temsilcilerini de kapsayan söz konusu yasa 1 Temmuz 2010 tarihinde Obama tarafından imzalanmıştır.³²³ Bu yasa ile 1996 yılında İran'a karşı çıkartılmış olan yaptırım yasası (*ILSA*) daha da genişletilmiştir. Yasaya göre, İran'a rafine edilmiş petrol ürünü satan şirketlerin ABD pazarlarına girmesi yasaklanmıştır. Ayrıca bazı İran kurumları ve Devrim Muhafızları'yla iş yapan mali kuruluşların da ABD'deki finans sistemine erişimleri yasaklanmıştır.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, ABD'nin aldığı yaptırım kararının ardından devlet televizyonunda konuya ilişkin açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamada sorunun müzakere ile çözülmesinden yana olduklarını belirten Ahmedinejad, ABD'nin yaptırım kararı almasını *kovboyluk* olarak değerlendirmiş ve görüşmeler için ABD'nin masaya *iyi bir çocuk* gibi oturması gerektiğini söylemiştir. Ahmedinejad yine aynı konuşmasında nükleer silah elde etme çabası içerisinde

³²¹ Thomas Erdbrink, "Iran's Ahmadinejad Faults Sanctions, Delays Nuclear Talks till Late August", *Washington Post*, 29 Haziran 2010.

³²² "Temmuz 2010", *Ayın Tarihi*. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/temmuz-2010/3315> (Erişim: 20.11.2016)

³²³ Yasa metni için bkz. "Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Investment Act of 2010", Public Law 111-195, 1 Temmuz 2010. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf> (Erişim: 01.12.2016)

oldukları iddiasını reddetmiş ve bu iddianın doğru olması durumunda bile beş bin nükleer silah sahibi bir ülkenin başka bir ülkenin tek bir nükleer silah sahibi olmasından neden korktuğunu sormuş ve karşı tarafın asıl korkusunun İran'ın uyanışı olduğunu söylemiştir.³²⁴

AB de 26 Temmuz 2010 tarihinde İran'a yönelik ek yaptırım kararı alarak mevcut yaptırımları güçlendirme yoluna gitmiştir.³²⁵ Bu kararla İran'a petrol ve doğal gaz sektöründe kullanılacak olan teknolojinin satışı ve ikmali yasaklanmıştır. Ayrıca İran'ın bu sektörlerine teknik ve finansal yardımın yanı sıra yatırım yapılması da yasaklanmıştır.

İran'a yönelik ek yaptırım kararı alma yoluna giden yalnızca ABD ve AB değildi. Avustralya, Kanada, Norveç, Güney Kore ve Japonya da İran'a yönelik ek yaptırım kararları almışlardır.³²⁶

Alınan son yaptırım kararları da İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasını sağlayamamıştır. Üstelik AEOİ Başkanı Ali Ekber Salihi, 2011 yılının Ocak ayında yaptığı açıklama ile İran'ın ayda 5 kg %20 oranında uranyum zenginleştirme kapasitesine ulaştığını ve bunların çok geçmeden TNAR'da kullanılacağını umut ettiğini belirtmiştir.³²⁷

3.3.22. CENEVRE VE I. İSTANBUL GÖRÜŞMELERİ

Krizin çözümü üzerindeki olumsuz havaya rağmen Türkiye ve Brezilya; İran ile P5+1 Grubu arasındaki kanalları açık tutmaya çalışmıştır. AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi/Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Catherine Ashton da müzakerelere devam edilmesi önerisinde bulunmuş ve bu öneri İran'ın Başmüzakerecisi Celili tarafından kabul edilmiştir.³²⁸ Nihayetinde İran ile P5+1 Grubu arasındaki müzakereler 6-7 Aralık 2010 tarihlerinde Cenevre'de yeniden

³²⁴ “Ahmedinejad: ABD Kovboyluğu Bıraksın”, *BBC Türkçe*, 19 Temmuz 2010.

³²⁵ Official Journal of the European Union, “Council Decision of 26 July 2010 Concerning Restrictive Measures against Iran and Repealing Common Position 2007/140/CFSP”, 27 Temmuz 2010.

³²⁶ Bowen, Brawer, s. 935.

³²⁷ “Iran's 20% Enriched Nuclear Fuel Stockpile Stands at 40 kg”, *Payvand News of Iran*, 8 Ocak 2011. <http://www.payvand.com/news/11/jan/1075.html> (Erişim: 03.11.2016)

³²⁸ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, “Kaos Senaryolarının Merkezinde İran”, *Bilgesam*, Rapor No: 40, İstanbul-Ankara, 2012, s. 13.

başlamıştır. Fakat bu görüşmelerde krizin çözümü konusunda herhangi bir ilerleme sağlamamıştır. Sonuç olarak müzakerelerin ikinci turunun İstanbul’da yapılmasına karar verilmiştir.³²⁹

İran ile P5+1 Grubu arasında müzakerelerin ikinci turu planlandığı üzere 21-22 Ocak 2011 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. P5+1 Grubu daha önce TNAR için sunulan yakıt takası anlaşmasını yenilenmiş haliyle yeniden İran’a sunmuştur.³³⁰ İranlı yetkililer ise nükleer programlarından taviz vermeyen tutumunu bu görüşmelerde de sürdürmüştür. İran tarafı herhangi bir anlaşmaya varabilmek için ön koşul olarak, uygulanan yaptırımların hemen kaldırılmasını ve İran’ın uranyum zenginleştirme dâhil nükleer yakıt dönüşümünün her evresinde faaliyetlerini sürdürme hakkının resmi olarak dünya güçleri tarafından tanınmasını istemiştir.³³¹ Fakat İran tarafından güven artırıcı adımlar atılmadığı sürece yaptırımların kaldırılması çok zor bir ihtimaldi. Bu nedenle söz konusu görüşmelerde krizin çözümü konusunda herhangi bir ilerleme sağlamamıştır. Ashton görüşmelerin sonucunu *hayal kırıklığı* olarak nitelerken; Celili ise *belirsiz* olarak nitelemiştir.³³²

İran ile gerçekleştirilen müzakerelerde krizin çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme sağlanamaması üzerine AB, İran’a yönelik uyguladığı ek yaptırımları genişletme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda AB Konseyi 23 Mayıs 2011 tarihinde aldığı karar ile yaptırım listesine yeni şahıs ve şirketler eklemiştir.³³³

3.3.23. IAEA RAPORU

9 Kasım 2011 tarihinde IAEA Başkanı Yukiya Amano³³⁴ tarafından İran’ın nükleer çalışmalarıyla ilgili yeni bir rapor hazırlanmıştır.³³⁵ Söz konusu rapor, İran’ın

³²⁹ Sandıklı, Emeklier, “Kaos...”, s. 13.

³³⁰ “Statement by the EU High Representative Catherine Ashton on behalf of E3+3 Following the Talks with Iran in Istanbul, 21 and 22 January 2011”, 22 Ocak 2011.
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/118915.pdf (Erişim: 10.11.2016)

³³¹ Joby Warrick, “Nuclear Talks with Iran Edge toward Collapse”, *The Washington Post*, 21 Ocak 2011.

³³² “Iran Update: Number 148”, *British American Security Information Council*, 26 Ocak 2011.
<http://www.basicint.org/updates/2011/iran-update-number-148> (Erişim: 12.11.2016)

³³³ Official Journal of the European Union, “Council Implementing Regulation (EU) No 503/2011 of 23 May 2011 Implementing Regulation (EU) No 961/2010 on Restrictive Measures against Iran”, L 136/26, 24 Mayıs 2011.

³³⁴ Yukiya Amano, 1 Aralık 2009 tarihinde IAEA Başkanlığına gelmiştir.

nükleer programı üzerinde var olan kaygıların daha da artmasına neden olmuştur. Çünkü rapora göre, İran nükleer patlayıcı cihazlarının geliştirilmesi ile ilgili faaliyetlerde bulunmuştu. Bu çalışmaların 2003 yılının sonundan önce yapıldığı belirtilse de İran'ın hâlâ bu faaliyetlere devam edebileceğinin, yani İran'ın nükleer programının askeri boyutunun olabileceğinin altı çizilmiştir. Ayrıca yine raporda İran tarafından orta menzilli Şahab-3 füzelerinin nükleer füzeye dönüştürülmeye çalışıldığından da bahsedilmiştir.

Söz konusu rapor 17-18 Kasım 2011 tarihlerinde Viyana'da gerçekleştirilen IAEA Yönetim Kurulu toplantısında üye devletlere sunulmuştur. Bunun üzerine P5+1 Grubu, İran'ın nükleer programına yönelik yeni bir karar tasarısı hazırlamış ve söz konusu karar tasarısı oy çokluğuyla kabul edilmiştir.³³⁶ Alınan kararda İran'dan gecikmeksizin Ek Protokol'ü onaylaması istenmiştir.³³⁷

3.3.24. II. İSTANBUL GÖRÜŞMELERİ

Krizin diplomatik yollarla çözümü için yaklaşık on beş aylık aranın ardından 14 Nisan 2012 tarihinde İran ile P5+1 Grubu İstanbul'da yeniden müzakerelere başlamıştır. Müzakerelerde NPT'nin esas alınması gerektiği vurgulanmış, barışçıl nükleer faaliyetlerin serbest olduğu, fakat gerçekleştirilen nükleer faaliyetlerin NPT rejimine ve Ek Protokol'e uygun olarak IAEA'nın denetimine açık ve şeffaf olması gerektiği ifade edilmiştir.³³⁸ Görüşmeler olumlu havada geçmiş ve bir sonraki toplantının 23 Mayıs 2012 tarihinde Bağdat'ta gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Müzakerelerin ardından Ashton ve Celili ayrı ayrı gerçekleştirdikleri basın toplantısında birçok konuda mutabakata vardıklarını açıklamışlardır. Ashton sürecin sürdürülebilir olmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca NPT çerçevesinde yüklenilen bütün

³³⁵ Rapor için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General", GOV/2011/65, 8 Kasım 2011.

³³⁶ Security Council Report, 1 Aralık 2011. http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2011-12/lookup_c_glKWLeMTIsG_b_7886213.php (Erişim: 12.11.2016)

³³⁷ Karar metninin tamamı için bkz. International Atomic Energy Agency, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of United Nations Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the Board of Governors on 18 November 2011", GOV/2011/69, 18 Kasım 2011.

³³⁸ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", *Bilgesam*, Rapor No: 47, Mayıs 2012, İstanbul-Ankara, s. 9.

yükümlülüklerin İran tarafından yerine getirilmesinde ve ancak bu yapılırken İran'ın da, nükleer enerjinin barışçıl yollarda kullanılmasına ilişkin hakkına saygı duyma konularında mutabık kaldığını belirtmiştir. Celili ise gerçekleştirilen bu toplantının şimdiye kadarki en önemli toplantı olduğunu belirtmiştir.³³⁹

3.3.25. BAĞDAT GÖRÜŞMELERİ

İran ile P5+1 Grubu arasındaki müzakerelerin ikinci ayağı 23-24 Mayıs 2012 tarihlerinde Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. Müzakerelerde her iki taraf da birbirlerine yeni öneri paketleri sunmuştur. P5+1 Grubu sunduğu öneri paketinde, İran'dan %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretiminin durdurulmasını ve bu orandaki zenginleştirilmiş uranyum stokunun üçüncü bir ülkeye gönderilmesini, IAEA ile tam işbirliği yapılmasını, Fordo tesisinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin ve santrifüj yerleştirmelerinin durdurulmasını talep etmiştir.³⁴⁰ Bunun karşılığında ise İran'a tıbbi izotopların sağlanması, nükleer güvenlik konusunda işbirliği, sivil havacılığa ilişkin parçaların tedariği ve ileride BM'in İran'a yaptırım uygulamasından kaçınılmasını teklif etmiştir.³⁴¹ İranlı yetkililer ise %20 oranında uranyum zenginleştirme konusunda görüşmelere hazır olduklarını belirtmiş ve uranyum zenginleştirme hakkının tanınmasını da içeren yeni bir öneri paketi sunmuştur.³⁴²

Her ne kadar bu görüşmede krizin çözümü konusunda net bir sonuç alınamasa da görüşmeler olumlu bir havada geçmiştir. Bir sonraki görüşmenin ise 18 Haziran 2012 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Ashton gerçekleşen müzakerelere yönelik yaptığı açıklamada her iki tarafın da krizin çözümü konusunda ilerleme katetmek istediğini ve taraflar arasında bazı ortak paydaların olduğunu söylemiştir. Ashton sözlerine taraflar arasında hâlâ önemli fikir

³³⁹ "P5+1 Ülkeleri ile İran Arasındaki Yeni Tur Müzakereler İstanbul'da Gerçekleştirildi." <http://www.mfa.gov.tr/p5-ulkeleri-ile-iran-arasindaki-yeni-tur-m%C3%BCzakereler-istanbulda-gerceklestirildi.tr.mfa> (Erişim: 14.11.2016)

³⁴⁰ Paul K. Kerr, "Iran's Nuclear Program: Status", *Congressional Research Service*, 26 September 2012, s. 10.

³⁴¹ The Nuclear Threat Initiative, "Nuclear", Nuclear Last Updated: March 2016. <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (Erişim: 02.12.2016)

³⁴² European Union, "Statement by Catherine Ashton, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice-President of the Commission, Following the Talks of E3+3 with Iran in Baghdad on 24th May 2012", A 237/12, Brussels, 24 Mayıs 2012.

ayrılıklarının olduğunu, ama buna rağmen ortak paydaları genişletmek için daha fazla görüşmelere ihtiyaç duyulmasında hemfikir olduklarını da eklemiştir.³⁴³

3.3.26. MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ

İran ile P5+1 Grubu arasındaki müzakerelerin üçüncü ayağı planlandığı üzere 18-19 Haziran 2012 tarihlerinde Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Moskova görüşmelerinde taraflar Bağdat görüşmelerindeki pozisyonlarını değiştirmemiş ve birbirlerine yeni öneri paketleri sunmuşlardır. P5+1 Grubu, İran'a sunduğu öneri paketinde İran'dan %20 oranında uranyum zenginleştirmeyi durdurmasını, bu düzeydeki zenginleştirilmiş uranyumun ülke dışına çıkartılmasını ve Fordo tesisinin kapatılmasını talep ederken; bunun karşılığında da İran'a TNAR'da yakıt olarak kullanılmak üzere %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum, nükleer güvenlik konusunda yardım ve İran yolcu uçaklarına uygulanan yaptırımların kaldırılmasını sunmuştur. İran ise P5+1 Grubu'na sunduğu öneri paketinde petrol yaptırımlarının kaldırılması, uranyum zenginleştirme haklarının tanınması, Suriye ve Bahreyn'deki durum gibi bölgesel meselelerin tartışılmasını talep ederken; bunun karşılığında nükleer programları konusunda tam şeffaflık ve IAEA ile tam işbirliğinin sağlanmasını sunmuştur.³⁴⁴

Bu görüşmelerden de krizin çözümüne yönelik herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Fakat taraflar arasında, yetkililerin müzakereleri sürdürmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.³⁴⁵

³⁴³ European Union, "Statement by Catherine Ashton, High...",

³⁴⁴ S. D'Angelo and A. M. Grisorio, "Iranian Nuclear Talks: Has the Time for Diplomacy Run Out?", Directorate-General for External Policies-Policy Department, 21 June 2012, s. 2. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP\(2012\)491423_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP(2012)491423_EN.pdf) (Erişim: 16.11.2016)

³⁴⁵ "Statement by High Representative Catherine Ashton on Behalf of E3+3 Following Talks with Iran in Moscow, 18-19 June 2012". http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/131067.pdf (Erişim: 20.11.2016)

3.3.27. ABD VE AB'DEN İRAN'A YÖNELİK YENİ EK YAPTIRIM KARARLARI

İran ile gerçekleştirilen müzakerelerde krizin çözümüne yönelik olumlu bir sonuca varılamaması üzerine ABD yönetimi 12 Temmuz 2012 tarihinde İran'a yönelik yeni bir ek yaptırım kararı almıştır.³⁴⁶ Bu yaptırım kararı ile İran Savunma Bakanlığı, İran Devrim Muhafızları ve İran Nakliye Hattı ile ilişkili on bir şirket ve dört kişi yaptırım listesine eklenmiştir. Söz konusu şirket ve bireylerin ABD'nin yetki alanı içerisine girebilecek tüm mal varlıkları dondurulmuş ve ABD vatandaşlarının bunlarla iş yapması yasaklanmıştır.

AB ise 23 Ocak 2012 tarihinde İran'a yönelik yeni bir ek yaptırım kararı almıştı.³⁴⁷ Bu yaptırım kararı ile İran Merkez Bankası'nın AB içerisindeki aktifleri dondurulmuş ve üye ülkelerden İran ile ham petrol ithalatı konusunda yeni sözleşmeler yapılmaması istenmişti. Mevcut sözleşmelerin ise 1 Temmuz 2012 tarihinde sona erdirilmesi öngörülmüştü.³⁴⁸ İran ile gerçekleştirilen müzakerelerde krizin çözümüne yönelik olumlu bir sonucun çıkmaması üzerine 1 Temmuz 2012 tarihinde AB, İran'dan petrol ithalatını tamamen durdurmuştur. İran petrol ihracatının yaklaşık %20'si AB ülkelerineydi. Bu nedenle, alınan söz konusu yaptırım kararı daha sonra ele alınacağı üzere İran ekonomisini son derece olumsuz etkilemiştir.

AB, 15 Ekim 2012 tarihinde İran'a yönelik finansal, enerji, ticaret ve taşımacılık sektörünü içeren geniş kapsamlı yeni bir ek yaptırım kararı daha almıştır.³⁴⁹ Bu karar ile nükleer faaliyetlerde ve balistik füzelerde kullanılan grafit, alüminyum ve çelik gibi metallerin ve endüstriyel yazılımların İran'a satışı ve bunlarla ilgili teknik ve finansal yardım yasaklanmıştır. AB vatandaşlarına ve şirketlerine ait gemilerin İran petrol ve petrokimya ürünlerini taşıması ve

³⁴⁶ US Department of the Treasury, "United States Increases Sanctions against the Government of Iran and Its Proliferation Networks", Press Center, 12.07.2012. <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1634.aspx> (Erişim: 19.11.2016)

³⁴⁷ Official Journal of the European Union, "Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012 Amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures against Iran", 24 Ocak 2012.

³⁴⁸ AB ülkeleri geleneksel olarak İran petrolünün önemli bir ithalatçısı olmuştur. 2011 yılında AB, İran'ın petrol ihracatında yaklaşık olarak %23 paya sahipti. ("EU Sanctions on Iran Come into Force", 2 Temmuz 2012. <https://www.gov.uk/government/news/eu-sanctions-on-iran-come-into-force> (Erişim: 20.11.2016))

³⁴⁹ Council of the European Union, "Iran: EU Strengthens Sanctions Over Lack of Progress in Nuclear Talks", 14803/12, Presse 422, Luxembourg, 15 Ekim 2012.

depolamasının yanı sıra AB şirketlerinin gemi inşa sektöründe İran ile iş yapmaları yasaklanmıştır. İran ile ticareti destekleyen kısa süreli ihracat kredisi, garantisi ve sigortası durdurulmuştur. İran hükümetine finansal destek sağlayan otuz dört kuruluşun ve İran nükleer programına katılan bir kişinin AB'deki mal varlıkları dondurulmuş ve seyahat yasağı getirilmiştir. Ayrıca bu karar ile İran'dan doğal gaz ithalatı da yasaklanmıştır. Fakat doğal gaz ambargosu İran ekonomisine ciddi bir hasar vermemiştir. Çünkü İran her ne kadar dünya üzerinde kanıtlanmış en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ikinci ülke konumunda olsa da çok az miktarda doğal gaz ihraç ediyordu. Örneğin, İran doğal gazda 2011 yılının Temmuz ayından 2012 yılının Haziran ayına kadar günde ortalama 10 milyon dolarlık ihracat gelirinə sahipken; bu rakam petrolde 231 milyon dolardı.³⁵⁰ Yani doğal gaz ihracat geliri petrol gelirinin yaklaşık %5'i kadardı. AB'ye doğal gaz ihracı ise bunun çok küçük bir kısmını oluşturuyordu.

3.3.28. KAZAKİSTAN GÖRÜŞMELERİ

26-27 Şubat 2013 tarihlerinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde İran ile P5+1 Grubu arasında krizin çözümüne yönelik müzakereler yeniden başlamıştır. Söz konusu müzakerelerde İran'ın %20 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınması ve elinde bulundurduğu bu düzeydeki zenginleştirilmiş uranyumun sınırlandırılması, Fordo tesislerindeki uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, İran'ın nükleer faaliyetlerinin daha fazla izlenmesi, İran'ın IAEA ile işbirliği içerisinde olması, İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda daha fazla şeffaf olması, İran'ın uranyum zenginleştirme hakkının tanınması, İran'a yeni yaptırımların uygulanmaması ve mevcut yaptırımların kademeli olarak kaldırılması konuları üzerinde durulmuştur.³⁵¹ Görüşmelerde taraflar arasında bir takım konularda görüş birliğine varılsa da aralarında hâlâ, yaptırımların hafifletilmesi gibi, temel farklılıklar bulunuyordu.³⁵² Sonuç olarak taraflar, 18-19 Mart 2013 tarihlerinde İstanbul'da

³⁵⁰ "Natural Gas Exports from Iran: A Report Required by Section 505 (a) of the Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act of 2012", Independent Statistics & Analysis-U.S. Energy Information Administration, Ekim 2012, Washington D.C., s. 1.

³⁵¹ Gawdat Bahgat, "The Iranian Nuclear Crisis: An Assessment", *Parameters*, Vol: 43, No: 2, Summer 2013, s. 75.

³⁵² Bahgat, "The Iranian...", s. 75.

teknik uzmanların bir araya gelmesini ve ardından müzakerelerin 5-6 Nisan 2013 tarihlerinde yeniden Almatı’da yapılmasını kararlaştırmışlardır.

Celili görüşmelerde kendilerine yapılan teklifi olumlu karşılamış ve bunun bir dönüm noktası olduğuna inandıklarını belirtmiştir.³⁵³ Görüşmelerdeki olumlu havaya yaptırımlar nedeniyle zor zamanlar geçiren ve yabancı döviz karşısında değerinin yarısından fazlasını kaybeden İran riyali de pozitif tepki vererek görüşmelerin ardından %2 oranında değerlendirilmiştir.³⁵⁴

Planlandığı üzere 5-6 Nisan 2013 tarihlerinde Kazakistan’da müzakerelerin ikinci ayağı gerçekleştirilmiştir. Fakat beklentilerin aksine bu müzakerelerden de krizin çözümüne yönelik herhangi bir sonuç çıkmamıştır.

3.3.29. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİSİ

İran’ı nükleer programı konusunda anlaşmaya zorlamak için uygulanan *zorlayıcı diplomasi* çerçevesinde İran’a teşvik edici yeni öneri paketleri sunuluyor, İran’dan istenilen cevap alınmadığında ise sopa daha da büyütülerek BM Güvenlik Konseyi’nden İran’a yönelik yeni yaptırım kararları alınıyordu. BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a yönelik istenilen ağırlıkta yaptırım kararlarının alınmasında Rusya ve Çin engeli aşılamadığında ise başta ABD ve AB olmak üzere kendileri tek taraflı ek yaptırım kararları alma yoluna giderek sopayı daha etkili hale getiriyorlardı.

İran’a yönelik uygulanan yaptırımlar nedeniyle İran’ın ekonomik büyüme oranı, dış ticaret hacmi, enflasyon oranı ve ülke içerisindeki işsizlik önemli ölçüde etkilenmiştir. Aslında İran’ın en önemli gelir kaynağı olan petrolü direkt hedef alan yaptırım kararlarının alınamaması ve yüksek seyreden petrol fiyatları uygulanan yaptırımların etkisini 2012 yılına kadar bir nebze hafifletmişti. Fakat 2012 yılında ABD’nin aldığı yaptırım kararları ve özellikle İran petrol ihracatında %20 paya sahip olan AB’nin, İran petrol sanayini ve ticaretini hedef alan yaptırım kararları İran

³⁵³ Julian Borger, “Iran Hails Turning Point in Nuclear Talks”, *The Guardian*, 27 Şubat 2013.

³⁵⁴ Lyse Doucet, “Almatı: İran’ın Nükleer Programında Dönüm Noktası mı?”, *BBC Türkçe*, 1 Mart 2013.

ekonomisinde etkisini çok ciddi bir şekilde göstermiştir.³⁵⁵ İran, uzun yıllar günde ortalama 2,3 milyon varil ham petrol ihraç ederken bu sayı alınan yaptırım kararları nedeniyle 2012 yılında 2,102 milyon varile; 2013 yılında 1,215 milyon varile düşmüştür.³⁵⁶ İran'ın petrol ihracatından elde ettiği gelir 2011 yılında 114,7 milyar dolarken; 2012 yılında 101,4 milyar dolar; 2013 yılında ise 61 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu gelir 2015 yılına kadar 27,3 milyar dolara kadar gerileyecekti.³⁵⁷

2010 yılında alınan CISADA kararı ile düşüşe geçen İran ekonomisinin büyüme oranı yine 2012 yılında alınan yaptırım kararları nedeniyle 2012 yılında -6,6'ya; 2013 yılında ise -1,91'e kadar gerilemiştir.³⁵⁸ Böylece 1994 yılından sonra ilk defa İran'ın ekonomik büyümesi negatif seviyede olmuştur. 2000 yılından itibaren artarak seyreden ve 2011 yılında 592 milyar dolara ulaşan Gayri Safi Millî Hasıla ise petrol fiyatlarının oldukça yüksek olmasına rağmen 2012 yılında 587 milyar dolara; 2013 yılında ise 511 milyar dolara kadar gerilemiştir.³⁵⁹

İran'da uzun yıllar ortalama %10-15 arası seyreden enflasyon oranı yine alınan yaptırım kararları nedeniyle 2011 yılında %21,4; 2012 yılında %30,53 ve 2013 yılında %34,72 seviyesine kadar çıkmıştır. Üstelik gerçek enflasyon oranının daha yüksek olduğu ve bu oranın 2011-2013 yılları arasında %50-70 seviyelerine ulaştığı tahmin edilmektedir.³⁶⁰ Ayrıca 2012 yılının başında 1 dolar, 16,000 İran riyalı değerindeyken; bu değer 2013 yılının Nisan ayına kadar %125 artarak 36,000 İran riyaline kadar çıkmıştır.³⁶¹ Asgari ücret ise 2010 yılında 3 milyon İran riyalıyken (275 dolar) 2013 yılında 4,87 milyon İran riyaline çıkmıştır. Fakat artan enflasyon ve İran riyalinin değer kaybetmesi nedeniyle bu rakam ortalama 134 dolara denk

³⁵⁵ Petrol ihracatı, İran'ın ihracat gelirinin %80'ini; devlet gelirlerinin ise yaklaşık %50-60'ını oluşturmaktaydı. (The World Bank, "Who Gains and Who Loses from Plunging Oil Prices in the Middle East and North Africa Region?", 29 Ocak 2015.

<http://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/01/29/who-gains-and-who-loses-from-plunging-oil-prices-in-the-middle-east-and-north-africa-region> (Erişim: 01.02.2012))

³⁵⁶ Organization of the Petroleum Exporting Countries, *OPEC Annual Statistical Bulletin*, Vienna, 2016, s. 52.

³⁵⁷ Organization of the Petroleum Exporting Countries, s. 17.

³⁵⁸ The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IR> (Erişim: 10.01.2017)

³⁵⁹ The World Bank, <http://data.worldbank.org/country/iran-islamic-rep> (Erişim: 10.01.2017)

³⁶⁰ Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", *Congressional Research Service*, 31 March 2017, s. 56.

³⁶¹ Kasia Klimasinska and Ian Katz, "Useless Rial is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says", *Bloomberg*, 6 Haziran 2013.

gelmiştir.³⁶² Ekonomide yaşanan bu durum doğal olarak İran halkının alım gücünü önemli derecede düşürmüştür.

3.4. RUHANİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA NÜKLEER PROGRAM VE YAŞANAN GELİŞMELER

Ele alındığı üzere Obama'nın ABD yönetimini devralmasıyla beraber ABD'nin krize yönelik izlemiş olduğu politikada bir yumuşama yaşansa da Ahmedinejad yönetimindeki İran'ın krize yönelik izlemiş olduğu politikada uygulanan ağır yaptırımlara rağmen herhangi bir yumuşama yaşanmamıştı. Fakat özellikle nükleer kriz ile ilgili yaşanan gelişmeler İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendisini göstermiş ve ılımlı kimliğiyle tanınan Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ruhani'nin İran yönetimini devralmasıyla nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik politika dâhil İran dış politikasının tonunda önemli bir değişim yaşanmıştır.

3.4.1. İRAN YÖNETİMİNDE DEĞİŞİKLİK: NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YENİ YAKLAŞIM

Ahmedinejad yönetiminin nükleer programlarından ödün vermez politikası nedeniyle zorlayıcı diplomasi kapsamında İran'a yönelik alınan yaptırım kararları İran ekonomisini olumsuz yönde etkilemişti. Bir de sekiz yıl önce *yolsuzlukla mücadele* şiarıyla Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Ahmedinejad'ın ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminde 2,8 milyar dolarlık yolsuzluk skandalı ortaya çıkmıştı.³⁶³ Ayrıca Obama yönetiminin krize yönelik sürdürdüğü politika ile uluslararası arenada İran'a yönelik askeri müdahale tehdidi de büyük oranda geri planda kalmış, dolayısıyla da İran halkının bu konuda seçimlere yansıtacak kaygısı azalmıştı. İran böyle bir atmosferde Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidiyordu.

³⁶² "Iran in Numbers: How Cost of Living Has Soared under Sanctions", *BBC News*, 7 Haziran 2013.

³⁶³ Bayram Sinkaya, "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim", *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt: 5, Sayı: 55, s. 27.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine geleneksel muhafazakar kesimden olmasına rağmen ılımlı, pragmatik ve reform yanlısı kimliğiyle tanınan Hasan Ruhani de adaylığını koymuş ve Anayasa Koruyucular Şurası'nın açıkladığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılacak sekiz kişilik listede kendisine yer bulmuştur.³⁶⁴ Ruhani, Hatemi döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği ve nükleer müzakerelerde İran'ın Başmüzakereciliği görevini üstlenmişti. Müzakereler sırasında izlediği politika nedeniyle ülkesinde *diplomat şeyh* olarak anılıyordu. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan ve söz konusu listede kendisine yer bulan isimlerden bir diğeri ise neo-radikal kesimi temsil eden ve nükleer müzakerelerde İran'ın mevcut Başmüzakerecisi Sait Celili'ydi. Nükleer krize yönelik İran dış politikasının iki farklı yaklaşımını temsil etmiş olan söz konusu başmüzakerecilerin de yarıştığı bu seçimi Rafsancani³⁶⁵ gibi reformcu elitlerin desteğini alan Ruhani sürpriz bir şekilde kazanmıştır.³⁶⁶ Ruhani, 4 Ağustos 2013 tarihinde ise Cumhurbaşkanlığı görevini resmen Ahmedinejad'dan devralmıştır.

Ruhani'nin İran yönetimini devralmasıyla birlikte dış politikayı yürütmekle görevli seçkin kişilerde değişikliğe gidilmiştir. Ahmedinejad döneminde çoğu güvenlik bürokrasisinden gelen ve ideolojik nitelikleri ön planda olan yöneticilerin bazıları yerlerini bir kısmı Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde de görev almış olan deneyimli kişiler olmak üzere dış dünyaya açık ve pragmatist seçkinlere bırakmıştır.³⁶⁷ Bu değişim çerçevesinde, Dışişleri Bakanlığı görevine yirmi yıl boyunca ABD'de yaşayan ve 2002-2007 yılları arasında İran'ın BM Büyükelçiliğini yapmış olan Muhammed Cevad Zarif getirilmiştir. Ruhani'nin bu tercihi Batılı çevreler tarafından takdirle karşılanmıştır.³⁶⁸

³⁶⁴ Ruhani seçim sürecinde ekonomiyi kurtarma ve dünya ile etkileşim içine girme vaadinde bulunmuştur. (Steven Ditto, "Reading Rouhani: The Promise and Peril of Iran's New President", *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington DC, 2013, s. 59.)

³⁶⁵ Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani de Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuştur. Ancak Anayasa Koruyucular Şurası'nın açıkladığı adaylığı onanan sekiz kişilik Cumhurbaşkanlığı aday listesinde kendisine yer bulamamıştır.

³⁶⁶ İranlıların önemli bir kısmının, özellikle 2009 seçiminden sonra seçim sonuçlarına müdahale edildiği düşüncesiyle, seçimlere güveni kalmamıştı. Bu yüzden Ruhani'nin seçimi kazanması iç kamuoyunda sürpriz olarak karşılanmıştır.

³⁶⁷ Bayram Sinkaya, "Ahmedinejad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika'", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s. 32.

³⁶⁸ Bayram Sinkaya, "Cevad Zarif ve Değişen İran Dış Politikası", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 10.08.2015. <http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4485?s=orsam|turkish> (Erişim: 17.01.2017)

Ruhani'nin dış politikadaki önceliği kuşkusuz ülkesinin nükleer programı ve ülkesine uygulanan yaptırımların kaldırılması olacaktır. Bu nedenle Ruhani seçimleri kazanmasının ardından gerçekleştirdiği ilk basın toplantısında konuyu ele alarak ülkesinin nükleer programında daha fazla şeffaflık sağlamanın ülkesi üzerindeki *vahşi ve adaletsiz* olarak nitelendirdiği ekonomik yaptırımların hafifletilmesine yardımcı olacağını dile getirmiştir. Daha önceki Cumhurbaşkanı gibi ülkesinin nükleer faaliyetlerinin yasal hakları olduğunu savunan Ruhani, İran ile ABD arasında doğrudan görüşmeler için bu yasal haklarının tanınması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu basın toplantısında Ruhani ayrıca, ABD ile aralarında eski bir yara olduğunu, bu yaranın da iyileşmeye ihtiyacı olduğunu ve kendi hükümetinin iki ülke arasındaki ilişkilerde tansiyonu daha fazla yükseltmeyeceğini de ifade etmiştir. Ruhani'nin mesajları yalnızca ABD'ye yönelik değildi. Ruhani söz konusu basın toplantısında tüm dünya kamuoyuna seslenerek dünya ile özellikle de komşu ülkeler ile ilişkilerin iyileştirilmesine ihtiyaç olduğunu ve İran ile diğer ülkeler arasında dostça bağların kurulması için yeni bir fırsat yaratıldığını belirtmiştir.³⁶⁹

Ruhani'nin yapıcı tutumu yalnız İran içerisinde değil, uluslararası alanda da yankı bulmuştur. Dolayısıyla da bu durum mevcut krizin diplomasi yoluyla çözümü konusunda beklentilerin artmasını sağlamıştır. Bu beklentiler boşa çıkmamış, Ruhani yönetimi nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik Ahmedinejad yönetimine kıyasla çok daha yapıcı bir politika izlenmeye başlamıştır.

3.4.2. MÜŞTEREK EYLEM PLANI

Zorlayıcı diplomasi kapsamında İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar İran'ın yeni yönetimini krizin çözümü konusunda uzlaşma arayışına götürürken; İran'ın yaptırımlara karşı nükleer programında önemli ölçüde mesafe katetmesi de başta ABD olmak üzere Batı ülkelerini uzlaşma arayışına götürmekteydi.³⁷⁰ Ayrıca Ruhani'nin İran yönetimini devralmasıyla krizin diplomasi yoluyla çözümü konusunda gerekli zemin de oluşmuştu. Bu atmosferde, krizin çözümü için İran ve

³⁶⁹ "Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 17 Haziran 2013.

³⁷⁰ Ele alındığı üzere İran'a askeri müdahalede bulunma seçeneği Obama yönetimi tarafından geri plana atılmıştı. Ruhani gibi ılımlı bir yöneticinin de Obama yönetimini askeri müdahalede bulunduracak tahrirlerde bulunması beklenmiyordu.

P5+1 Grubu temsilcileri 2013 yılının Ekim ve Kasım aylarında Cenevre’de yeniden bir araya gelmişlerdir. Kasım ayında Cenevre’de gerçekleştirilen müzakerelerde taraflar kapsamlı bir çözüm için iki aşama öngören *Müşterek Eylem Planı* üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Hem on birinci yılını dolduran kriz açısından hem de İran-ABD ilişkileri açısından bir dönüm noktası sayılabilecek bu anlaşma ile kabul edilen plan şu şekildeydi:

Birinci Aşama:

Müşterek Eylem Planı’na göre İran’ın gönüllü olarak üstleneceği tedbirler:

- 1- İran kendisinde mevcut olan %20 oranında zenginleştirilmiş uranyumun yarısını TNAR’a yakıt imalatı için muhafaza edecek, diğer yarısını ise maksimum %5 zenginleştirilmiş orana düşürecek.
- 2- İran altı ay boyunca maksimum %5 oranında uranyum zenginleştirecek.
- 3- Natanz’daki uranyum zenginleştirme tesisindeki, Fordo’daki ve Arak reaktöründeki faaliyetlerinde daha fazla ilerleme sağlamayacak.
- 4- Uranyum zenginleştirilmesi için yeni tesis inşa etmeyecek.
- 5- Kullanılmış yakıtı yeniden işlemeyecek ve yeniden işleme kabiliyetine sahip tesis inşa etmeyecek.

Müşterek Eylem Planı’na göre P5+1 Grubu’nun gönüllü olarak üstleneceği tedbirler:

- 1- İran’ın ham petrol satışını daha fazla azaltma çabalarını durduracak. Ayrıca İran’ın petrol satışlarından kazandığı, fakat dondurulmuş olan gelirin üzerinde uzlaşılan kısmını serbest bırakacak.
- 2- ABD ve AB; petrokimya, altın ve diğer değerli madenlerin ihracatına yönelik yaptırımları askıya alacak.³⁷¹
- 3- BM, ABD ve AB nükleer konularla ilgili İran’a yönelik yeni bir yaptırım kararı almayacak.
- 4- ABD, İran’ın otomobil sektörüne uyguladığı yaptırımları askıya alacak.

³⁷¹ ABD, İran’ın altın sektörüne 1 Temmuz 2013 tarihinde yaptırım kararı almıştı.

- 5- İran'ın yiyecek ve sağlık gibi insani ihtiyaçlarının ve yurt dışındaki İranlı öğrencilerin ödemelerinin karşılanması için İran'ın yurtdışında dondurulmuş gelirinin kullanılması için finansal kanal kurulacak.

İkinci Aşama:

- 1- Uzun dönemli bir anlaşma yapılacaktır.
- 2- Tarafların hak ve yükümlülükleri NPT ve IAEA Safeguards Anlaşmasına yansıtılacaktır.
- 3- Nükleer program ile ilgili İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar kaldırılacaktır.
- 4- İran'ın nükleer programının limitlerini, kapsamını ve zenginleştirilmiş uranyum stoklarını içeren konularda bir süre için uzlaşmaya varılacaktır.
- 5- Arak reaktörü ile ilgili tüm kaygılar giderilecektir.
- 6- İran tarafından Ek Protokol onaylanacak ve uygulanacaktır.
- 7- Uluslararası sivil nükleer işbirliği yapılması, modern hafif su reaktörleri, araştırma reaktörleri, modern nükleer yakıt ikmali ve Ar-Ge üzerinde kapsamlı bir uzlaşmaya varılacaktır.³⁷²

Müşterek Eylem Planı'nın ilk aşaması altı aylık bir süreyi öngörüyordu. Bu süre gerekirse karşılıklı rıza ile uzatılabilecek ve bu süreçte tüm taraflar iyi niyetle görüşmeler için yapıcı bir atmosfer sağlamaya çalışacaktı.

Anlaşma sonrası Ruhani yaptığı açıklamada anlaşma ile İran'ın nükleer haklarının teyit edildiğini belirtmiş ve asla nükleer silah üretme peşinde olmayacaklarını vurgulamıştır.³⁷³

Yaptırımların hafifletilmesiyle İran yaklaşık 7 milyar dolarlık ekonomik rahatlamaya sağlayacaktı. Bu çerçevede İran'ın petrol satışından elde ettiği gelirin 4,2 milyar dolarlık bölümüne erişimine izin verilecekti. Ayrıca petrokimya ve diğer alanlardaki yaptırımların askıya alınmasıyla İran 1,5 milyar dolar daha gelir elde edecekti.³⁷⁴

³⁷² "Joint Plan of Action", Cenevre, 24 Kasım 2013.

http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf (Erişim: 22.01.2017)

³⁷³ "İran, Nükleer Programını Sınırlamayı Kabul Etti", *BBC Türkçe*, 24 Kasım 2013.

³⁷⁴ "İran, Nükleer Programını Sınırlamayı Kabul Etti", *BBC Türkçe*, 24 Kasım 2013.

Aralık ayında her iki tarafın yetkilileri arasında Cenevre ve Viyana’da teknik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Son olarak 9-10 Ocak 2014 tarihlerinde İran Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Başmüzakerecisi Abbas Arakçi ile AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Vekili Helga Schmid görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ve nihayetinde gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında Müşterek Eylem Planı 20 Ocak 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

3.4.3. LOZAN MUTABAKATI

26 Mart 2015 tarihinde Lozan’da bir araya gelen yetkililerin gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda 2 Nisan 2015 tarihinde nihai anlaşmanın ana çerçevesi üzerinde tarihi bir mutabakata varılmıştır. Görüşmeler sonunda İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ortak bir basın toplantısı düzenleyerek varılan mutabakatla ilgili bilgiler paylaşmışlardır. Mutabakata göre; İran barışçıl nükleer faaliyetlerine devam edecek, ama zenginleştirilmiş uranyum stokunu belirli süreler içerisinde sınırlandıracaktı. Bunun karşılığında ise BM Güvenlik Konseyi, ABD ve AB tarafından İran’a yönelik uygulanan yaptırım kararları kaldırılacaktı.³⁷⁵ Yine söz konusu mutabakata göre, Kapsamlı Ortak Eylem Planı’nın (KOEP) yapılması için 30 Haziran 2015 tarihine kadar taraflar arasında müzakereler devam edecekti.

3.4.4. NİHAİ ANLAŞMA: KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI

Nihai anlaşmaya varmak için taraflar Viyana’da tekrar bir araya gelmişlerdir. Gerçekleştirilen görüşmeler planlanan sürede sonuçlanmayınca söz konusu süre taraflarca birkaç kez uzatılmıştır. Müzakerelerin zorlu geçmesinin iki tane temel nedeni vardı. Bunlardan ilki; İran karşısında P5+1 Grubu’nun kendi aralarında bir birlik oluşturamamasıydı. Çünkü Rusya ve Çin’in müzakerelerden beklentileri ve süreçteki tutumu ile ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın öncelikleri arasında farklılıklar vardı. Bu nedenle bir taraftan İran heyeti ile ilgili ülkelerin heyetleri

³⁷⁵ Bayram Sinkaya, “Lozan Görüşmeleri: Mutabakat Var, Anlaşma Yok!”, *Ortaoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 04.06.2015.
<http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/2511?s=orsam|turkish> (Erişim: 23.01.2017)

arasında sık sık ikili görüşmeler yürütülürken, diğer taraftan da ortak görüşmeler yürütülmekteydi. İkincisi ise müzakere konularının oldukça geniş kapsamlı olmasıydı.³⁷⁶ İran müzakerelerde yaptırımların hemen kaldırılması ve dondurulmuş varlıklarının serbest bırakılması konusunda ısrarcı olmuş, fakat karşı tarafı ikna etmede başarılı olamamıştır.

Nihayetinde 14 Temmuz 2015 tarihinde Cevad Zarif ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini birlikte gerçekleştirdikleri ortak basın toplantısında, KOEP üzerinde anlaşmaya vardıklarını duyurmuşlardır.³⁷⁷ Ancak anlaşmanın direkt yürürlüğe girmesi öngörülüyordu. KOEP kısa bir süre içerisinde BM Güvenlik Konseyi'ne sunulacak, BM Güvenlik Konseyi'nin onayından geçtikten doksan gün sonra anlaşma kabul edilmiş olacak ve IAEA tarafından İran'ın anlaşmada belirtilen tedbirleri aldığı tespitini ile de yürürlüğe girecekti.

KOEP'in önemli maddeleri şöyledir:

- 1- İran on beş yıl boyunca uranyum zenginleştirme seviyesini %3,67'ün üzerine çıkarmayacak.
- 2- İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stoku on beş yıl boyunca 300 kg'ı geçmeyecek.³⁷⁸
- 3- İran on beş yıl boyunca Fordo tesisinde uranyum zenginleştirmeyecek, uranyum zenginleştirilmesiyle ilgili faaliyetlerde bulunmayacak ve nükleer materyal bulundurmayacak.
- 4- İran, Fordo tesisini fizik ve teknoloji merkezine dönüştürecek.
- 5- On beş yıl boyunca Natanz tesisi İran'ın Ar-Ge dâhil olmak üzere uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerinin sürdüreceği tek alan olacak.

³⁷⁶ Bayram Sinkaya, "Viyana Müzakereleri: İran-Batı Anlaşmazlığında Dönüm Noktası", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 7 Temmuz 2015. <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4438?s=su%7Cturkish> (Erişim: 25.01.2017)

³⁷⁷ "Joint statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif Vienna, 14 July 2015", *European Union External Action*, 14 Temmuz 2015. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3244/joint-statement-eu-high-representative-federica-mogherini-and-iranian-foreign-minister-javad_en (Erişim: 26.01.2016)

³⁷⁸ İran'ın anlaşma imzalanılana kadarki mevcut düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stoku 10,000 kg'dı. ("Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", The White House Office of the Press Secretary, 2 Nisan 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (Erişim: 26.01.2017))

- 6- İran on yıl içerisinde santrifüj sayısını aşamalı olarak azaltacak ve bu süreçte Natanz tesisinde maksimum 5060 adet IR-1 model santrifüj kalacak. Daha gelişmiş santrifüj kullanmayacak.
- 7- Arak ağır su reaktörü, nükleer silah üretmeye uygun plütonyum üretmeyecek şekilde yeniden inşa edilecek.
- 8- Arak ağır su reaktörü çalıştığı sürece bu reaktörün bütün kullanılmış yakıtları ihraç edilecek.
- 9- İran sahip olduğu tüm nükleer tesislere IAEA'nın düzenli olarak girişine izin verecek. Bunlara uranyum zenginleştireceği Natanz ve uranyum zenginleştirmeye son vereceği Fordo tesisleri de dâhil olacak.
- 10- İran'ın gerekli adımları attığının IAEA tarafından teyit edilmesinin ardından daha önce BM Güvenlik Konseyi, ABD, AB ve diğer devletler tarafından İran'ın nükleer programıyla ilgili alınmış olan ve ticaret, teknoloji, finans, enerji alanını kapsayan yaptırımlar kaldırılacak.³⁷⁹

Anlaşma özetle İran'ın nükleer programının belirli bir süreliğine sınırlandırılması ve nükleer faaliyetlerinin sıkı bir denetime tutulması karşılığında İran'a yönelik uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımların kaldırılmasını ve İran'ın nükleer haklarının tanınmasını öngörüyordu. Anlaşmaya göre; BM, ABD ve AB'nin İran'a yönelik nükleer programı ile ilgili aldığı yaptırım kararları İran'ın anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmesiyle beraber kaldırılacaktı.

Anlaşmanın en önemli noktalarından biri ise *snap back* mekanizmasını öngörmesiydi. Buna göre, İran'ın anlaşmayı ihlal ettiği tespit edilirse otuz gün içerisinde BM Güvenlik Konseyi tarafından, kaldırılmış yaptırımlardan daha kapsamlı yeni bir yaptırım kararı alınacaktı. Söz konusu kararı almak için sunulan karar taslağının BM Güvenlik Konseyi'nde reddedilmesi durumunda ise askıya alınmış olan yaptırım kararları otomatik olarak yeniden uygulamaya konulacaktı. Böylece yaptırımların uygulanmasını önleyecek başta Rusya ve Çin olmak üzere BM Güvenlik Konseyi üye ülkelerinin veto haklarının önüne geçiliyordu.

³⁷⁹ Anlaşma metnin tamamı için bkz. "Joint Comprehensive Plan of Action", Vienna, 14 Temmuz 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (Erişim: 26.01.2016)

20 Temmuz 2015 tarihinde BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle aldığı 2231 sayılı karar ile söz konusu anlaşmayı kabul etmiştir.³⁸⁰ Bu karar ile İran'a sekiz yıl boyunca, nükleer başlık taşıyabilecek balistik füzelerle ilgili hiçbir faaliyette bulunmaması çağrısında da bulunulmuştur. Ayrıca alınan karara göre; BM'nin İran'a uyguladığı silah ambargosu beş yıl, füze ambargosu ise sekiz yıl daha devam edecekti.

17 Eylül 2015 tarihinde ABD Kongresi'nde KOEP için oylama yapılmış ve oylama anlaşma lehinde sonuçlanmıştır. İran Meclisi de 13 Ekim 2015 tarihinde KOEP'i onaylamıştır. Ve nihayetinde söz konusu anlaşma 18 Ekim 2015 tarihinde resmen kabul edilmiştir. 16 Ocak 2016 tarihinde ise IAEA Başkanı Amano, İran'ın anlaşmanın uygulanması için gerekli hazırlıkları yaptığına ve yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair raporu IAEA Yönetim Kurulu'na ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.³⁸¹ Böylece KOEP'in uygulama aşamasına geçilmiştir. KOEP'in uygulama aşamasına geçilmesi ise BM Güvenlik Konseyi, ABD ve AB'nin; nükleer programı nedeniyle İran'a yönelik almış oldukları yaptırım kararlarının kaldırılması anlamına geliyordu.³⁸²

3.4.5. ANLAŞMANIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ: KİM İÇİN ZAFER? KİM İÇİN YENİLGİ?

Anlaşmanın değerlendirilmesi İran iç kamuoyunda tartışmalara sebep olmuştur. Anlaşmanın destekçileri İran'ın nükleer programının tanınması ve yaptırımların kaldırılması açısından, İran adına müzakereleri yürüten Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'i İran'ın efsanevi lideri Musaddık'a benzetirken; anlaşma karşıtları ise İran nükleer programı üzerine konulmuş kısıtlamaların ve yaptırımların

³⁸⁰ United Nations Security Council, "Resolution 2231 (2015): Adopted by the Security Council at Its 7488th Meeting, on 20 July 2015", S/RES/2231 (2015), 20 Temmuz 2015.

³⁸¹ "IAEA Director General's Statement on Iran", *International Atomic Energy Agency*, 16 Ocak 2016. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran> (Erişim: 27.01.2017)

³⁸² Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra yaptırımların kaldırılması konusunda pürüzler yaşanmıştır.

kalkmasının belirli koşullara bağlanmasına dikkat çekerek Zarif'i vatana ihanet ile suçlamışlardır.³⁸³

İran söz konusu anlaşma ile bir süreliğine nükleer programını önemli ölçüde sınırlandırmayı kabul ederken, bunun karşılığında da nükleer programının uluslararası toplum tarafından tanınmasını sağlamıştı. Kalkacak olan yaptırımlar sayesinde de ülkenin nefes alması sağlanacaktı. İran anlaşmaya varılmasıyla kendisine uygulanan uluslararası baskıdan da kurtulacaktı. Böylece İran bölgede ve uluslararası arenada çok daha rahat hareket edebilecekti. Altı çizilmesi gereken önemli noktalardan bir diğeri ise İran'ı şer ekseninin bir parçası olarak gösteren ABD'nin, İran'ı muhatap alarak aynı masaya oturması ve yıllardır ısrarla karşı çıktığı İran'ın uranyum zenginleştirme hakkını tanınmasıydı. Ayrıca bu anlaşmanın kendisi ve anlaşma aracılığıyla ABD'nin masaya oturtulması krizin en başından beri İran'a yönelik askeri müdahaleyi gündeme getiren İran'ın bölgedeki en önemli rakibi İsrail'e karşı da büyük bir kazanımdı. Ama en önemlisi, İran krize ve müzakerelere yönelik sürdürmüş olduğu politikanın sonucunda dünyanın en etkili ülkeleriyle varılan söz konusu anlaşma ile gerek ekseni etrafına toplamak istediği ülkeler ve halklara gerekse bölgedeki ve uluslararası arenadaki rakipleri dâhil diğer uluslararası aktörlere rüştünü ispat etmeyi başarmıştır. Bunların hepsi göz önüne alındığında anlaşma İran açısından yenilgi değil, aksine büyük bir kazançtır. Fakat yine de anlaşmaya kesin bir zafer gözüyle bakılmaması gerekir. Çünkü İran belli bir süreliğine de olsa nükleer programını önemli ölçüde sınırlandırmayı kabul etmiştir. Ayrıca İran her ne kadar her defasında nükleer silah elde etmeyeceğini açıklasa da konuya ilişkin olası fikir değişikliğinde, uygulanacak olan sıkı denetimler nedeniyle nükleer silaha ulaşması artık çok zorlaşmıştır. Bu da anlaşma varlığını koruduğu sürece İran'ın nükleer silaha sahip olmanın kendisine vereceği caydırıcılık avantajından mahrum kalacağı anlamına gelmektedir. Zarif de anlaşmanın zafer olmamasına dikkat çekerek *tarihi bir an* olarak nitelendirdiği anlaşma ile mükemmel bir sonuç elde edemediklerini vurgulamış ve anlaşma için *“ama hepimiz için büyük bir başarı”* demiştir. Yine aynı konuşmasında *“bugün umutlar tükenebilirdi”* diyen Zarif konuşmasının devamında *“Fakat artık umut dolu yeni bir sayfa açıyoruz. Bunun üzerine inşa etmeye devam edelim.”* demiştir.³⁸⁴ Dini lider Hamaney de

³⁸³ Bayram Sinkaya, “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, Temmuz 2016, No: 45, s. 2-3.

³⁸⁴ “İran ile 5+1 Anlaşta”, *Al Jazeera Türk*, 14 Temmuz 2015.

anlaşmayı *ne iyi ne kötü* olarak tanımlamıştır.³⁸⁵ Hamaney ayrıca kendi müzakerecilerinin ihtiyatlı olmalarına rağmen ABD'lilerin müzakereler esnasında birkaç şeyden avantaj sağladıklarının altını çizmiştir.³⁸⁶

Anlaşma başta ABD olmak üzere İran nükleer program karşıtı taraflar açısından değerlendirildiğinde ise İran'ın nükleer faaliyetlerinin bir süreliğine sınırlandırılması ve bu faaliyetlerinin IAEA tarafından kontrol altına alınmasıyla İran'ın nükleer silah üretmesinin önüne geçildiği için önemli bir kazançtı. Fakat yine de, özellikle ABD için, kesin bir zafer değildi. Çünkü ele alındığı üzere anlaşma İran'ın nükleer programını tam olarak sonlandırmıyor, sadece bir süreliğine sınırlandırıyor. İran'ın nükleer programına muhalefetini sürdüren ve bu konuda yalnızlaşan İsrail yönetimi de anlaşmanın İran'ın programını tam olarak sonlandırmamasına dikkat çekerek, varılan anlaşmayı *tarihi bir hata* olarak değerlendirmiştir.³⁸⁷

Aslında anlaşmanın kuşkusuz kaybetmeden kazanan tek tarafı diplomasiydi. Cevad Zarif de anlaşmanın imzalandığı gün *BBC*'ye verdiği röportajda bu noktaya dikkat çekmiş ve anlaşmayı *diplomasinin tehdit ve baskıya karşı zafer kazanabileceğini ispatlayan önemli bir başarı* olarak değerlendirmiştir.³⁸⁸

3.4.6. ANLAŞMA SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra gerek ABD'de yönetimi devralan Donald Trump'ın anlaşma karşıtı söylemleri gerekse İran'ın gerçekleştirdiği füze denemeleri anlaşmanın geleceği konusunda tartışma başlatmış ve "*Kriz yeniden mi canlanıyor?*" sorusunun doğmasına neden olmuştur. Böylece anlaşmanın imzalanması ile dünya gündeminin ilk sıralarından kısa bir süreliğine düşen İran'ın nükleer programı ve nükleer kriz yeniden dünya gündeminin ilk sıralarında yerlerini almıştır.

³⁸⁵ Sinkaya, "Nükleer...", s. 3.

³⁸⁶ "Iran's Supreme Leader Bans Negotiations with US", *Al Jazeera America*, 7 Ekim 2005.

³⁸⁷ Isabel Kershner, "Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake' ", *The New York Times*, 14 Temmuz 2015.

³⁸⁸ "Iran Nuclear Deal: Zarif Hails 'Important Achievement'", *BBC News*, 14 Temmuz 2015.

3.4.6.1. Trump Yönetiminin Anlaşmaya Yönelik Politikası

2016 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen ABD Başkanlık seçimleri için yarışan Cumhuriyetçi aday Donald Trump nükleer anlaşmayı yeniden gündeme taşımıştır. Trump; Washington'da Yahudi lobisi American Israel Public Affairs Committee'de (Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi) yaptığı konuşmada, ABD Başkanı seçilmesi durumunda birinci önceliliğinin *tam bir felaket* olarak nitelendirdiği İran ile yapılan nükleer anlaşmayı ortan kaldırmak olacağını söylemiştir.³⁸⁹ Anlaşmanın bu şekilde gündeme gelmesi sonucunda İran dini lideri Hamaney, ABD Başkan adaylarının gelecekte nükleer anlaşmadan dönmeleri durumunda kendilerinin de anlaşmayı ateşe atacıklarını söylemiştir.³⁹⁰

Nihayetinde 8 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen ABD Başkanlık seçimini Trump kazanmıştır. Trump'ın seçimi kazanmasının ardından İran Cumhurbaşkanı Ruhani, İran'ın nükleer anlaşmaya bağlı kalacağını belirtirken; İran Dışişleri Bakanı Zarif de ABD'nin çok taraflı uluslararası bir anlaşma olan KOEP'teki taahhütlerini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹¹ Gerçekten de İran anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte yerine getirilmesi gereken taahhütlere uymuştur. Anlaşmanın birinci yıl dönümü nedeniyle yayınlanan bildiri de İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğinin altı çizilmiştir.³⁹²

Trump'ın anlaşma karşıtı söylemleri üzerine AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, nükleer anlaşmanın *çok taraflı anlaşma* olduğunu ve kendisinin görevinin de anlaşmanın tam olarak uygulanmasını temin etmek olduğunu belirtmiştir. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Ryabkov ise Trump'ın başlattığı tartışmayla ilgili olarak *"Biz altı ülkenin İran ile yaptığı anlaşmanın dengeli olduğunu ve uluslararası güvenliğe büyük katkı sunduğunu düşünüyoruz. Bu değerlendirmemiz değişmemiştir"* demiştir.³⁹³ İran Dışişleri Bakanı Zarif de bu konuda açıklama yapmış Trump'ın yeniden müzakereler gerçekleştirilmesi konusunda can attığına inandığını, ama kendilerinin ve Avrupa

³⁸⁹ "Trump: Başkan Seçilirse İlk İş İran Anlaşmasını Feshedeceğim", *BBC Türkçe*, 22 Mart 2016.

³⁹⁰ "Iran's Khamenei Threatens to 'Set Fire' to Nuclear Deal if West Violates", *Reuters*, 14 Haziran 2016.

³⁹¹ Bayram Sinkaya, "Trump ve İran: Belirsizlik ve Tedirginlik", *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat 2017, Cilt: 9, Sayı: 78, s. 24.

³⁹² "Amano: İran Nükleer Anlaşmaya Tam Bağlı Kaldı", *Pars Today*, 18 Ocak 2017.

³⁹³ Sinkaya, "Trump...", s. 24.

lkelerinin buna izin vermeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca sözlerine zor günlerin önlerinde olacağını da eklemiştir.³⁹⁴

Trump ilerleyen aylarda da nükleer anlaşma karşıtı söylemlerine devam etmiştir. 13 Ekim 2017 tarihinde yaptığı açıklama ile bu konuda bir adım daha ileri giderek, İnan'ın nükleer anlaşmaya uymadığını belirtmiş ve ABD Kongresi'nde³⁹⁵ İnan'ın anlaşmaya uyduğunu teyit ememe kararı aldığını açıklamıştır.³⁹⁶ Trump'ın bu adımı zerine Almanya, Fransa ve İngiltere anlaşmanın *ortak güvenlik çıkarlarına* uyduğunu belirterek Trump'ın bu adımından endişe duyduklarını açıklamıştır.³⁹⁷ Zaten; AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Mogherini, Eylül ayında BM Genel Merkezi'nde nükleer anlaşmaya taraf ülkelerin dışışleri bakanları ile bir araya geldikten sonra yaptığı basın toplantısında, ABD'nin kendi İnan politikasını gözden geçirdiğini, ama bunun anlaşma çerçevesinde tartışılmasının söz konusu olamayacağını, nükleer anlaşmanın işe yaradığını ve uluslararası toplumun işe yarayan anlaşmayı feshetme lüksünün olmadığını belirtmişti.³⁹⁸ Rusya da Trump'ı agresif ve tehditkar bir dil kullanmakla eleştirmiştir.³⁹⁹ Yine P5+1 Grubu'nun bir diğer yesi Çin de bu süreçte anlaşma lehine açıklamalarda bulunmuştur. Trump'ı asılsız ithamlarda bulunmakla suçlayan ve anlaşmaya yönelik taahhütlerini yerine getirmeyi sürdürdüklerini söyleyen Ruhani ise bu anlaşmanın sadece İnan ve ABD arasında imzalanmadığını ve çok taraflı olan söz konusu anlaşmanın bir ülkenin kararıyla iptal edilemeyeceğini dile getirmiştir.⁴⁰⁰

Her ne kadar Trump nükleer anlaşma karşıtı söylemlerde bulunsa da söz konusu anlaşma iki ülke arasında değil, P5+1 Grubu ile İnan arasında imzalanmış bir anlaşmadır. Ayrıca anlaşmaya ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nde de karar alınmıştır. Dolayısıyla İnan'ın anlaşmadaki taahhütlerini yerine getirdiği bu süreçte AB, Çin ve

³⁹⁴ "Iran Scorns Trump, Rebuffs U.S. Warning on Missiles", *Reuters*, 07 şubat 2017.

³⁹⁵ ABD'de söz konusu anlaşmanın onaylanmasıyla ilgili kabul edilen yasa, ABD Başkanı'nın her doksan günde bir İnan'ın anlaşmaya uyum gösterdiğini teyit etmesini öngörmektedir. ABD Başkanı'nın İnan'ın anlaşmaya uyum gösterdiğini teyit etmemesi halinde ise ABD Kongresi'nin İnan'a yönelik yaptırım uygulanmasını gündeme alması gerekmektedir. Yasa kapsamında Trump, Nisan ve Temmuz aylarında İnan'ın anlaşmaya uyduğunu teyit etmiştir.

³⁹⁶ "Iran Nuclear Deal: Trump 'Will not Sign Off Agreement'", *BBC News*, 13 Ekim 2017.

³⁹⁷ "İnan'la Nükleer Anlaşma: Taraf lkelerden ABD'ye Tepki Anlaşmaya Destek", *BBC Türkçe*, 14 Ekim 2017.

³⁹⁸ "AB Yüksek Temsilcisi Mogherini: İnan Nükleer Anlaşması Bütün Taraflarca Uygulanıyor", *Anadolu Ajansı*, 21 Eylül 2017.

³⁹⁹ "İnan'la Nükleer Anlaşma: Taraf lkelerden ABD'ye Tepki Anlaşmaya Destek", *BBC Türkçe*, 14 Ekim 2017.

⁴⁰⁰ "İnan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD Başkanı Donald Trump'ın İnan'la İlgili Açıklamalarına Yanıt Verdi." *Sputnik News*, 13Ekim 2017.

Rusya anlaşmayı yeniden gözden geçirme veya iptal etme fikrine sıcak bakmamaktadır.

3.4.6.2. İran'ın Füze Denemeleri

İran, 2017 yılının Ocak ayı sonunda balistik füze denemesinde bulunmuştur. Bunun üzerine ABD de yönetimi yeni devralmış olan Trump; sosyal medyadan yaptığı açıklamada İran'ın ateşle oynadığını, Obama'nın onlara çok iyi davranmasının değerini bilemediklerini ve kendisinin o kadar iyi olmadığını belirtmiştir. Hamaney ise Trump'ın bu açıklamasına cevap olarak "*Neden eski ABD yönetimine minnettar olacağız? İran'a uyguladığı yaptırımlardan dolayı mı? DAEŞ örgütünü oluşturduğundan dolayı mı? Yoksa Suriye ve Irak'ı ateşe verdiği için dolayı mı?*" demiştir.⁴⁰¹ Ayrıca, yapılan füze denemeleri sonrası Trump yönetimi tarafından İran'ın balistik füze programını destekledikleri iddia edilen on üç kişiye ve on'dan fazla şirkete yaptırım kararı alınmıştır. ABD Hazine Bakanlığı yetkililerinden John Smith konuya ilişkin olarak "*İran'ın devam eden teröriste desteği ve balistik füze programı bölgeye, tüm dünyadaki müttefiklerimize ve Amerika Birleşik Devletleri'ne tehdit oluşturuyor*" demiştir.⁴⁰² Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Michael Flynn ise yaşanan gelişmelerin İran'ın Orta Doğu'daki dengeleri bozan tavrının bir kanıtı olduğunu belirtmiş ve imzalanan nükleer anlaşmayı *zayıf ve etkisiz* olarak nitelemiştir.⁴⁰³ Flynn konuşmasının devamında, "*İran, bu anlaşma için ABD'ye müteşekkir olması gerekirken, daha da yüreklenmiş görünüyor.*" demiştir.⁴⁰⁴

Söz konusu balistik füze denemesi İran'ın nükleer anlaşmayı ihlal edip etmediği sorusunu da beraberinde getirmiştir. İran Savunma Bakanı Hüseyin Dehkan füze denemesinin nükleer anlaşmayı ve nükleer anlaşmanın onaylandığı 2231 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını ihlal etmediğini söylemiştir.⁴⁰⁵ ABD yönetimi de

⁴⁰¹ "Hamaney'den Trump'a: Tehditlerden Korkmuyoruz", *Doğan Haber Ajansı*, 7 Şubat 2017.

⁴⁰² "Füze Denemesi Ardından ABD'den İran'a Yaptırım Kararı", *BBC Türkçe*, 3 Şubat 2017.

⁴⁰³ Michael Flynn, 14 Şubat 2017 tarihinde görevinden istifa etmiştir.

⁴⁰⁴ "Füze Denemesi: ABD, İran'ı Resmen Uyardı", *BBC Türkçe*, 2 Şubat 2017.

⁴⁰⁵ "İran Savunma Bakanı Hüseyin Dehkan, İran'ın Balistik Füze Denemesi Yaptığını Doğruladı. Ancak Dehkan Bu Son Füze Denemesinin Nükleer Anlaşmayı İhlal Etmediğini Belirtti", *Sputnik Türkiye*, 1 Şubat 2017.

yaptığı açıklamayla füze denemeleri ile İran'ın nükleer anlaşmayı direkt olarak ihlal etmediğini, ancak anlaşmanın ruhunu ihlal ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ “Iran Scorns Trump, Rebuffs U.S. Warning on Missiles”, *Reuters*, 7 Şubat 2017.

SONUÇ

Sivil ve askeri boyutuyla nükleer teknoloji; sahip ülkenin askeri, ekonomik ve modernizasyon gibi konularda güçlendirilmesinde ve buna paralel olarak da o ülkenin dış politikasının güçlendirilmesinde/kapasitesinin arttırılmasında (daha bağımsız hareket edebilmesi, perspektifinin genişlemesi ve hedefe daha kolay ulaşabilmesi) çok önemli rol bir oynamaktadır. Bu nedenle nükleer teknoloji, sahip ülkeye uluslararası arenada etkili bir aktör olabilme yolunda çok önemli bir avantaj sağlamaktadır. Fakat her ne kadar nükleer teknolojinin sivil boyutuyla kullanımı bir uluslararası anlaşma olan NPT ile her ülkenin meşru hakkı olarak tanınmış olsa da nükleer teknolojinin askeri boyutuyla kullanımı, yani uluslararası arenada rakiplere karşı çok önemli bir caydırıcılık avantajı kazandıran nükleer silahlara ulaşımı bu silahların tahrip gücünün yüksekliği ve dolayısıyla da güç dengelerini değiştiren niteliği nedeniyle yine söz konusu anlaşma ile belirli ülkeler dışında diğer ülkelere yasaklanmıştır. Bu durum ise bu güçten mahrum kalmak istemeyen ülkeleri NPT'yi imzalamayarak, NPT'den çekilerek yahut da NPT'yi imzalayarak ama bu anlaşmayı ihlal ederek gizli bir şekilde nükleer faaliyetlerde bulunmaya zorlamıştır.

İran'ın sahip olduğu nükleer programın başlangıç ve gelişim süreci incelendiğinde Şah yönetimini bu konuda motive eden en önemli dinamiğin de nükleer teknolojinin dış politikanın güçlendirilmesindeki rolü olduğu görülmektedir. İran'ı başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetimi, bu hedef doğrultusunda nükleer programı ülkelerinin dış politikasının güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak görmüş ve bu konuda oldukça istekli adımlar atarak zamanla ülkelerinin nükleer programlarını daha da geliştirmiştir. Ayrıca her ne kadar Şah yönetimi mevcut durumda nükleer enerjiyi yalnızca sivil boyutuyla amaçladıklarını belirtmiş olsa da elde edilen bulgular Şah yönetiminin yapmış olduğu açıklamaların aksine ve imzacısı olduğu NPT'ye rağmen nükleer teknolojiyi askeri boyutuyla da amaçladığını ortaya koymaktadır.

İslam Devrimi'nin ardından İran'ın nükleer programı her ne kadar dini ve ekonomik nedenlerle kesintiye uğramış olsa da çok geçmeden bir takım engellere rağmen Şah yönetimi ile aynı hedefle ve yine en az Şah yönetiminde olduğu kadarki istekle yeniden hayata geçirilmiştir. Fakat İslam Devrimi sonrası İran'ın başta bölge olmak üzere uluslararası arenada büyük güçlerin aleyhine dengelerin değişmesini

hedef alan dış politika anlayışı nedeniyle İran'ın sahip olduğu nükleer programın sivil boyutu bile İran'ın nükleer silah elde edeceği kuşkusuyla özellikle ABD ve İsrail tarafından kabul edilemez bulunmuş ve İran'ın nükleer alandaki faaliyetlerine uluslararası baskı uygulanmaya başlanmıştır. Bu engelin üstesinden gelmek isteyen İran ise bu konuda gizli faaliyetlere ve işbirliğine gidecek yeni müttefik arayışına yönelmiştir. IAEA'nın ve istihbarat örgütlerinin raporlarına göre, İran'ın söz konusu gizli faaliyetleri 2002 yılının ortalarına kadar nükleer enerjinin askeri boyutunu da kapsamıştır. İran'ın nükleer alanda işbirliği arayışı ise Rusya ve Çin ile ilişkilerinin gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır.

2002 yılında İran'ın nükleer alanda yürütmüş olduğu gizli faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte İran ile ABD arasında nükleer kriz ortaya çıkmıştır. Söz konusu krize kısa bir süre sonra IAEA ve BM'nin yanı sıra çıkarları doğrultusunda AB, Rusya ve Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur. Uzun bir süre dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan nükleer krizle birlikte İran üzerindeki mevcut uluslararası baskı daha da arttırılmış ve İran'dan derhal nükleer programını askıya alması, hatta nükleer silah üretimine imkân sağlayan uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini daimi olarak terk etmesi istenmiştir. Ancak NPT ile sağlanan meşru haklarından vazgeçilmesinin, dolayısıyla da baskılara boyun eğilmesinin İslam Devrimi sonrası hedeflenen dış politika anlayışında büyük bir yenilgi olacağına bilincinde olan İran, bu süreçte kendisine yönelik artan baskılara boyun eğmek yerine, tahrikten uzak durarak ve uluslararası kaygıyı azaltacak adımlar atarak nükleer programının arkasında durmayı tercih etmiştir. Böylece İran'ın rakiplerine ve akseni etrafına toplamak istediği aktörlere rüşünü ispat etmesi için bir alan da oluşmuştur. Fakat İran'ın bu tercihi kendisine yönelik askeri müdahale tehdidini beraberinde getirmiştir. Bu durum başta rejim olmak üzere İran için bir beka sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın nükleer programa, nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izleyeceği politika İslam Devrimi sonrası İran dış politikasının en önemli sınavlarından biri olmuştur. Nitekim, kriz sürecinde İran'da değişen yönetimlerin nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik politikalarının tonunda her ne kadar değişiklik yaşansa da temel amaç olan nükleer programdan geri adım atılmaması konusundaki politikada herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.

Özetle nükleer program, İslam Devrimi öncesi ve sonrasında İran dış politikasının güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak görülmüştür. Ortaya çıkan

nükleer krizle ise kısa bir süre içerisinde ülkenin ulusal gurur meselesi haline gelmiştir. Ayrıca İran, uluslararası arenada varlığını ve etkinliğini özellikle, söz konusu kriz ve müzakereler üzerinde yürüttüğü politika ile göstermeye çalışmıştır. Böylece nükleer programa, nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlenen politika İran dış politikasının en önemli gündem ve dinamiklerinden biri haline gelmiştir.

Nükleer krizin çözümü konusunda uzun yıllar süren zorlu müzakereler sonucunda taraflar arasında nihai bir anlaşmaya varılmıştır. Varılan anlaşma ile her ne kadar İran'ın nükleer programı belirli bir süreliğine sınırlandırılmış ve sıkı bir gözetime tabi tutulmuş olsa da İran'ın nükleer programının uluslararası toplumca tanınması İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlemiş olduğu politikanın başarı ile sonuçlandığını göstermektedir. İran, dünya güçleri karşısında sağladığı bu başarı ile hedeflediği gibi rakiplerine ve ekseni etrafına toplamak istediği aktörlere de rüştünü ispat etmeyi başarmıştır. Ayrıca, İran'ın en önemli rakiplerinden ve nükleer programının karşıtı en önemli aktörlerden ABD'nin müzakere masasına oturarak İran'ı resmi olarak muhatap alması ve varılan anlaşma ile İran'ın nükleer programını tanınması yine İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlemiş olduğu politikanın önemle altı çizilmesi gereken bir başka başarısıdır.

Belirtmek gerekir ki taraflar arasında varılan söz konusu anlaşma, krizin zorluğu ve tarafların birbirlerine yönelik güven eksikliği nedeniyle güven üzerine değil taahhüt üzerine kurulmuştur. Bu nedenle anlaşma direkt olarak krizi sonlandırmak yerine krizi dondurarak belirli bir süre sonra sonlandırmayı öngörmektedir. Bu nedenle tarafların özellikle de İran'ın anlaşma aleyhine faaliyetlerde bulunması nükleer krizin yeniden canlanması riskini taşımaktadır. Krizin yeniden canlanması durumunda ise zedelenen taraflar arası güven nedeniyle krizin çözümü daha da zorlaşacaktır. Bu nedenle, anlaşmadan memnun olan mevcut İran yönetiminin anlaşma hükümlerine uymaya devam etmesi beklenmektedir. Fakat anlaşmadan memnun olmayan neo-radikal kesimin ileriki yıllarda İran yönetimini devralması anlaşmanın yürürlükte kalması konusunda oldukça büyük bir tehlikeyi beraberinde getirecektir. Bu durumda İran dış politikası daha zorlu bir sınavın içerisine girecektir.

Neo-radikal kesimin ileriki yıllarda İran'da yönetimi devralma olasılığı anlaşmanın yürürlükte kalması konusunda büyük bir tehlike olsa da söz konusu anlaşmanın önünde şuan ki en büyük tehlike İran'ın bölgedeki etkisini kırmak isteyen ve anlaşmanın büyük bir hata olduğunun düşünen Trump yönetimidir. Fakat Trump yönetiminin aksine, anlaşmaya taraf diğer aktörler anlaşmanın olumlu sonuç verdiği düşüncesindedirler. Bu nedenle İran'ın anlaşma hükümlerine uyduğu ve anlaşmaya taraf diğer aktörlerin de Trump yönetiminin baskılarına direndiği sürece, çok taraflı bir niteliğe sahip olan bu anlaşmanın yalnızca Trump yönetiminin isteğiyle yürürlükten kaldırılması söz konusu olmayacaktır. Fakat anlaşma yürürlükte kalsa bile nükleer krizin ve anlaşmanın en önemli aktörlerinde biri olan ABD'nin anlaşmadan çekilmesi anlaşmayı önemli ölçüde yaralayacaktır.

Sonuç olarak, İran'ın nükleer programı ve varılan anlaşma uzun bir süre daha gerek İran dış politikasının gerekse dünya siyasetinin önemli gündem ve dinamiklerinden biri olmaya devam edecektir.

Zorlu süreçlerine rağmen nükleer krizin bir yıkımla sonuçlanmaması ve tüm tarafların tatmin olduğu ortak bir noktada buluşması diplomasi için çok önemli bir zaferi olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu zaferin Soğuk Savaş sonrası değişen dengelerin ardından ilk defa bu kadar büyüklükteki ve tarafların anlam yükledikleri bir kriz üzerinde sağlanması bu zaferi daha da anlamlı kılmaktadır. Değindiği üzere anlaşma her ne kadar direkt olarak krizi sona erdirmek yerine krizi dondurarak belirli bir süre sonra sonlandırmayı öngörse de bu diplomasi için söz konusu zaferini gölgelememelidir. Çünkü anlaşmanın bu niteliği daha önce de ele alındığı üzere bir güven anlaşması olmasından ziyade bir taahhüt anlaşması olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle geldiği nokta itibarıyla nükleer kriz, mevcut ve yaşanması muhtemel tüm uluslararası krizlerin bir yıkıma neden olmadan diplomasi aracılığıyla yönetimi ve çözümü konusunda çok önemli bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap:

Aksu, Fuat, “Kuvvet Kullanma Tehditine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı”, *Türkiye’de Ordu , Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der., Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.a. 475-502.

Alvandi, Roham, *Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War*, Oxford University Press, New York, 2014.

Ansari, Ali M., *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*, Hurst&Company, London, 2006.

Arı, Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915*, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Bahgat, Gawdat, *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*, University Press of Florida, 2003.

Cleveland, William, L., *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Oxford, 1994.

Delpech, Thérèse, “Negotiating with Iran: Lessons to be Drawn”, *Iran’s Nuclear Program: Strategic Implication*, ed., Joachim Krause, Routledge Global Security Studies, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2012.

Ekinci, Arzu Celalifer, *İran Nükleer Krizi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, 2009.

Fisher, David, *History of the International Atomic Energy Agency: The First Forty Years*, A Fourtieth Anniversay Publication, Vienna, IAEA 1997.

- Fitzpatrick, Mark, *The Iranian Nuclear Crisis: Avoiding Worst-Case Outcomes*, Routledge for the International Institute for Strategic Studies, New York, 2008.
- George, Alexander I., *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, United States Institute of Peace Preace, Washington D.C., 1991.
- Gold, Dore, *The Rise of Nuclear Iran: How Tehran Defies the West*, Regnery Publising, New York, 2009.
- Gürel, Şükrü S., *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 432, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979.
- Hamilton, Charles W., *Americans and Oil in the Middle East*, Gulf Publishing Co., Houston, 1962.
- Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Middle East: A Documentary Record: 1535-1914*, Vol: I, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1956.
- Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*, Vol: II, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1956.
- Kaussler, Bernd, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, Routlege Taylor&Francis Group, New York, 2014.
- Kibaroglu, Mustafa, "İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri", ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, *Kaosu Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.a. 71-120.
- Milani, M. Mohsen, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarcy to Islamic Republic* Westview Press, 1988.
- Mousavian, Sayed Huseyin, *The Iranian, Nuclear Crisis A Memoir*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2012.
- N. Kile, Shannon, "The Controversy over Iran's Nuclear Programme", *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, ed., Shannon N. Kile, Oxford University Press, New York, 2005, s.a. 1-21.

- Negm, Namira, *Transfer of Nuclear Technology under International Law: Case Study of Iraq, Iran, Israel*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2009.
- Özbay, Fatih, “Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri”, ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.a. 151-218.
- Patrikakakos, David, *Nuclear Iran: The Birth of an Atomic State*, I.B. Tauris&Co Ltd, New York, 2012.
- Pollack, Kenneth M., *The Persian Puzzle: The Conflict between Iran and America*, Random House, New York, 2004.
- Pratt, Julius W., *A History of United States Foreign Policy*, 2. Baskı, New Jersey, 1965.
- Public Papers of the Presidents of The United States, *Dwight D. Eisenhower: Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to December 31, 1954*, Office of the Federal Register National Archives and Records Service General Services Administration, Washington, 1960.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 15. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, Mart 2007.
- Stocking, George W., *Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy*, Allen Lane The Penguin Press, London, 1971.
- Tazmini, Ghoncheh, *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform Iran*, I.B. Tauris Publisher, London, 2009.
- The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assesment*, ed., Gary Samore, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005.

Makale:

- “European Political Cooperation Documentation Bulletin”, *European University Institute*, ed. Renaud Dehousse, 1993, Vol: 9, Florence.
- “In Heavy Waters: Iran’s Nuclear Program, The Risk of War and Lessons From Turkey”, *International Crisis Group Working to Prevent Conflict Worldwide*, 22 February 2012.
- “Iran Nuclear Crisis: Status and Option”, *Center for Security Studies (CSS)*, Vol: 3, No: 43, November 2008.
- Albayrakoğlu, Esra Pakin, “ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 8, Sayı: 31, Güz 2011, s.a. 95-116.
- Albright, David and Hinderstein, Corey, “Iran’s Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant”, *ISIS*, 12 January 2006.
- Amuzegar, Jahangir, “Nuclear Perils and Prospects”, *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 2, Summer 2006, s.a. 90-112.
- Aras, Bülent ve Özbay, Fatih, “Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue”, *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 4, Winter 2006, s.a. 132-147.
- Arıkan, Pınar “Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s.a. 26-29.
- Bahgat, Gawdat, “The Iranian Nuclear Crisis: An Assessment”, *Parameters*, Vol: 43, No: 2, Summer 2013, s.a. 67-76.
- Chao, Pierre and Niblett, Robin, “Trusted Partners: Sharing Technology within the U.S.-UK Security Relationship”, *CSIS A Working Paper*, May 2016.
- Cordesman, Anthony H. “Iran and Nuclear Weapon”, *Center for Strategic and International Studies*, 24 March 2000.
- D'Angelo, S., and Grisorio, A. M., “Iranian Nuclear Talks: Has the Time for Diplomacy Run Out?” Directorate-General for External Policies -Policy Department, 21 June 2012.

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP\(2012\)491423_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP(2012)491423_EN.pdf) (Erişim: 16.11.2016)

Ditto, Steven, “Reading Rouhani: The Promise and Peril of Iran’s New President”, *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington DC, 2013.

Dupont, Pierre-Emmanuel, “The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis”, *CEJISS*, Vol: 3, No: 1, 2009, s.a. 97-112.

Eisenstadt, Michael, “Iran’s Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?”, *Institute for National Strategic Studies*, April 2011.

Eisenstadt, Michael, “Iranian Military Power: Capabilities and Intentions” *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington, 1996.

El-Khawas, Mohamed, “Obama’s Engagement Strategy with Iran: Limited Results”, *Mediterranean Quarterly*, Vol: 22, No: 1, Winter 2011, s.a. 93-113.

Farrar-Wellman, Ariel, “Brazil-Iran Foreign Relations”, 27 Şubat 2010. https://www.criticalthreats.org/analysis/brazil-iran-foreign-relations#_ftn5 (Erişim: 05.11.2016)

Fitzpatrick, Mark, “Containing the Iranian Nuclear Crisis: The Useful Precedent of a Fuel Swap”, *Perception*, Summer 2011, Vol: XVI, No: 2, s.a. 27-42.

Fitzpatrick, Mark, “Iran: The Fragile Promise of the Fuel-Swap Plan”, *Survival*, Vol: 52, June-July 2010, s.a. 67-94.

Gasiorowski, Mark J., “The 1953 Coup D’etat in Iran”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 19, Issue: 3, August 1987, s.a. 261-286.

Gill, Bates, “Chinese Arms Export to Iran”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 2, No: 2, May-1988, s.a. 55-70.

K. Kerr, Paul, “Iran’s Nuclear Program: Status”, *Congressional Research Service*, 26 September 2012.

K. Kerr, Paul, “Iran’s Nuclear Program: Status”, *Congressional Research Service*, 21 October 2009.

- Katzman, Kenneth, "Iran Sanctions", *Congressional Research Service*, 31 March 2017.
- Katzman, Kenneth, "Iran: Politics, Human Rights, and U.S. Policy", *Congressional Research Service*, 17 February 2017.
- Katzman, Kenneth, "Iran: U.S. Concerns and Policy Responses", *Congressional Research Service*, 8 August 2011.
- Kibaroglu, Mustafa, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power," *Middle East Journal*, Spring 2006, Vol: 60, No: 2, Middle East Institute, Washington D.C., s.a. 207-232.
- Kibaroglu, Mustafa, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West", *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, s.a. 223-245.
- Küntzel, Matthias, "Germany and a Nuclear Iran", *Jewish Political Studies Review*; Spring 2014, s.a. 48-58.
- Moshaver, Ziba, "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", *The Review of International Affairs*, Vol: 3, No: 2, Winter 2003, s.a. 283-305.
- Noi, Aylin Ünver, "Iran's Nuclear Program: The Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach", *Perceptions*, Spring 2005, s.a. 79-102.
- Obama, Barack, "Renewing American Leadership", *Foreign Affairs*, July/August 2007. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2007-07-01/renewing-american-leadership> (Erişim: 02.10.2016)
- Orlov, Vladimir A. and Vinnikov, Alexander, "The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue", *The Washington Quarterly*, Vol: 28, No: 2, 2005, s.a. 49-60.
- Q. Bowen, Wyn and Brewer, Jonathan, "Iran's Nuclear Challenge: Nine Years and Counting", *International Affairs*, Vol: 87, No: 4, s.a. 923-943.

- Ramazani, R. K., "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal*, Spring 1989, Vol: 43, No: 2, s.a. 202-217.
- Ramazani, R. K., "US and Iran Must Work together against Taliban", *The Christian Science Monitor*, 24 September 2001.
<http://www.csmonitor.com/2001/0924/p9s1-coop.html> (Erişim: 15.10.2016)
- Riedel, Bruce, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Lomming Dangers", *The Brown Journal of World Affairs*, Fall/Winter 2008, Vol: 15, Issue: 1, s.a. 101-111.
- Sahimi, Mohammad, "Iran's Nuclear Program-Part I: Its History", *Payvand*, 2 Ekim 2003. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> , (Erişim:10.07.2016)
- Sahimi, Mohammad, "Iran's Nuclear Energy Program-Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure",
<http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> (Erişim:10.07.2016)
- Sandıklı, Atilla ve Emeklier, Bilgehan, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", s.a. 418-449. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (Erişim 09.09.2016)
- Sandıklı, Atilla, ve Emeklier, Bilgehan, "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", *Bilgesam*, Rapor No: 47, Mayıs 2012, İstanbul-Ankara.
- Sandıklı, Atilla, ve Emeklier, Bilgehan, "Kaos Senaryolarının Merkezinde İran", *Bilgesam*, Rapor No: 40, İstanbul-Ankara, 2012.
- Sick, Gary, "Iran: Confronting Terrorism" *Washington Quarterly*, Vol: 26, No: 4, Autumn 2003, s.a. 83-98.
- Sinkaya, Bayram, "Ahmedinecad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika' ", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s.a. 30-33.
- Sinkaya, Bayram, "Cevad Zarif ve Değişen İran Dış Politikası", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 10.08.2015.
<http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4485?s=orsam|turkish> (Erişim: 17.01.2017)

- Sinkaya, Bayram, “İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim”, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt: 5, Sayı: 55, s.a. 23-32.
- Sinkaya, Bayram, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2010, Cilt: 2, Sayı: 18, s.a. 66-78.
- Sinkaya, Bayram, “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, *Ortadoğu Analiz*, Aralık 2009, Cilt: 1, Sayı: 12.
- Sinkaya, Bayram, “Lozan Görüşmeleri: Mutabakat Var, Anlaşma Yok!”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 04.06.2015.
<http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/2511?s=orsam|turkish> (Erişim: 23.01.2017)
- Sinkaya, Bayram, “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, Temmuz 2016, No: 45.
- Sinkaya, Bayram, “Trump ve İran: Belirsizlik ve Tedirginlik”, *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat 2017, Cilt: 9, Sayı: 78, s.a. 24-25.
- Sinkaya, Bayram, “Viyana Müzakereleri: İran-Batı Anlaşmazlığında Dönüm Noktası”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 7 Temmuz 2015.
<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4438?s=su%7Cturkish> (Erişim: 25.01.2017)
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, “The Baghdad Pact (1955-1959)”, *The Pursuit Of History International Periodical for History and Social Research*, 2011, Issue: 6, s.a. 85-100.
- Zarif, Mohammad Javad, “Tackling The Iran-U.S. Crisis: The Need for a Paradigm Shift”, *Journal of International Affairs*, Spring/Summer 2007, Vol: 60, No: 2, s.a. 73-94.

Basın-Yayın:

“AB Yüksek Temsilcisi Mogherini: İran Nükleer Anlaşması Bütün Taraflarca Uygulanıyor”, *Anadolu Ajansı*, 21 Eylül 2017.

“Ahmadinejad Rejects UN Sanctions”, *BBC News*, 24 Aralık 2006.

“Ahmedinejad: ABD Kovboyluğu Bıraksın”, *BBC Türkçe*, 19 Temmuz 2010.

“Amano: İran Nükleer Anlaşmaya Tam Bağlı Kaldı”, *Pars Today*, 18 Ocak 2017.

“Brazil’s Lula Defends Iran’s Nuclear Rights”, *Reuters*, 25 Eylül 2007.

“Brezilya: Türkiye ile Arabuluculuk Yapabiliriz”, *NTV Haber*, 28 Nisan 2010.

“Bush Backs Russian Plan for Iran”, *BBC News*, 26 Ocak 2006.

“Bush Keeps Iran Military Option”, *BBC News*, 18 Nisan 2006.

“Füze Denemesi Ardından ABD'den İran'a Yaptırım Kararı”, *BBC Türkçe*, 3 Şubat 2017.

“Füze Denemesi: ABD, İran'ı Resmen Uyardı”, *BBC Türkçe*, 2 Şubat 2017.

“Hamaney'den Trump'a: Tehditlerden Korkmuyoruz”, *Doğan Haber Ajansı*, 7 Şubat 2017.

“Iran Accepts Brazil Mediation on Nuclear Fuel Deal”, *BBC News*, 5 Mayıs 2010.

“Iran Cautious over US Talks Offer”, *BBC News*, 1 Haziran 2006.

“Iran Defiant on Nuclear Deadline”, *BBC News*, 1 Ağustos 2006.

“Iran Defiant on Nuclear Programme”, *BBC News*, 25 Şubat 2007.

“Iran in Numbers: How Cost of Living Has Soared under Sanctions”, *BBC News*, 7 Haziran 2013.

“Iran is Resolved to Pursue Nuclear Program”, *CNN*, 18 Eylül 2005.

“Iran Mining Uranium for Fuel”, *BBC News*, 9 Şubat 2003.

- “Iran Nuclear Deal: Trump 'Will not Sign Off Agreement’”, *BBC News*, 13 Ekim 2017.
- “Iran Nuclear Deal: Zarif Hails 'Important Achievement’”, *BBC News*, 14 Temmuz 2015.
- “Iran Nuclear Project Forges Ahead”, *BBC News*, 26 Ağustos 2006.
- “Iran Rejects US Nuclear Incentive”, *BBC News*, 12 Mart 2005.
- “Iran Says It Joins 'Countries with Nuclear Technology’ ”, *CNN*, 12 Nisan 2006.
- “Iran Scorns Trump, Rebuffs U.S. Warning on Missiles”, *Reuters*, 7 Şubat 2017.
- “Iran Seek to Amend Nuclear Deal”, *BBC News*, 18 Kasım 2009.
- “Iran Threatens to End Co-operation with Watchdog”, *Independent*, 13 Ocak 2006.
- “Iran to Resume Nuclear Research”, *BBC News*, 3 Ocak 2006.
- “Iran’s President-elect Promises ‘More Transparency’ in Nuclear Program”, *Radio Free Europe Radio Liberty*, 17 Haziran 2013.
- “Iran's 20% Enriched Nuclear Fuel Stockpile Stands at 40kg”, *Payvand News of Iran*, 8 Ocak 2011. <http://www.payvand.com/news/11/jan/1075.html> (Erişim: 03.11.2016)
- “Iran's Khamenei Threatens to 'Set Fire' to Nuclear Deal if West Violates”, *Reuters*, 14 Haziran 2016.
- “Iran's Supreme Leader Bans Negotiations with US”, *Al Jazeera America*, 7 Ekim 2005.
- “İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'la İlgili Açıklamalarına Yanıt Verdi.” *Sputnik News*, 13 Ekim 2017.
- “İran ile 5+1 Anlaştı”, *Al Jazeera Turk*, 14 Temmuz 2015.
- “İran Nükleer Kulüpte”, *BBC Turkish*, 9 Nisan 2007.

“İran Savunma Bakanı Hüseyin Dehkan, İran'ın Balistik Füze Denemesi Yaptığını Doğruladı. Ancak Dehkan Bu Son Füze Denemesinin Nükleer Anlaşmayı İhlal Etmediğini Belirtti”, *Sputnik Türkiye*, 1 Şubat 2017.

“İran, Nükleer Programını Sınırlamayı Kabul Etti”, *BBC Türkçe*, 24 Kasım 2013.

“İran’la Nükleer Anlaşma: Taraf Ülkelerden ABD’ye Tepki Anlaşmaya Destek”, *BBC Türkçe*, 14 Ekim 2017.

“Obama’s Speech in Cairo”, *The New York Times*, 4 Haziran 2009.

“Pekin'den İran Uyarısı”, *BBC Turkish*, 26 Nisan 2006.

“President Bush: Iran Still a Danger”, *MPR News*, 4 Aralık 2007

“Text of President Bush's 2002 State of the Union Address”, *The Washington Post*, 29 Ocak 2002. <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm> (Erişim: 27.10.2016)

“Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami”, *CNN*, 7 Ocak 1998.

“Trump: Başkan Seçilirim İlk İş İran Anlaşmasını Feshedeceğim”, *BBC Türkçe*, 22 Mart 2016.

“U.S. to Join Nuclear Talks with Iran, State Department Says”, *CNN*, 08 Nisan 2009.

“UN Atomic Watchdog Announces Draft Deal Iran’s Nuclear Fuel”, *UN News Centre*, 21 Ekim 2009.

“UN Votes for New Sanctions on Iran over Nuclear Issue”, *BBC News*, 9 Haziran 2010.

Anderson, John Ward, and Kessler, Glenn, “U.N. Nuclear Agency Reports Iran to Security Council”, *Washington Post*, 4 Şubat 2006.

Baker, Peter and E. Sanger, David, “U.S. Makes Concessions to Russia for Iran Sanctions”, *New York Times*, 21 Mayıs 2010.

Borger, Julian, “Iran Hails Turning Point in Nuclear Talks”, *The Guardian*, 27 Şubat 2013.

- Borger, Julian, "Nuclear Talks Lead to Rare Meeting Between US and Iran", *The Guardian*, 1 Ekim 2009.
- Cowell, Alan, "Berlin Court Says Top Iran Leaders Ordered Killings", *The New York Times*, 11 Nisan 1997.
- Davutoglu, Ahmet and Amorim, Celso, "Giving Diplomacy a Chance," *New York Times*, 26 Mayıs 2010.
- Doucet, Lyse, "Almatı: İran'ın Nükleer Programında Dönüm Noktası mı?", *BBC Türkçe*, 1 Mart 2013.
- Douglas, Jeh, "U.S Seeks Ways to Isolate Iran; Dcribes Leaders as Dangerous", *New York Times*, 27 Mayıs 1993.
- Erdbrink, Thomas, "Iran Says Uranium Swap Would Have to Occur on Its Soil", *Washington Post*, 25 Kasım 2009.
- Erdbrink, Thomas, "Iran's Ahmadinejad Faults Sanctions, Delays Nuclear Talks till Late August", *Washington Post*, 29 Haziran 2010.
- Fathi, Nazila, "Iran Says It Can Enrich Uranium on a Large Scale", *The New York Times*, 10 Nisan 2007.
- Fathi, Nazila, "Wipe Israel 'Off the Map' Iranian Says' ", *The New York Times*, 27 Ekim 2005.
- Fickling, David, "Iran 'Will Cut off Hands of Aggressors' ", *The Guardian*, 18 Nisan 2006.
- Jeffery, Simon, "Straw Says UN Referral 'Probable' in Nuclear Row", *The Guardian*, 12 Ocak 2006.
- Kershner, Isabel, "Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake' ", *The New York Times*, 14 Temmuz 2015.
- Klimasinska, Kasia, and Katz, Ian, "Useless Rial is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says", *Bloomberg*, 6 Haziran 2013.

Myers, Steven Lee, “U.S. Envoy to Join Meeting with Iranian”, *New York Times*, 16 Temmuz 2008.

S. Landay, Jonathan, “China to Halt Nuclear Deal with Iran, US Officials Say White House Sees Better Ties Ahead with Beijing and Fewer Arms to Middle East”, *The Christian Science Monitor*, 19 Aralık 1996. <http://www.csmonitor.com/1996/1219/121996.us.us.4.html> (Erişim: 15.09.2016)

Sanger, David E., and Landler, Mark, “China Pledges to Work with U.S. on Iran Sanctions”, *The New York Times*, 12 Nisan 2010.

Sanger, David, “U.S. Ending a few of Sanction Imposed on Iran”, *New York Times*, 18 Mart 2000.

Sciolino, Elaina, “Report Says Iran Seeks Atomic Arms”, *The New York Times*, 31 Ekim 1991.

Sciolino, Elaine, “The World; Nuclear Ambitions Aren't New for Iran”, *The New York Times*, 22 Haziran 2003.

Shanker, Thom, and Broad, William J., “Iran Limit Cooperation with Nuclear Inspectors”, *The New York Times*, 26 Mart 2007.

Slackman, Michael, “Iran Boasts of Capacity to Make Bomb Fuel”, *New York Times*, 11 Şubat 2010.

Slackman, Michael, “Iran Says It Will Ignore U.N. Deadline on Uranium Program”, *The New York Times*, 7 Ağustos 2006.

Warrick, Joby, “Nuclear Talks with Iran Edge toward Collapse”, *The Washington Post*, 21 Ocak 2011.

İnternet:

“17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu”, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa (03.11.2016)

- “History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue”, *Arms Control Association*, January 2014. https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals (Erişim: 27.08.2016)
- “IAEA Director General’s Statement on Iran”, *International Atomic Energy Agency*, 16 Ocak 2016. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran> (Erişim: 27.01.2017)
- “IAEA Statement on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Iranian Research Reactor”, *International Atomic Energy Agency*, 23 Ekim 2009. <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-statement-proposal-supply-nuclear-fuel-iranian-research-reactor> (Erişim: 09.10.2016)
- “Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards”, *International Atomic Energy Agency*, 18 Aralık 2003. <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards> (Erişim: 17.10.2016)
- “Iran Update: Number 148”, *British American Security Information Council*, 26 Ocak 2011. <http://www.basicint.org/updates/2011/iran-update-number-148> (Erişim: 12.11.2016)
- “Islamic Republic of Iran’s Response to the Package Presented on June 6, 2006”. <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf> (Erişim: 25.10.2016)
- “Joint statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif Vienna, 14 July 2015”, *European Union External Action*, 14 Temmuz 2015. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3244/joint-statement-eu-high-representative-federica-mogherini-and-iranian-foreign-minister-javad_en (Erişim: 26.01.2016)
- “Letter by Barack Obama to Lula da Silva”, *Voltaire Network*, 20 Nisan 2010. <http://www.voltairenet.org/article165719.html> (Erişim: 29.10.2016)
- “P5+1 Ülkeleri ile İnan Arasındaki Yeni Tur Müzakereler İstanbul’da Gerçekleştirildi.” <http://www.mfa.gov.tr/p5-ulkeleri-ile-iran-arasindaki-yeni->

tur-m%C3%BCzakereler-istanbulda-gerceklestirildi.tr.mfa
14.11.2016)

(Erişim:

“Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program”, The White House Office of the Press Secretary, 2 Nisan 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (Erişim: 26.01.2017)

“Report on Iran’s Nuclear Programme Sent to UN Security Council”, *International Atomic Energy Agency*, 8 Mart 2006.

<http://www.iaea.org/newscenter/news/2006/bog080306.html#>> (Erişim: 17.10.2016)

“Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour to 2 against, with 1 Abstention”, *United States: Meetings Coverage and Press Releases*, 9 Haziran 2010. <https://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm> (Erişim: 20.11.2016)

“Statement by H.E. Reza Aghazadeh Vice-President of the Islamic Republic of Iran and President of the Atomic Energy Organization of Iran at the 46th General Conference of the International Atomic Energy Agency Vienna, 16 September 2002”, <https://www.iaea.org/sites/default/files/16/08/aghazadeh160902.pdf> (Erişim: 16.10.2016)

“Statement by High Representative Catherine Ashton on Behalf of E3+3 Following Talks with Iran in Moscow”, 18-19 June 2012. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/131067.pdf (Erişim: 20.11.2016)

“Statement by the EU High Representative Catherine Ashton on behalf of E3+3 Following the Talks with Iran in Istanbul, 21 and 22 January 2011”, 22 Ocak 2011. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/118915.pdf (Erişim: 10.11.2016)

“Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers”, 21 Ekim 2003.

http://www.bits.de/public/documents/iran/Tehran_EU_Iran_Agreement03.pdf
(Erişim: 17.10.2016)

“Who Gains and Who Loses from Plunging Oil Prices in the Middle East and North Africa Region?”, *The World Bank*, 29 Ocak 2015.

<http://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/01/29/who-gains-and-who-loses-from-plunging-oil-prices-in-the-middle-east-and-north-africa-region>
(Erişim: 01.02.2012)

Global Security, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> (Erişim: 15.10.2016)

International Atomic Energy Agency, “Atoms for Peace Speech”, <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech>, (Erişim: 07.07.2016)

Nuclear Threat Initiative, “Iran Nuclear Chronology”, http://www.nti.org/media/pdfs/iran_nuclear.pdf?_=1316542527 (Erişim: 15.07.2016)

The Nuclear Threat Initiative, “Nuclear”, Nuclear Last Updated: March 2016, <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (Erişim: 02.12.2016)

The World Bank, <http://data.worldbank.org/country/iran-islamic-rep> (Erişim: 10.01.2017)

The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IR>
(Erişim: 10.01.2017)

Tocha, Monicha, “The EU and Iran’s Nuclear Programme: Testing the Limits of Coercive Diplomacy”, *EU Diplomacy Papers*, 1/2009.

US Department of the Treasury, “United States Increases Sanctions against the Government of Iran and Its Proliferation Networks”, Press Center,

12.07.2012. <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1634.aspx> (Erişim: 19.11.2016)

“Response of the Islamic Republic of Iran to the Framework Agreement proposed by EU3/EU”, Disarmament Documentation, The Acronym Institute. <http://www.acronym.org.uk/old/archive/index.htm> (Erişim: 05.03.2017)

“Temmuz 2010”, *Ayın Tarihi*. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/haber/temmuz-2010/3315> (Erişim: 20.11.2016)

Security Council Report, 1 Aralık 2011. http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2011-12/lookup_c_glKWLeMTIsG_b_7886213.php (Erişim: 12.11.2016)

“EU Sanctions on Iran Come into Force”, 2 Temmuz 2012. <https://www.gov.uk/government/news/eu-sanctions-on-iran-come-into-force> (Erişim: 20.11.2016)

“Joint Plan of Action”, Cenevre, 24 Kasım 2013. http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf (Erişim: 22.01.2017)

“Joint Comprehensive Plan of Action”, Vienna, 14 Temmuz 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (Erişim: 26.01.2016)

Resmi Belge:

“Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Investment Act of 2010”, Public Law 111-195, 1 Temmuz 2010. <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf> (Erişim: 01.12.2016)

Commission of the European Communities, “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council EU Relations with the Islamic Republic of Iran”, COM(2001) 71 final, Brussels, 07.02.2001.

Council of the European Union, “Iran: EU Strengthens Sanctions Over Lack of Progress in Nuclear Talks”, 14803/12, Presse 422, Luxembourg, 15 Ekim 2012.

Department of State Airgram-Amenbassy Tehran, “The Atomic Energy Organization of Iran”, 15 Nisan 1976.

Department of Defence National Military Command Center, “Further Remarks by Shah on Nuclear Weapons”, 25 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01b.pdf> (Erişim:10.08.2016)

Department of Defence National Military Command Center, “Interview with Shah”, 24 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01a.pdf> (Erişim: 10.08.2016)

European Commission Press Release Database, “Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran”, 7009/97 (*Presse 97*), E/32/97, Brussels, 10 Nisan 1997. http://europa.eu/rapid/press-release_PESC-97-32_en.htm (Erişim: 02.09.2016)

European Union, “Statement by Catherine Ashton, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice-President of the Commission, Following the Talks of E3+3 with Iran in Baghdad on 24th May 2012”, A 237/12, Brussels, 24 Mayıs 2012.

IAEA Board of Governors, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*”, GOV/2007/8, 22 Şubat 2007.

International Atomic Energy Agency, “Communication dated 13 January 2006 Received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency”, INFCIRC/662, 18 Ocak 2006.

International Atomic Energy Agency, “Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004”, INFCIRC/637, 26 Kasım 2004.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of United Nations Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the Board of Governors on 18 November 2011”, GOV/2011/69, 18 Kasım 2011.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*”, GOV/2011/65, 8 Kasım 2011.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2008/4, 22 Şubat 2008.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2007/58, 15 Kasım 2007.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*”, GOV2007/22, 23 Mayıs 2007.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*”, GOV/2006/15, 27 Şubat 2006.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions: *Resolution adopted on 11 August 2005*”, GOV/2005/64, 11 Ağustos 2005.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Resolution adopted by the Board*”, GOV/2004/79, 18 Eylül 2004.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Resolution adopted by the Board on 18 June 2004*”, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Resolution adopted by the Board on 12 September 2003*”, GOV/2003/69, 12 Eylül 2003.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by the Director General*”, GOV/2003/40, 6 Haziran 2003.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2003/75, 10 Kasım 2003.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2008/38, 15 Eylül 2008.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: *Report by Director General*”, GOV/2006/27, 28 Nisan 2006.

International Atomic Energy Agency, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, GOV/2005/77, 24 Eylül 2005.

International Atomic Energy Agency, “The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974.

International Atomic Energy Agency, “The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, INFCIRC/140, 22 Nisan 1970.

National Security Council, “National Security Study Memorandum 219”, Washington D.C, 14 Mart 1975.
<https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0310/nssm219.pdf>
(Erişim: 10.08.2016)

National Security Council, “National Security Study Memorandum 292”, Washington D.C, 22 Nisan 1975.
<https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0310/nsdm292.pdf>
(Erişim: 10.08.2016)

Natural Gas Exports from Iran: A Report Required by Section 505 (a) of the Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act of 2012”, Independent Statistics&Analysis-U.S. Energy Information Administration, Ekim 2012, Washington D.C.

Office of the Director of National Intelligence, “Iran: Nuclear Intentions and Capabilities”, *National Intelligence Estimate*, Kasım 2007.

Official Journal of the European Union, “Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007 Concerning Restrictive Measures against Iran”, 28.02.2007.

Official Journal of the European Union, “Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012 Amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures against Iran”, 24.1.2012.

Official Journal of the European Union, “Council Decision of 26 July 2010 Concerning Restrictive Measures against Iran and Repealing Common Position 2007/140/CFSP”, 27 Temmuz 2010.

Official Journal of the European Union, “Council Implementing Regulation (EU) No 503/2011 of 23 May 2011 Implementing Regulation (EU) No 961/2010 on Restrictive Measures against Iran”, L 136/26, 24 Mayıs 2011.

The Department of State Bulletin, “Atoms for Peace Agreement with Iran”, Washington DC, Vol: 36, 15 Nisan 1957, s. 629.

- U.S. Department of State, “Support for the EU-3”, Washington D.C., 11 Mart 2005.
<https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2005/43276.htm>
- United Nations Security Council, “Resolution 1696 (2006): Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at Its 5500th Meeting, on 31 July 2006”, S/RES/1696 (2006), 31 Temmuz 2006.
- United Nations Security Council, “Resolution 1737 (2006): Adopted by the Security Council at Its 5612th Meeting, on 23 December 2006”, S/RES/1737 (2006), 27 Aralık 2006.
- United Nations Security Council, “Resolution 1747 (2007): Adopted by the Security Council at Its 5647th Meeting on 24 March 2007”, S/RES/1747 (2007), 24 Mart 2007.
- United Nations Security Council, “Resolution 1803 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5848th Meeting, on 3 March 2008”, S/RES/1803 (2008), 3 Mart 2008.
- United Nations Security Council, “Resolution 1835 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5984th Meeting, on 27 September 2008”, S/RES/1835 (2008), 27 Eylül 2008.
- United Nations Security Council, “*Resolution 1929 (2010)*: Adopted by the Security Council at Its 6335th Meeting, on 9 June 2010”, S/RES/1929 (2010), 9 Haziran 2010.
- United Nations Security Council, “Resolution 2231 (2015): Adopted by the Security Council at Its 7488th Meeting, on 20 July 2015”, S/RES/2231 (2015), 20 Temmuz 2015.
- United Nations Security Council, “Statement by the President of the Security Council”, S/PRST/2006/15, 29 Mart 2006.
- Government Publishing Office, “Public Law 104–172—AUG. 5, 1996”, 5 Ağustos 1996. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ172/PLAW-104publ172.pdf> (Erişim: 25.09.2016)

“Elements of a Proposal to Iran as Approved on 1 June 2006 at the Meeting in Vienna of China, France, Germany, the Russian Federation, the United Kingdom, the United States of America and the European Union”, S202/06. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/reports/90569.pdf (Erişim: 22.10.2016)

International Atomic Energy Agency, “Communication Dated 25 June 2008 Received from the Resident Representative of the United Kingdom to the Agency Concerning a Letter and Offer of 12 June 2008 Delivered to the Islamic Republic of Iran”, INFCIRC/730, 1 Temmuz 2008.

International Atomic Energy Agency, “Communication Dated 8 August 2005 Received from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency”, INFCIRC/651, 8 Ağustos 2005.

Tez:

Ata, Kaan *Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizığının Kurumsallaşmasına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Yıllık:

OPEC Annual Statistical Bulletin, *Organization of the Petroleum Exporting Countries*, Vienna, 2016.